

SCHETS
DEE
OUDE GESCHIEDENIS EN AARDRIJKSKUNDE.

NAAR HET HOOGDUITSCH

VAN

W. PÜTZ,

BEWERKT DOOR

Dr. E. MEHLER.

VIJFDE DEUK.

—>>><<<—
TE CORINCHEM, BIJ
GORDUYN EN ZOON.

1870.

gl

OUDE

gle

ACA1543

SCHETS

DER

OUDE GESCHIEDENIS EN AARDRIJKSKUNDE.

NAAR HET HOOGDUITSCH

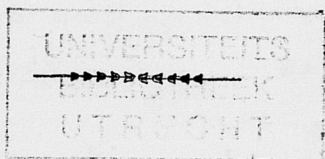
VAN

W. PÜTZ

BEWERKT DOOR

Dr. E. MEHLER.

VIJFDE DRUK.

TE GORINCHEM, BIJ
J. NOORDUYN EN ZOON.

1870.

W E R T

1880

ONDE ERSCHEENDE VAN HANDELSKUNDE.

DE WET EN DE WERKZAAMHEID

W E R T

DE WET EN DE WERKZAAMHEID

DE WET EN DE WERKZAAMHEID

W E R T

DE WET EN DE WERKZAAMHEID

W E R T

DE WET EN DE WERKZAAMHEID

W E R T

DE WET EN DE WERKZAAMHEID

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

2964 971 6

VOORREDE.

Belangrijke veranderingen heeft deze 5de druk niet ondergaan; het is evenwel natuurlijk, dat men bij nauwkeurige herziening steeds te wijzigen en te verbeteren vindt. De mij gemaakte aanmerking, dat ik in de geschiedenis der Israëlieten mij te veel aan de traditie gehouden en van de uitkomsten van het kritisch onderzoek te weinig partij had getrokken, noopte mij, tot Prof. KUENEN de vraag te richten, in hoeverre hij op het tegenwoordig standpunt der wetenschap het zaak en geraden achtte, in een leerboek den weg der overlevering te verlaten. Hij ontraadde mij, daar vele der verkregen resultaten nog problematisch, en op vele punten de beoefenaars van dit gedeelte der historie zelven nog in het onzekere waren, dit voor als nog ten sterkste; ik kon, meende hij, met de korte vermelding, dat de kritiek aan de echtheid der traditie op goede gronden twijfelde, volstaan. Enkele verbeteringen en aanvullingen in het verhaal van de geschiedenis der Israëlieten dank ik insgelijks aan de goedheid van Prof. KUENEN, dien ik voor een en ander openlijk mijn dank betuig.

SNEEK, Aug. 1870.

E. M.

VOORREDE.

De wetten van ons vaderland zijn niet slechts een verzameling van
voorschriften, die de burger in zijn handelingen moet volgen, maar
ook een uitdrukking van de wijsheid en de gerechtigheid van de
Regering. Het is de plicht van de burger om deze wetten te
kennen, en te weten, waarom hij ze moet volgen. Het is de
plicht van de Regering om de wetten te verklaaren, en de
burgers te wijzen op de wijze, waarop zij ze moeten volgen.
De wetten van ons vaderland zijn niet slechts een verzameling van
voorschriften, die de burger in zijn handelingen moet volgen, maar
ook een uitdrukking van de wijsheid en de gerechtigheid van de
Regering. Het is de plicht van de burger om deze wetten te
kennen, en te weten, waarom hij ze moet volgen. Het is de
plicht van de Regering om de wetten te verklaaren, en de
burgers te wijzen op de wijze, waarop zij ze moeten volgen.

INHOUD.

	Pag.
INLEIDING	1.
EERSTE AFDEELING. ASIË.	
INLEIDING	3.
A. Aardrijkskundig overzicht van Asië	4.
§ 1. Grenzen. — § 2. Gebergten. — § 3. Wateren. — § 4. Bewoners van het oude Asië.	
B. De verschillende staten van Asië.	
I. De Israëlitén.	6.
§ 5. Aardrijksk. beschrijving van Palaestina. — § 6. Geschiedenis der Israëlitén. — § 7. Beschaving der Israëlitén.	
II. De Indiërs.	20.
§ 8. Aardrijksk. beschrijving van Indië. — § 9a. Geschiede- nis der Indiërs. — § 9b. Beschaving der oude Indiërs.	
III en IV. De Babyloniërs en Assyriërs.	23.
§ 10. Aardrijksk. beschrijving van het land aan den Euphraat en Tigris. — § 11. Geschiedenis der Baby- loniërs en Assyriërs. — § 12. Beschaving der Baby- loniërs en Assyriërs.	
V. De Mediërs	28.
§ 13. Aardrijksk. beschrijving van Medië. — § 14. Ge- schiedenis der Mediërs. — § 15. Beschaving der Mediërs.	
VI. De Persen.	31.
§ 16. Aardrijksk. beschrijving van het Persische rijk. — § 17. Geschiedenis der Persen. — § 18. Beschaving der Persen.	
VII. De Phoeniciërs	41.
§ 19. Aardrijksk. beschrijving van Phoenicië. — § 20. Volkplantingen der Phoeniciërs. — § 21. Handel, scheep- vaart, nijverheid en uitvindingen der Phoeniciërs. — § 22. Geschiedenis der Phoeniciërs.	

	Pag.
VIII. De staten in Klein-Asië.	49.
§ 23. Aardrijksk. beschrijving van Klein-Asië. — § 24. Het Lydische rijk.	

TWEDE AFDEELING. AFRICA.

INLEIDING	52.
A. Aardrijksk. overzicht van Africa.	53.
§ 25. Grenzen. — § 26. Gesteldheid van den grond. — § 27. Wateren. — § 28. Verdeeling.	
B. De bijzondere Staten van Africa.	
I. De Aegyptenaren.	54.
§ 29. Aardrijksk. beschrijving van Aegypte. — § 30. Geschiedenis der Aegyptenaren. — § 31. Beschaving der Aegyptenaren.	
II. De Carthagers.	69.
§ 32. Aardrijksk. beschrijving van Carthago. — § 33. Buitenlandsche bezittingen en volkplantingen. — § 34. Geschiedenis der Carthagers. — § 35. Beschaving der Carthagers.	

DERDE AFDEELING. EUROPA.

INLEIDING	74.
A. Aardrijksk. beschrijving van Europa.	
§ 36. Grenzen. — § 37. Gebergten. — § 38. Wateren. — § 39. Landen.	
B. De staten van Europa.	
I. DE GRIEKEN.	77.
A. Aardrijksk. beschrijving van Griekenland.	
§ 40. Aardrijksk. overzicht. — § 41. Noord-Griekenland. — § 42. Midden-Griekenland. — § 43. De Peloponnesus. — § 44. De eilanden.	
B. De geschiedenis der Grieken.	
Eerste tijdvak. Van de oudste tijden tot op de volksverhuizing der Doriërs	88.
§ 45. De oudste bevolking van Griekenland. — § 46. De tocht der Argonauten. — § 47. De twee oorlogen tegen Thebe. — § 48. De oorlog tegen Troje.	
Tweede tijdvak. Van de verhuizing der Doriërs tot op de Persische oorlogen.	97.

- § 49. De verhuizing der Doriërs. — § 50. De Grieksche koloniën op de Westkust van Klein-Asië. — § 51. Het ontstaan der Republieken. — § 52. Sparta. § 53. De beide eerste Messenische oorlogen en de hervorming der staatsregeling van Lycurgus. — § 54. Athene. — § 55. De Grieksche koloniën.
- Derde tijdvak. Van de Persische oorlogen tot op den ondergang der onafhankelijkheid van Griekenland. 112.
- § 56. De Persische oorlogen. — § 57. De eeuw van Pericles. — § 58. De Peloponnesische oorlog. — § 59. De hegemonie van Sparta. — § 60. De oorlog tusschen Sparta en Thebe. — § 61. De Macedoniërs mengen zich in de Grieksche aangelegenheden. — § 62. De beschaving der Grieken.
- II. DE MACEDONIËRS. 136.
- § 63. Aardrijkskundige beschrijving van Macedonië. — § 64. Geschiedenis van Macedonië tot op Alexander den Groote. — § 65. Alexander de Groote. — § 66. Verdeeling van het rijk van Alexander den Groote. — § 67. Macedonië en Griekenland. — § 68. Het Syrische rijk onder de Seleuciden. — § 69. Aegypte. — § 70. Beschaving der Grieken gedurende het Macedonische tijdvak.
- III. DE ROMEINEN 152.
- A. Aardrijksk. beschrijving van Italië.
- § 71. Aardrijksk. overzicht van Italië. — § 72. Opper-Italië. — § 73. Midden-Italië. — § 74. Beneden-Italië. — § 75. De Eilanden.
- B. Geschiedenis der Romeinen.
- Eerste tijdvak. Rome onder koningen. 161.
- § 76. De overlevering van de stichting der stad. — § 77. De zeven koningen.
- Tweede tijdvak. Rome als gemeenebest.
- a) Aristocratie. 168.
- § 78. Gevolgen van de verdrijving der Tarquiniï. — § 79. De uitwijking van de Plebs. — § 80. Oorlogen met naburige volken. — § 81. Strijd tusschen de Plebejers en de Patriciërs. — § 82. Oorlog tegen Etrurië. — § 83. De inneming van Rome door de Galliërs. — § 84. Einde van den strijd tusschen de Patriciërs en de Plebejers.
- b) Democratie 176.

<i>aa)</i> Oorlogen tot op de onderwerping van Italië.	176.
§ 85. De oorlogen met de Samniten. — § 86. De oorlog met Tarente. — § 87. Inwendige toestand van Rome.	
<i>bb)</i> Buitenlandsche oorlogen tot op de Gracchen.	181.
§ 88. De eerste Punische oorlog. — § 89. Oorlog met de Illyriërs. — § 90. De tweede Punische oorlog. — § 91. Oorlogen met Macedonië, Syrië en Griekenland. — § 92. De derde Punische oorlog. — § 93. De oorlog in Spanje.	
<i>cc)</i> Buitenlandsche en burgeroorlogen van de Gracchen tot op de alleenheerschappij van Augustus	191.
§ 94. De beide Gracchen. — § 95. De oorlog met Jugurtha. — § 96. Oorlog met de Cimbren en Teutonen. — § 97. De Marsische oorlog. — § 98. Burgeroorlog tusschen Marius en Sulla. — § 99. De drie oorlogen met Mithridates. — § 100. De overige oorlogen tot aan het eerste driemanschap. — § 101. Samenzwering van Catilina. — § 102. Het eerste driemanschap. — § 103. Het tweede driemanschap.	
Derde tijdvak. Rome onder keizers	210.
§ 104. De dynastie van Octavianus. — § 105. Galba, Otho, Vitellius en de drie Flavii. — § 106. De gelukkigste tijden van het Romeinsche rijk. — § 107. Van Commodus tot Diocletianus. — § 108. De tijden der verdeling van het rijk tot op Constantinus den Grooten. — § 109. Van Constantinus den Gr. tot de splitsing van het rijk door Theodosius. — § 110. Het Westersche Romeinsche rijk tot op zijn ondergang. — § 111. Aardrijkskundig overzicht van het Romeinsche rijk. — § 112. Beschaving der Romeinen.	
CHRONOLOGISCHE TAFEL.	230.

INLEIDING.

Begrip der geschiedenis.

De wereldgeschiedenis of algemeene geschiedenis is het aaneengeschakeld verhaal van de ware en merkwaardige feiten, die den maatschappelijken toestand van het menschelijke geslacht gevormd en veranderd hebben.

Bronnen der geschiedenis.

- 1) Mondelinge: mythen, sagen, overleveringen.
- 2) Schriftelijke: a) opschriften op gebouwen, denkzuilen en andere gedenkteekenen. b) Munten en medailles (gedenkpenningen). c) Oorkonden, als: verdragen, vredestraktaten, besluiten, enz. d) Jaarboeken (*fasti*), d. i. boeken, waarin enkele merkwaardige gebeurtenissen (als veranderingen van regeering, oorlogen, veldslagen, vredestraktaten, pest, overstromingen enz.) zonder samenhang opgeteekend zijn. De kronijken bevatten een samenhangend verhaal van het gebeurde; ook hier wordt evenmin op den vorm gelet, en het eenige doel is, dat de herinnering aan het gebeurde bewaard blijve. e) Geschiedkundige geschriften, waarin de feiten verhaald worden door schrijvers, die òf in den tijd leefden, waarin het door hen opgeteekende geschied is, of die te boek stelden hetgeen vóór hen gebeurd was.
- 3) Gedenkteekenen zonder opschriften: afbeeldingen, bouw- en kunstwerken van allerlei aard, vestingwerken, bouwvallen, gereedschappen, wapenen, zegels, enz.

Hulpwetenschappen der geschiedenis.

1) Aardrijkskunde (oude, middeleeuwsche en nieuwe).
 2) Tijdrekenkunde (chronologie), welke ons leert den duur en de opvolging der gebeurtenissen naar een zekeren maatstaf te bepalen. Deze maatstaf is òf aan de bewegingen der aarde en maan ontleend, òf willekeurig aangenomen. Op de eerste is gegrond: *a*) de natuurlijke tijdrekening, welke de verdeeling van den tijd in jaren, maanden en dagen aantoot; *b*) op willekeurige, door wetgevers bepaalde beginselen steunt de historische tijdrekening, welke zoowel de bepaling van het jaar bij de verschillende volken aanwijst, als ook die gebeurtenissen, die men gekozen heeft, om daarmede de verschillende tijdrekeningen of *erae* te beginnen.

De belangrijkste jaartellingen zijn: *a*) van de schepping der wereld, ongeveer 4000 jaren vóór de geboorte van Christus. *b*) Jaren vóór en na de geboorte van Christus. *c*) Olympiaden (een tijdsbestek van 4 jaren), sedert 776 v. Ch. *d*) Jaren na de stichting van Rome, 753 (752) v. Ch. *e*) De *Aera Seleucidarum*, 312 v. Ch., het jaar, waarin Seleucus Nicātor Demetrius Poliorcētes (bij Gaza) overwon, en Babylon bezette. *f*) Hedschra, sedert de vlucht van Mohammed van Mekka naar Medina, 622 na Ch. *g*) Jaren sedert de vestiging der Fransche republiek, 1792—1805; deze jaartelling geraakte reeds na 12 jaren weder in onbruik.

3) De genealogie of de kennis van den oorsprong, de uitbreiding en de verwantschap der geslachten.

4) De vergelijkende taalstudie, die vooral over de oudste volksverhuizingen een geheel nieuw licht verspreidt.

Verdeeling der geschiedenis naar tijdperken.

1) De geschiedenis der oudheid, van de oudste tijden tot op den ondergang van het westersche Romeinsche rijk, 476 na Ch.

2) Geschiedenis der middeleeuwen tot op de ontdekking van Amerika, 1492.

3) Nieuwe geschiedenis tot op onzen tijd.

EERSTE AFDEELING.

A S I È

Asië, de bakermat van het menschelijk geslacht, moet in het algemeen als het vaderland der beschaving beschouwd worden; daar toch hebben de voornaamste godsdiensten (zoowel de monotheïstische, b. v. de Joodsche, Christelijke en Mohammedaansche, als de polytheïstische diensten van Brahma, Boeddha, Zoroaster en Konfu-tse), de ontwikkeldste talen, de meeste kunsten, wetenschappen en uitvindingen, handel en nijverheid hun oorsprong: daar hebben de menschen zich het eerst tot staten verbonden. Daarentegen ontwaart men later eene gedeeltelijke vernietiging der Europeesche beschaving door volksverhuizingen uit Asië (Hunnen, Seldschukken, Mongolen). Alleen de Arabieren oefenden een weldadigen invloed op de beschaving uit. Door zijn ontzaglijken omvang (vijf maal grooter dan Europa) en zijne ligging onder drie verschillende luchtstreken overtreft Asië in rijkdom, pracht en verscheidenheid van dier- en plantsoorten alle andere werelddeelen. De gemakkelijheid van het verkeer door de groote zeeën, door den vorm der kust, door diep in het land dringende zeeboezems en de daarin zich uitstortende groote rivieren, voornamelijk in het Zuiden (hoewel de meeste rivieren van het W. naar het Z. loopen, terwijl de groote handel van het O. naar het W. ging), de rijkdom en de kostbaarheid der voortbrengselen hadden ten gevolge, dat het zuidelijk gedeelte bij voortdurend het middelpunt van den wereldhandel was.

A. Aardrijkskundig overzicht van Asië.

§ 1.

Grenzen van Asië.

Al bleef ook het noordelijkste en oostelijkste deel van Asië in de oudheid geheel onbekend, toch wist men dat dit werelddeel aan drie kanten door drie verschillende groote zeeën, en in het W. door eene binnensee, de belangrijkste der aarde, bespoeld werd (m. z. bl. 5); de grenzen aan den kant van Europa en Africa worden zeer verschillend opgegeven (Aegypte werd door de oude aardrijkskundigen nu eens geheel, dan gedeeltelijk bij Asië gerekend), doch later nam men den Tanäis (th. Don) en de landengte van Arsinöë (th. Suez) algemeen als grenzen aan.

§ 2.

Voornaamste gebergten van Asië.

Het zuidwestelijk gedeelte van Asië (th. het Hoogland van Voor-Asië), dat aan de Ouden vooral bekend was, bestaat grootendeels uit een bergland. Den zuidelijken rand hiervan vormt in het Westen de Taurus, in het Oosten de Imäus (de westelijke Himalaja en Belurtagh) met zijn oostelijken tak, de Emōdi (de oostelijke Himalaja); den noordwestelijken rand vormt de Caucäsus (tusschen de Caspische en Zwarte zee). In het midden scheidt de Paropanīsus (th. Hindu-Kusch), een tak van den Imaüs, de beide zich trapsgewijze verheffende vlakten van dit bergland.

Behalve deze gebergten, welke het groote bergland omringen en vormen, was nog het grensgebergte van Asië aan den kant van Europa onder den algemeenen naam van Hyperborëisch gebergte (th. Ural) bekend.

§ 3.

De wateren van Asië.

Zeeën, zeeboezems en zeeëngten.

In het Noorden de IJszee (*Oceanus Septemtrionālis*).

In het Oosten de oostelijke wereldzee (*Oceanus Eōus*).

In het Zuiden de Indische en de Erythraeische zee (tusschen Africa, Arabië en Voor-Indië), met de Arabische golf of de Roode zee en de Persische golf.

In het Westen de Binnenzee (th. Middellandsche zee). Hare deelen aan de kusten van Asië: de Aegaeische zee (th. Archipel), de Hellespontus (th. straat der Dardanellen), de Propontis (zee van Marmora), de Thracische Bospōrus (straat van Constantinopel), de Pontus Euxinus (de Zwarte zee), de Cimmerische Bosporus (straat van Kaffa of Jenikale), de Maeōtis (zee van Azof).

Meeren.

De Caspische zee, het grootste meer op aarde. Het Aralmeer was in de oudheid misschien een gedeelte van de Caspische zee.

Rivieren.

a) In de Indische zee: de Ganges.

b) In de Erythraeische zee: de Indus (Sind), en de evenwijdig stroomende rivieren Euphraat en Tigris; de beide laatste vallen in de Persische golf.

c) In de Zwarte zee: de Hällys (Kisil-Irmak).

d) In de Caspische zee: de Rha (Wolga), de Oxus (Amu) en Jaxartes (Sir); de beide laatste storten zich thans in het Aralmeer.

§ 4.

Verdeeling der bewoners van Asië volgens taalstammen.

Asië is het vaderland der beide groote taalstammen, waartoe nog heden ten dage de talen van meer dan twee derden van alle menschen behooren:

- 1) de Oost-Asiatische, die China, Japan en het grootste gedeelte van Achter-Indië bevat;
- 2) de Indisch-Europesche of de taalstam van het Caucasische ras, die zich in de oude wereld over alle landen van de monding van den Ganges tot aan de kusten van den Atlantischen Oceaan uitstrekt. Deze stam is gescheiden in twee groote takken:
 - a) de Indo-Germaansche, waarvan de Ariërs, gescheiden in Iraniërs (Mediërs en Persen) en Indiërs, in Asië bleven, terwijl andere stammen deels naar het Zuiden van Europa verhuisden, zoo als de reeds vroeg in Grieken en Romeinen verdeelde Pelasgen, deels naar het midden en Noorden van Europa trokken, zoo als de Slaven, Germanen en Celten.
 - b) de Aegyptisch-Semitische, waartoe de Aegyptenaren, Israëlitën, Phoeniciërs, Babyloniërs en Assyriërs behoorden.

B. De verschillende staten van Asië.

I. DE ISRAËLITEN.

§ 5.

Aardrijkskundige beschrijving van Palaestina.

Namen en omvang. In het Oude Testament heet slechts het land van de Middellandsche zee tot aan den Jordaan Kanaän, als vroegere woonplaats der Kanaäniten. De naam Palaestina duidde oorspronkelijk alleen het land der Philistijnen op de zuidwestelijke kust van Kanaän aan, maar werd allengs de gewone naam voor het geheele land van de Middellandsche zee tot aan de Syrisch-Arabische woestijn, en ten Zuiden van Syrië en Phoenicië. Ook het heilige land noemde men het vaak, als toneel der heilige geschiedenis.

De naam *Judaea* werd eerst na den terugkeer der Joden uit de ballingschap, voornamelijk bij Grieksche en Romeinsche schrijvers, voor het geheele land gebruikt, daar zij, die uit de ballingschap terugkeerden, grootendeels tot den stam en het rijk van *Juda* behoorden.

Van den *Libanon* strekken zich van het N. naar het Z. twee evenwijdig loopende bergketenen uit, die het smalle en diepe dal van den *Jordaan* insluiten. Deze stroomt door het meer *Merom* en het meer *Genezareth* of de *Galilaëische zee* (th. *Tiberias*) en stort zich uit in het *Asphaltmeer* of de *Doodde zee*; de zuidelijke, zeer ondiepe kom van dit meer is ontstaan ten gevolge van door vulkanische krachten voortgebrachte vreeslijke omwentelingen in het vruchtbare dal *Siddim*, waarin voorheen *Sodom* en *Gomorra* lagen.

De sterke uitwaseming van het buitengewoon zoute water maakt dat alles, wat in zijne nabijheid komt, met eene zoutkerst overtrokken wordt. Op de oppervlakte van het met zout bezwangerde water drijven, vooral als er eene aardbeving is voorafgegaan of bij hevigen golfslag, groote stukken asphalt, die van den bodem of van de zijwanden afgeslagen zijn.

Het land ten W. van den *Jordaan*, dat uit eene smalle kuststrook in het W. en een in het O. zich terrasvormig verheffende bergketen bestaat, bevat 3 landschappen:

A. *Judaea*, het zuidelijke landschap, met *Jeruzalem*, de hoofdstad van *Judaea* en sedert *David* van het geheele land.

Jeruzalem ligt, in het stamgebied van *Benjamin*, op een schiereiland, dat door twee in het Z. van de stad hare wateren vermengende beken (*Kidron* in 't O. en *Gihon* in 't W.) gevormd wordt, en is naar drie kanten (W., Z., O.) door de natuur zelve versterkt. Slechts in 't N. was eene uitbreiding mogelijk; de twee oudste gedeelten van de stad zijn op de zuidelijke helft gelegen, in het Z.W. de heuvel *Zion*, in het Z.O. de tempelberg *Moria*. Dit oude *Jeruzalem* werd in 586 door *Nebucadnezar* verwoest; de na de ballingschap herstelde stad werd in 70 n. Chr. door *Titus* vernield, maar door *Hadrianus*

als Romeinsche kolonie, Aelia Capitolina, op kleiner schaal weder opgebouwd en met Romeinen bevolkt. — Ten O. van Jeruzalem, aan gene zijde van de beek Kidron, verheft zich de Olijfberg.

De tempel stond in het O. van de stad Jeruzalem op den berg Moria. Hij had twee voorhoven, waarvan het buitenste voor het volk, het binnenste voor de priesters bestemd was.

Ten Z. van Jeruzalem ligt Bethlehem, de geboortestad van David en Jezus, en op eene oasis, waar de Jordaan zich in de Doode zee uitstort, Jericho (door Jozua verwoest, door [onder?] Achab weder opgebouwd).

B. Samaria, het middelste der landschappen, met de eveneens Samaria geheeten hoofdstad van het rijk Israël (in 722 door Salmanassar verwoest, als vesting weder opgebouwd).

C. Galilaea, het noordelijke landschap, met Kana (de bruiloft) en Nazareth (waar Jezus opgevoed werd).

Het land ten O. van den Jordaan (Peraea) bezat in den vóór-christelijken tijd geene bijzonder merkwaardige stad.

§ 6.

Geschiedenis der Israëlitcn.

Over de historische waarde der verhalen betreffende Israëls vroegere geschiedenis wordt verschillend geoordeeld; hier zal alleen de hoofdinhoud dier verhalen worden medegedeeld.

I. VAN ABRAHAM TOT AAN DE VEROVERING VAN PALAESTINA. 2000—1500 v. CH.

Abraham, de stamvader der Israëlitcn, verhuisde uit Mesopotamië naar Kanaän, waar hij door de inboorlingen Hebri genoemd werd, d. i. die van gene zijde gekomen is, (van daar zijne nakomelingen Hebreuwen?) Hij verwekte bij zijne slavin Hagar Ismaël, later bij zijne vrouw Sara Izaäk, waarna Ismaël verstooten werd en naar Arabië trok. Abraham vereerde een eenigen God, en stond de beproeving zijner ge-

hoorzaamheid jegens God door, daar hij hem Izaäk wilde ten offer brengen. Invoering der besnijdenis. — Izaäk verwekte bij Rebekka tweelingen: Ezaü of Edom en Jacob, later Israël genoemd. Ezaü verkocht aan zijn broeder het recht der eerstgeboorte, trok naar het Zuiden, en werd de stamvader van de Edomiten (Idumaeers), een handeldrijvend volk. — Jacob werd na den dood van Izaäk het hoofd der Israëlitén en zette met zijn twaalf zonen het herdersleven voort. Zijn beminde zoon Jozef werd door zijne ijverzuchtige broeders aan eene Ismaëlitische karavaan en door deze aan Potiphar (den bevelhebber der koninklijke lijfwacht) in Aegypte verkocht. Door diens vrouw valschelijk beschuldigd, kwam hij in de gevangenis en werd om de schranderheid, waarmede hij 's konings droomen had uitgelegd, tot aanzienlijke eereposten verheven. Een hongersnood in Kanaän noodzaakte zijne broeders twee malen naar Aegypte te reizen, om daar koren te halen; doch eerst na vele beproevingen maakte Jozef zich aan hen bekend. Op Jozefs uitnoodiging trok Jacob met zijn geheele huisgezin naar Beneden-Aegypte, waar de Israëlitén 430 jaren woonden. Tot een talrijken stam aangroeiend (bij den uittocht telde men volgens de overlevering 600,000 strijdbare mannen), onderzochten zij in den beginne, daar zij de grenzen tegen de invallen der Nomaden beschermden, eene goede behandeling, maar later, toen men vreesde dat zij bij het uitbarsten van een oorlog tot de vijanden der Aegyptenaren zouden overgaan, werden zij door harden arbeid zwaar gedrukt. Toen zij ondanks deze verdrukking zich al meer en meer uitbreidden, trachtte men hen uit te roeien door alle knapen terstond na hunne geboorte te doodden.

Ook Mozes uit den stam van Levi werd aan den Nijl te vondeling gelegd, maar door de dochter van Pharaö gered (van daar zijn naam, *de uit het water getogene*), door zijne moeder als min gezoogd, aan het hof des konings opgevoed, en in de wetenschappen der Aegyptenaren onderwezen. Daar hij, verontwaardigd over de verdrukking van zijn volk, een

Aegyptenaar gedood had, vluchtte hij naar de Midianiten op het schiereiland Sinaï, tot dat hij, door Jehova aangespoord om zijn volk uit Aegypte naar Kanaän terug te voeren, naar Aegypte terugkeerde. Met zijn broeder Aäron vroeg hij Pharao verlot tot eene reis van drie dagen in de woestijn, om daar aan hun God te offeren; doch deze liet hen eerst gaan, nadat de tien plagen het land getroffen hadden. Zij trokken door den Arabischen zeeboezem, waarin de hen vervolgende Aegyptenaren verdronken, naar Arabië tot aan den berg Sinaï. Jehova gaf aan Mozes op Sinaï wetten voor zijn volk, dat zich intusschen aan beeldendienst (het gouden kalf, stierdienst, onzuivere, zinnelijke Jehovadienst) overgaf. De tien geboden werden op twee steenen tafelen gegrift, en in de arke des verbonds bewaard. Na een tocht van veertig jaren door de woestijn, tot aan den Jordaan, stierven Aäron en Mozes.

De wetgeving van Mozes gebod de vereering van den eenigen God, Jehova (Jahveh), den onzichtbaren koning van zijn uitverkoren volk, wiens tegenwoordigheid verzinnelijkt werd door den tabernakel, eene draagbare tent, in het binnenste waarvan (het heilige der heiligen) de arke des verbonds met de tafelen der wet bewaard werd. Alle mannelijke nakomelingen van Levi waren tot dienaren van het heiligdom bestemd, tot priesters alleen de nakomelingen van Aäron. De Leviten waren over het geheele land verspreid, en leefden van de tienden, het aandeel aan de offers en de eerstelingen. De priesters verrichtten niet alleen de godsdienstige handelingen, maar zij bewaarden en verklaarden ook de wetten, waren rechters en geneeskundigen. Hun opperhoofd, de hoogepriester, had het voorrecht de godheid te mogen raadplegen, doch alleen in gewichtige zaken; eens in het jaar, op den grooten verzoendag, ging hij in het heilige der heiligen, om de zonden des volks te verzoenen. De feesten waren talrijk; behalve den wekelijkschen Sabbath vierde men ieder jaar drie algemeene feesten: pascha, het wekenfeest (pinksteren) en het loofhuttenfeest, vervolgens het bazuinenfeest, den verzoendag, het sabbath- en het jubeljaar.

Jozua voerde de Israëlitē over den Jordaan, veroverde en verwoestte Jericho, onderwierp na een vijfjarigen oorlog 31 vorsten der toen machtige Kanaäniten en zodoende het grootste gedeelte van Palaestina, dat reeds in zijn geheel onder de 12 stammen der Israëlitē verdeeld was, waarvan tien naar de zonen van Jacob, behalve Levi en Jozef, de beide overige naar de zonen van Jozef, Manasse en Efraïm, genoemd werden. De stam Jozef, die reeds lang boven de overige stammen uitgemunt had en waaruit ook Jozua gesproten was, verkreeg door deze verdeeling eene dubbele stem in de vergadering der stammen. De Leviten, als onderwijzers, rechters des volks, enz. werden zoo veel mogelijk gelijkmatig over het gansche land verdeeld, en verkregen van iederen stam, door elkander gerekend, 4 steden met landerijen, in het geheel 48 steden (?). Ieder der twaalf stammen werd door de oudsten of stamhoofden op aartsvaderlijke wijze geregeerd; maar allen waren zij vereenigd onder de heerschappij van den onzichtbaren koning Jehova, die het geheele volk volgens zijne wetten en openbaringen door zijn zichtbaren plaatsvervanger, den hooge priester, met behulp der priesters en profeten bestuurde.

II. VAN DE VEROVERING VAN PALAESTINA TOT OP DE VESTIGING DER MONARCHIE,

OF

HET TIJDVAK DER RICHTEREN, 1500—1095.

Het door de 12 stammen gevormde statenverbond had veelvuldige oorlogen te voeren, deels met de nog niet geheel onderworpen Kanaäniten, deels met de naburige volken, eerst met de oostelijke en zuidelijke (Ammoniten, Amalekiten en Moabiten, later ook de Midianiten), vervolgens met de Philistijnen in het zuidwesten. Het hevigt was de (meer dan

honderdjarige) strijd met deze laatsten, die tot onder David hunne pogingen om Kanaän te veroveren met de grootste hardnekkigheid vernieuwden, en in Simsons tijd in der daad de opperheerschappij verkregen hadden. In deze oorlogen traden enkele helden als aanvoerders op, welke richteren genoemd werden, daar zich het volk ook in vreedstijd van hun aanzien en hunne wijsheid tot beslissing van rechtszaken bediende.

Van de 14 richteren zijn bijzonder merkwaardig: Gideon, die met driehonderd jongelingen de Midianiten versloeg; Jephtha, die de Ammoniten overwon en zijne dochter aan Jehova offerde; Simson, een held van buitengewone lichaamskracht, die de Philistijnen overwon, maar door Delila verraden werd en een vrijwilligen dood stierf. Van nog grooter belang werd de rechterlijke waardigheid, toen Eli, uit het geslacht van Aäron, haar met het hooge priesterschap vereenigde. Hij verloor in een ongelukkigen oorlog met de Philistijnen zijne beide goddelooze zonen (Hophni en Pinehas) en de arke des verbonds; maar de vijanden, door wonderen en plagen verschrikt, zonden haar weldra terug. De beide hoogste waardigheden werden na Eli's dood reeds weder van elkaar gescheiden. Samuël, die tot rechter verkozen werd, was niet uit het geslacht van Aäron, en derhalve tot het hooge priesterschap niet verkiesbaar. Hij trachtte het volk te beschaven, en bereikte dit doel voornamelijk door de regeling der zoogenaamde profetenscholen, waarin jonge Israëlitën in de wetten, den godsdienst en de muziek onderwezen werden. Op de Philistijnen behaalde hij eene schitterende overwinning. Maar toen het gedrag zijner zonen, die hij als ambtgenooten had aangenomen, aan het volk aanleiding tot klachten gaf, en toen tevens gevaar van buiten den staat bedreigde, kwam men tot het besef dat het rechterlijk gezag onvoldoende was, om den staat te besturen, en wenschte men, even als andere volken, een koning te kiezen. Samuël verzette zich daartegen, echter vruchteloos. Eindelijk zalfde hij Saul, uit den stam Benjamin, tot koning.

III. VAN DE VESTIGING DER MONARCHIE TOT HARE
VERDEELING, 1095—975.

1) Saul (1095—1055?) rechtvaardigde het vertrouwen, dat men in hem gesteld had, dewijl hij in langdurige en hevige oorlogen de heerschappij der Philistijnen over Israëel vernietigde. Daarop overwon hij ook de overige naburen (de Moabiten en Edomiten), roeide de Amalekiten uit, doch spaarde, tegen het bevel van Samuël, den koning en de beste der kudden. Daarom zalfde Samuël in het geheim David, uit Bethlehem in Juda, tot koning. Deze kwam als harpspeler en wapendrager aan het hof van Saul, maar werd door hem, sedert de overwinning van den reusachtigen Philistijn Goliath, verdacht en vervolgd; hij vluchtte tot de Philistijnen. In een nieuwen strijd met de Philistijnen sneuvelden drie van 's konings zonen, en hij zelf stortte zich wanhopend in zijn zwaard.

2) David (1055—1015?), de psalmdichter, koos Jeruzalem, dat hij aan de Jebuziten ontnam, tot zijne verblijfplaats, liet zich door Phoenicische werklieden een prachtig paleis op den berg Sion bouwen, en de arke plechtig van Kirjath-Jearim naar Jeruzalem overbrengen. Den oorlog met de Philistijnen bracht hij ten einde. Ook werden de Moabiten en de Ammoniten met hunne bondgenooten, de koningen van Zoba en Damascus, en de Edomiten onderworpen. Door David waren de Israëlitenvan verspreide stammen, die eeuwen lang door hunne burenbelaagd en verdrukt werden, tot een heerschend volk geworden. Zijn rijk strekte zich uit over het geheele land van de Middellandsche zee tot aan den Euphraat, en van den Orontes tot aan de Arabische golf. Innige godsvrucht en onwankelbaar vertrouwen op God waren de grondtrekken van Davids beminnelijk karakter, en hoewel hij in enkele oogenblikken voor zijne hevigste hartstochten, toorn en liefde (de dood van Uria), bezweek, zoo heeft hij toch zijne misslagen door zwaar en oprecht berouw geboet.

Zijn eerzuchtige zoon Absalom verdreef zijn vader, maar werd door diens veldheer Joab geslagen en gedood. Kort voor zijn dood gaf hij de regeering over aan zijn zoon

3) Salomo (1015—975), van wiens beroemde wijsheid zijne rechterlijke uitspraken (b. v. in den strijd van twee moeders om een kind), spreuken en liederen (er worden 3000 spreuken en 1005 liederen vermeld) getuigen. Hij liet de krijgskundige plannen zijns vaders rusten en beschouwde als doel zijner veertigjarige regeering, den door groote overwinningen verkregen duurzamen vrede wijs en nuttig te gebruiken. Hij versierde zijne hoofdstad met de prachtigste gebouwen (heilige en koninklijke), en nam maatregelen voor de veiligheid en den voorspoed van het land. Zoo liet hij den prachtigen tempel op den Moria door Phoenicische bouwlieden (binnen 7 jaren) oprichten, en stelde daarin een schitterenden eeredienst in. Buitendien bouwde hij een nieuw koninklijk paleis, en zorgde voor de veiligheid van het rijk door eene nieuwe versterking der hoofdstad en door eene reeks van grensvestingen. Buitengewoon waren zijne bemoeiingen voor de bevordering van den handel en het verkeer. Om den landhandel tusschen Thapsacus aan den Euphraat en Aegypte te bevorderen, liet hij, in eene gelukkig gekozen oase der Syrische woestijn, Thadmor (Palmÿra) bouwen, dat meer dan duizend jaren bloeide. Gemeenschappelijk met Hiram, den koning van Tyrus, dreef hij uit de Arabische golf (de haven Eziongeber) zeehandel met Indië (Ophir). Maar het oprichten der trotsche gebouwen maakte een harden slavendienst noodzakelijk, en de verkwistende hofhouding eischte drukkende belastingen. Daarom verlangde na den dood van Salomo de te Sichem vergaderde landsvergadering van zijn zoon

4) Rehabëam vermindering der belastingen, die zij niet meer konden opbrengen, en toen dit geweigerd werd, kozen de 10 noordelijke stammen Jeroböam en vormden het rijk Israëel. Slechts de zuidelijke stammen Simeon, Juda (en een gedeelte van den stam Benjamin) bleven aan Rehabeam

getrouw en vormden het rijk Juda. Deze staatkundige scheiding van het Israëlitische volk was tevens eene kerkelijke, daar de stam Levi bij het rijk Juda bleef en voor den Jehovadienst in den tempel zorgde, terwijl de stammen van Israël niet alleen van den koning afvielen, maar ook aan de vereering van Jehova onder de gedaante van een jongen stier de voorkeur gaven en nu en dan ook tot de aanbidding van den Phoenicischen Baäl vervielen.

Van de aan het volk Israël onderworpen vreemde volken kwamen de noordelijke en oostelijke bij het noordelijke, de Edomiten bij het zuidelijke rijk.

IV. DE RIJKEN JUDA EN ISRAËL, SEDERT 975 V. CHR.

1) Het noordelijke rijk Israël met de hoofdstad (in den beginne Sichem, later) Samaria werd voortdurend door binnenlandsche twisten geschokt, en bleef (onder 19 koningen) slechts tot 722 bestaan. De verschillende wijze, waarop men in beide rijken Jehova vereerde, werkte het plan der koningen, om eene duurzame verwijdering te weeg te brengen, in de hand. Een gedeelte van het volk, dat aan den ouden Jehovadienst getrouw was gebleven, verzette zich tegen dit plan der koningen. Aan het hoofd dier partij stonden de profeten (Elia, Eliza e. a.), die met hartstochtelijken ijver tegen de vereering van vreemde afgoden te velde trokken. De geschiedenis van dit rijk behelst bijna niets anders dan een onafgebroken strijd tusschen de koningen en de profeten. Sommige koningen vervolgden de profeten; maar deze verhieven zich ondanks de zwaarste verdrukkingen telkens met nieuwe kracht, en hun woord was een sterker wapen, dan 's konings trawanten en legers. Gedurige veranderingen van regeering waren het gevolg der binnenlandsche beroeringen, vooral sedert den afval van het geslacht van David. Alleen uit het huis Jehu, dat meestal in goede verstandhouding met de profeten leefde, regeerden 5 koningen achter elkaar (885—770). Dikwerf wanneer eene dynastie door eene andere van den troon werd ge-

stooten, trokken de buitenlandsche vijanden hiervan partij om het rijk aan te vallen. De onlusten, die den val van het huis Jehu vergezelden en volgden, bewogen de koningen van Assyrië, die hun rijk aan alle kanten trachtten uit te breiden, tot een inval in het land. In den beginne werden zij door geschenken en de belofte eener jaarlijksche schatting afgekocht, later namen zij bezit van de noordoostelijke helft van het rijk, en brachten de bewoners daarvan naar elders over. De laatste koning van Israël (Hosēa), aangemoedigd door het gelukkig gevolg, waarmede de Tyriërs tegen de Assyriërs stredden, sloot een verbond met Aegypte. Gemeenschappelijk zouden zij Salmanassar, den koning van Assyrië, beoorlogen; maar Hosea werd door dezen gevangen genomen. Het volk bood nog lang heldhaftigen tegenstand, de vestingen moesten een voor een veroverd worden, Samaria viel eerst na een driejarig beleg, 722, in de handen der vijanden. De meeste inwoners werden naar ver verwijderde Assyrische steden in ballingschap gezonden, en van daar volkplanters naar Palaestina overgebracht. Uit de vermenging dier volkplanters met de in het land achtergebleven Israëliten ontstonden de Samaritanen.

2) Het veel kleinere rijk Juda met de hoofdstad Jeruzalem had door het bezit van het nationale heiligdom (den tempel), door de eenheid van godsdienst en door de bijna onafgebroken erflijke regeering van koningen uit de familie van David belangrijke voorrechten boven het rijk Israël. Het bleef dan ook, na den val van het veel machtigere noordelijke rijk, nog bijna anderhalve eeuw voortbestaan (975—586). Maar ook hier deed zich, ondanks de krachtige pogingen der profeten, om den godsdienst in zijne oude reinheid te bewaren, de invloed van den zinnelijken Jehovadienst en van de vereering van heidensche afgoden al meer en meer gevoelen.

De koningen van het rijk Israël trachtten ook het rijk Juda te bemachtigen, en er ontstond reeds dadelijk na de scheiding der beide rijken een oorlog, die langer dan vijftig jaren duurde. In den beginne was Juda ongelukkig en verloor ten gevolge

van zijne nederlaag ook het gezag over de naburige zuidelijke volken. De oorlog werd door een verbond geëindigd; maar er werden nieuwe rampen geboren, toen de koning Josaphat zijn zoon Joram met Athalia, de dochter van den koning van Israël, in den echt deed treden; want Athalia bracht niet slechts den Baäldienst naar Jeruzalem, maar wilde ook de geheele familie van David uitroeien, en vermoordde derhalve hare eigene kleinkinderen; met moeite werd één afstammeling van het oude koninklijke geslacht, Joas, slechts weinige maanden oud, gered en in het geheim bij den tempel opgevoed. Toen het kind 6 jaren oud was, werd het door den hooge-priester (Jojada) tot koning verheven; Athalia werd vermoord. Zoo werd het geslacht van David op nieuw op den troon geplaatst, en na de verwoesting van den tempel van Baäl de vereering van Jehova krachtig bevorderd. — Terwijl dus het noordelijke rijk zijne ontbinding te gemoet ging, nam het zuidelijke toe in macht en voorspoed; maar ten gevolge van dien voorspoed begon men pracht en weelde te beminnen, en wonnen vreemde zeden en vreemd bijgeloof veld. Men luisterde niet naar de voorspellingen en waarschuwingen van den profeet Jesaja, en spoedig werd ook diens voorzegging vervuld, dat het rijk door de Assyriërs zou vernederd worden. Juda werd door zijne zuidelijke bureu, door Syrië (Rezin, koning van Damascus) en door Israël aangevallen en verkreeg hulp van de Assyriërs. Maar die hulp was duur gekocht; want zij kostte het rijk niet slechts de schatten van den tempel en het paleis, maar ook de onafhankelijkheid. Hiskīa weigerde de bepaalde schatting te betalen, en omgaf Jeruzalem met een tweeden muur; maar hij zou tegen den aanval der Assyriërs (711) niet bestand geweest zijn, wanneer niet eene sterfte (de slaande engel des Heeren) over het leger der vijanden gekomen was, die den Assyrischen koning Sanherīb tot de vlucht noodzaakte.

Honderd jaren nadat het rijk Juda het van Assyrië dreigende gevaar gelukkig was ontkomen, geraakte het eerst in

afhankelijkheid van Aegypte, en later van Babyloñië. Kort voor de ontbinding van het Assyrische rijk ondernam Necho, koning van Aegypte, de verovering der vroeger Assyrische bezittingen aan deze zijde van den Euphraat. In de vlakte van Megiddo (nabij Samaria) ontmoette Necho den Joodschen koning Josia, die in dien slag sneuvelde (608). Hiermede nam de overheersching van het volk door vreemde geweldenaren een aanvang en het rijk ging nu ondanks de pogingen van den profeet Jeremia zijn ondergang met rassche schreden te gemoet. Toen Nebukadnezar door den slag bij Karkemisch aan de nauwelijks gevestigde heerschappij der Aegyptenaren in Asië een einde had gemaakt, kwam ook Juda onder Babylonische heerschappij. Herhaalde pogingen, om het juk der overheersching af te werpen, mislukten. Maar juist de diepe vernedering, die zij ondergingen, en het onkreukbaar geloof aan de heiligheid en de onschendbaarheid van den tempel spoorden de bewoners tot een nieuwen opstand aan. De Aegyptische koning Hophra (Apriës) had hun zijne medewerking beloofd, ten einde aldus de Aegyptische heerschappij in Asië te herstellen. De zwakke koning Zedekia stond dus ondanks de waarschuwingen der profeten Jeremia en Ezechiël tegen de Babyloniers op. Nebukadnezar belegerde de hoofdstad gedurende 1½ jaar, dreef een Aegyptisch leger, dat tot hulp aansnelde, naar Africa terug, liet den koning Zedekia, die op de vlucht gevangen genomen werd, de oogen uitsteken en geboeid naar Babylon brengen, verbrandde den tempel en de overige groote gebouwen, vernietigde de muren, en liet alleen een gedeelte van het gemeene volk in het land achter, ten einde voor den land- en wijnbouw te zorgen, 586.

V. DE ISRAËLITEN ONDER BABYLONISCHE, LATER ONDER PERSISCHE HEERSCHAPPIJ.

Het lot van de naar Babylon en de landen aan gene zijde van den Euphraat in ballingschap gezonden Joden was niet

voor allen hetzelfde; de gevangen genomen soldaten en zij, door wie de laatste opstand voornamelijk was aangestookt, werden aan de aanvoerders van het overwinnende leger als slaven weggeschonken; de overigen behielden hunne persoonlijke vrijheid en hielden zich met landbouw, veeteelt en de uitoefening van ambachten bezig; zij hadden zelfs hunne eigene rechters. Maar altijd bleef hun de hoop bij, dat zij nog eens weer naar hun vaderland zouden terugkeeren, en de profeten (Ezechiël e. a.) sterkten hen in dit vertrouwen. Na de verovering van Babylon door de Persen werd die hoop vervuld. Cyrus gaf aan de Joden verlof naar hun vaderland terug te keeren (slechts een klein aantal hunner maakte gebruik van die vergunning), herstelde hen in het bezit van de schatten des tempels, en verstrekke hun de middelen, om te Jeruzalem een nieuwen tempel te bouwen.

§ 7.

Beschaving der Israëlitén.

De letterkunde der Hebreuwen bestaat uit geschiedkundige boeken en dichtwerken, deels lierzangen, zoo als de psalmen van David en het hooglied van Salomo, deels leerdichten, zoo als de spreuken van Salomo, het boek Job, de klaagliederen en voorspellingen der 4 groote (Jesaja, Jeremia, Ezechiël, Daniël) en der 12 kleine profeten. De bouwkunst werd door buitenlandsche, voornamelijk Phoenicische, kunstenaars uitgeoefend, de overige beeldende kunsten waren aan de Hebreuwen onbekend. De muziek daarentegen, waarvan men zich tot opluistering der Godsvereering in den tempel bediende, moet vooral reeds sedert David een zekeren trap van volmaaktheid bereikt hebben.

De handel der Israëlitén werd zoowel door de wet van Mozes, om zich van iedere gemeenschap met vreemden te onthouden, als ook voornamelijk door de ligging van het land

bemoelijkjt. De naaste bureu der Israëlitcu, de Phoeniciërs en Arabieren, waren in het bezit van den Asiatischen handel. Evenwel voorzag Palaestina versehiden volken van graan, olie, honig en balsem. De zeehandel, welks zetel de door David veroverde haven Eziongeber was, en dien Salomo gemeenschapelijk met koning Hiram van Tyrus dreef, verviel van zelf, toen die haven weder verloren ging. Van meer belang was de binnenlandsche handel, waarvan Jeruzalem het middelpunt was.

II. DE INDIËRS.

§ 8.

Aardrijkskundige beschrijving van Indië.

Indië wordt voornamelijk genoemd het land, dat ten Noorden begrensd wordt door den Himalaja, ten Zuiden door de zee, en waartoe in het Oosten nog het dal van de rivier Brahmaputra behoort. Eerst door de Mohammedanen kwam de naam Hindostan in zwang.

Gesteldheid van den grond en rivieren. Het vasteland van Indië bestaat uit drie deelen: 1) het ten Noorden door het Himalajagebergte begrensd bergland, met den Dhawalagiri en den Chumulare, twee der hoogste bergtoppen der aarde.

2) De vlakte van den Bengaalschen tot den Persischen zeeboezem. Zij bevat:

a) Het dal van den Ganges en den Brahmaputra.

b) Het dal van den Indus.

Van de vijf groote rivieren (Hydaspes, Acesines, Hydraotes, Hyphäsisis en Satädrus), die zich in den Indus uitstorten, heeft een gedeelte van het land den naam Peng'ab (het land der vijf stroomen) gekregen.

3) Het bergland Dekhan; de oostelijke en westelijke rand wordt gevormd door het Ghat-gebergte, de noordelijke door

het Vindhja-gebergte. In het midden van het schiereiland ligt eene uitgebreide vlakte.

Voortbrengselen.

a) Uit het rijk der delfstoffen: verschillende metalen, edelgesteenten, paarlen en koralen.

b) Uit het plantenrijk: rijst, tarwe, graansoorten, katoen en verschillende houtsoorten, specerijen (peper, kaneel, wierook).

c) Uit het dierenrijk: wilde dieren, olifanten (getemde in den oorlog), zijdewormen.

Bewoners.

Deze worden in twee groote volksstammen verdeeld, den **Arischen** in de geheele noordelijke helft van Indië en op de kusten van Dekhan, en den **Dekhanischen**, die het overige gedeelte van Dekhan bewoont.

§ 9, a.

Geschiedenis der Indiërs.

Van de geschiedenis van Indië vóór Alexander den Groote is weinig bekend. Legendes en fabelachtige verhalen omtrent de tochten van Semiramis en Sesostris. De Persische koning Darius Hystaspis onderwierp eenige volken ten Westen en ten Noorden van den Indus.

Alexander de Groote veroverde verscheiden koninkrijken in Peng'ab, die hij deels onder de heerschappij der inlandsche koningen (Taxilus en Porus) liet, deels onder het bestuur van Macedonische landvoogden stelde. Zijne opvolgers verloren bij hunne twisten de Indische provinciën weder, maar het gerucht van den rijkdom des lands lokte bij voortdoring vreemde veroveraars, zoodat de Grieksch-Bactrische koningen en later de Scythen over een gedeelte van Indië de heerschappij voerden. Maar deze eindigde in 56 v. Ch., toen de Scythen door den Indischen koning Vikramâditya eene groote nederlaag leden.

Beschaving der oude Indiërs.

1) **Godsdienst:** De oudste god der Indiërs was Brahma; men vereerde in hem drie krachten, de lichtgevende (Brahma), de bevruchtende (Vischnu) en de vernielende (Çiwa). De godsdienstige plechtigheden waren voornamelijk: gebeden, reinigingen, offers, bedevaarten, vasten enz.

In de zesde eeuw vóór Christus werd in den godsdienst eene hervorming gebracht door Boeddha (d. i. de Wijze). Deze verzachtte voornamelijk de zeden van het volk, en veranderde sommige der instellingen, die op de priesters betrekking hadden. Zijne leer werd later als dwaalleer vervolgd (omdat hij het kastenwezen afschafte en het priesterschap voor allen toegankelijk maakte), en naar China, Japan, Korea, Tibet en Mongolië overgebracht.

2) **Staatsregeling.** Vele van elkander onafhankelijke koninkrijken — de regeering was een onbeperkte alleenheersching met erflijke opvolging —; het volk was in vier kasten verdeeld, Brahmanen of priesters, Kshatras of krijgsliden (hieruit de koning gekozen), Viças of landbouwers en kooplieden, Çûdrâs, die eigenlijk tot den dienst bij de drie bovengenoemde kasten verplicht waren.

3) **Letterkunde.** De heilige schriften: Vêdas, Vêdangâs en Purânas. Poëzij: het heldendicht en het drama werden voornamelijk beoefend, en wij hebben daarvan nog de heerlijkste overblijfselen. De beroemdste heldendichten zijn de Râmâyana en de Mahâbârata; het beroemdste drama is de Çâkuntala.

4) **Kunst.** Bouwkunst en beeldhouwkunst bereikten bij de Indiërs een hoogen trap van volmaaktheid, zoo als uit de tempels en andere monumenten blijkt. De grootste en beroemdste vindt men in de nabijheid van Bombay. Ook de muziek schijnt hun niet vreemd geweest te zijn.

III. DE BABYLONIËRS EN ASSYRIËRS.

§ 10.

Aardrijkskundige beschrijving van het land aan den Euphraat en Tigris.

De Euphraat en de Tigris ontspringen beiden op het hooggebergte van Armenië, loopen grootendeels met elkaar evenwijdig, en sluiten in het midden van hun loop eene breede, gedeeltelijk woeste vlakte in, Mesopotamië genaamd. Bij Ctesiphon stroomen zij op slechts weinige mijlen afstand van elkaar, loopen echter nog eens uiteen, en omvatten dan de smallere, maar door kunstmatige bewatering zeer vruchtbare vlakte van Babyloonië. Men rekent evenwel ook den rechter oever van den Beneden-Euphraat (Chaldaea) bij Babyloonië (of Sinear, zoo als het bij de Semiten heette.) Het land op den linker oever van den Midden-Tigris heette Assyrië. In de oudheid vielen beide rivieren op verschillende plaatsen in zee; thans vereenigen zij zich, voor dat zij zich in de Persische golf uitstorten, en heeten na die vereeniging Schat el Arab.

De Euphraat veroorzaakt in den winter en nog meer in het voorjaar, wanneer de sneeuw op de Armenische bergen smelt, overstromingen; deze werden door dijken tegengehouden, of door talrijke kanalen, die het land tevens van water voorzagen, in den lager gelegen Tigris of in moerassen afgeleid.

Op beide oevers van den Beneden-Euphraat lag Babylon of Babel, in een vierhoek gebouwd, 9 geographische mijlen in omvang, omringd door een muur, die 50 (?) el breed en 200 (?) el hoog was, met (250) torens en (100) metalen poorten. De stad was trouwens geenszins dicht bevolkt, maar bevatte groote velden, palmboeschjes en tuinen binnen hare muren.

Gebouwen in Babylon: a) Het grootste was de tempel van Belus of de toren van Babylon, met acht

verdiepingen, waarvan nog eenige behouden en over de 200 voett hoog zijn; b) twee koninklijke paleizen, waarvan he grootste op de oostzijde van den Euphraat eene geheele groep van gebouwen vormde, met c) de hangende tuinen, die op terrasvormig boven elkaar zich verheffende arkades rustten en zelfs boven den hoogen stadsmuur uitstaken.

In Babyionië lag ook Cunaxa (slag 401). Terwijl de oudste en volkrijkste vestigingen in het dal van den Euphraat aan den Beneden-Euphraat lagen, zag de Tigris reeds in het midden van zijn loop eene reeks van bloeiende volkplantingen ontstaan. De belangrijkste stad was Ninive, de hoofdstad van Assyrië, op den linker oever van den Tigris, bijna even groot en even sterk bevestigd als Babylon.

§ 11.

Geschiedenis der Babyioniërs en Assyriërs.

1) Het oude rijk van Babylon, 2000—1250 v. Ch. Na den zondvloed werd de vlakte tusschen den Euphraat en den Tigris door de nakomelingen van Noach op nieuw bevolkt, terwijl Chaldaeers, den loop der rivier volgend, (omstreeks 2000?), onder aanvoering van Nimrod, een achter-kleinzoon van Noach, in het vruchtbare land Sinear een staat stichtten. De Chaldeeuwse koningen van Babyionië trachtten zich, even als de Pharao's van Aegypte, beroemd te maken door het oprichten van groote gebouwen en andere reusachtige ondernemingen van dien aard. Zij legden deels de groote kanalen aan, die tot besproeiing van het dorre land en tot bevordering van de scheepvaart dienden, deels richtten zij grootsche tempels en paleizen op. Later bezweek het door beschaving en handel bloeiende rijk voor de aanvallen der Assyriërs en bleef langer dan vijf eeuwen onder Assyrische heerschappij.

2) De Assyrische heerschappij, 1250—606.

De Assyriërs werden onder Ninus en diens gemalin en opvolgster Semirāmis (sedert 1250?) het heerschende volk in het dal van den Euphraat en Tigris en over een gedeelte van het bergland van Iran, terwijl in het Z. Babylonie, in het O. Medië, in het N. Armenie aan hun gezag onderworpen waren, en hunne heerschappij zich in het W. tot aan de Middellandsche zee en de rivier de Halys uitstreckte.

Semiramis veroverde, naar men verhaald vindt, ook het grootste gedeelte van Libye en Aethiopië (?), en ondernam ten laatste een tocht tegen een Indischen koning met een groot leger (3,000,000 voetknechten, 500,000 ruiters en 100,000 wagens?) en eene vloot (van 2000 schepen?) op den Indus. Zij overwon eerst de nog grooter legermacht der Indiërs, maar werd later verslagen, zelve gewond en kort na hare terugkomst onder de goden opgenomen.

Omstreeks het midden der 8ste eeuw schijnen alom opstanden te zijn uitgebarsten; zoowel de naburige Mediërs en Babylonieërs als het verwijderde Syrië vielen af, maar koning Tiglathpilesar herstelde het rijk (even als Darius I het Persische, m. z. bl. 37), en dit verhief zich onder Salmanassar op nieuw tot groote macht. Deze toch veroverde het rijk Israëel, legde aan het rijk Juda eene schatting op (m. z. bl. 17) en nam de rijke zeesteden van Phoenicië in. Zijn zoon

Sanherib regeerde in den geest van zijn vader. Hij trok naar Klein-Asië, en maakte zich het geschil, dat tusschen den in het Midden en Noorden van Aegypte regeerenden priester Sethon en de kaste der krijgslieden gerezen was, ten nutte, om een inval te doen in Aegypte, het uiterste doel van alle uit Midden-Asië ondernomen veroveringstochten. Door eene onvoorziene gebeurtenis (het verhaal van de veldmuizen, meer waarschijnlijk omdat Thirhaka van Aethiopië tegen hem was opgerukt) tot een schandelijk terugtocht gedwongen, begon hij de verovering van het rijk Juda, dat reeds lang geene schatting meer betaald en onderhandelingen met Aegypte aan-

geknoopt had. Maar toen hij met zijn leger voor Jeruzalem lag, ontstond er eene vernielende pestziekte, die hem noodzaakte, in allerijl naar Ninive terug te keeren.

De oostelijke volkeren trokken partij van de ongelukkige pogingen der Assyriërs tot verovering van Aegypte en Juda; de Mediërs en Babyloniërs trachtten het juk der Assyrische overheersching af te werpen. De Babyloniërs werden op nieuw onderworpen, de Mediërs voltooiden niet slechts hunne bevrijding door de vestiging van het koningschap (m. z. bl. 29), maar ondernamen onder hun koning Phraortes een oorlog tot vernietiging der Assyrische monarchie. Zij belegerden de hoofdstad, maar te vergeefs; Phraortes kwam op den terugtocht met het grootste gedeelte van zijn leger om het leven. Zijn zoon Cyaxäres wilde den dood van zijn vader wreken. Reeds had hij de Assyriërs in een slag overwonnen, en stond hij op het punt om voor de tweede maal het beleg voor Ninive te slaan, toen hij door de Cimмериërs (Scythen) overvallen werd. Zij noodzaakten hem niet slechts om het beleg op te breken, maar onderwierpen ook bijna geheel Medië, dat zij gedurende 28 jaren verwoestten en uitzogen. Na hun vertrek vielen ook de tot nu toe getrouw gebleven Babyloniërs onder den Assyrischen stadhouder Nabopolassar van Assyrië af en verbonden zich met de Mediërs tot een aanval op Ninive, dat na een beleg van twee jaren veroverd en verwoest werd (606).

3) Het nieuwe rijk in Babylon, 606—538.

De overwinnaars verdeelden het veroverde rijk; de Assyrische bezittingen op den linker oever van den Tigris kwamen aan de Mediërs, die op den rechter oever aan Babylon. Eene poging van den Aegyptischen koning Necho, om de westelijke bezittingen der Babyloniërs te vermeesteren, mislukte, dewijl hij door Nebukadnezar, den zoon van Nabopolassar, bij Kar-kemisch (Circesium) aan den Midden-Euphraat overwonnen werd. Onder

Nebukadnēzar (604—562) bereikte de macht der Chal-daeën haar toppunt. Hij trok partij van de roemrijke over-

winning bij Karkemisch, om met zijne krijgsbenden in de landen tusschen den Euphraat en Aegypte te vallen, en deze aan zich te onderwerpen. Phoenicië poogde wel, in gemeenschap met de Joden (Zedekia), van hem af te vallen, maar Jeruzalem viel na een beleg van $1\frac{1}{2}$ jaar (m. z. bl. 18), en Phoenicië moest ondanks dapperen tegenstand insgelijks onder zijn scepter terug keeren; Tyrus stond een dertienjarig beleg door, maar schijnt ten laatste, hoewel onder billijke voorwaarden, insgelijks weder bij het Babylonische rijk ingelijfd te zijn.

Nabonēdus, de laatste koning, werd door den Persischen koning Cyrus in Babylon belegerd, omdat hij Croesus, den koning van Lydië, ondersteund had. De stad werd, terwijl de inwoners een feest vierden, door afleiding van den Euphraat in een meer (P) ingenomen en Babylonië bij het Persische rijk ingelijfd (538, m. z. bl. 35).

§ 12.

Beschaving der Babyloniërs en Assyriërs.

1) De godsdienst der heidensche Semiten was natuurdienst, en bestond in de goddelijke vereering van die voorwerpen, waarin men meende dat de natuurkrachten gehuisvest en werkzaam waren. In het bijzonder vinden wij de vereering der sterren, uit wier plaatsing, op- en ondergang de priesters den wil der goden en de lotgevallen der menschen meenden te kunnen voorspellen; zij verkregen hierdoor een grooter invloed op de regeering, terwijl zij door deze onderzoekingen tevens tot wetenschappelijke ontdekkingen geleid werden.

2) Staatsregeling. De als een god vereerde „koning der koningen” was met onbepaald gezag bekleed, en in zijn burg (Porte) van talrijke ambtenaren omgeven.

3) De werken der Assyrische bouwkunst waren groote nationale gedenkteeken, hoogst waarschijnlijk tegelijk tempels en paleizen, versierd met reliefs, waarop zoowel goden en

godsdienstige symbolen, als ook de daden van het volk en de koningen voorgesteld en gedeeltelijk door opschriften toege-licht waren. De wijze van behandeling en voorstelling vertoont veel overeenkomst met die op de Aegyptische sculpturen, die gedeeltelijk ook van godsdienstigen en ceremonieelen, maar toch voornamelijk van historischen inhoud zijn.

4) Nijverheid der Babyloniërs. Weverijen (kleederen van wol en katoen, tapijten), voorwerpen van weelde (welriekende wateren, fraai bewerkte stokken en gesneden steenen).

5) De handel was buitengewoon levendig, zoowel door de vruchtbaarheid van den grond, als voornamelijk door de voortreffelijke ligging van het land, in het midden tusschen den Indus en de Middellandsche zee, in de nabijheid van de Persische golf, en aan twee bevaarbare stroomen. Door dit alles werd Babylonië tot het middelpunt van het handelsverkeer tusschen het zuidelijke en westelijke gedeelte van Asië.

a) Landhandel door middel van karavanen: a) Oostwaarts met Indië (van daar edelgesteenten, jachthonden en verfwaren), en met Bactrië (van daar goud). b) Westwaarts naar Klein-Asië en Phoenicië, waarheen de Arabische en Indische waren vervoerd werden.

b) Handel op den Euphraat, vooral tot invoering van palmwijn uit Armenië.

c) Zeehandel over de Persische golf naar Arabië (van daar paarden, katoen, reukwerk en hout voor den bouw van schepen), en naar Indië (naar de westkust van Indië aan deze zijde — van daar specerijen, ivoor, ebbenhout, edelgesteenten, paarden; en naar Ceylon — van daar kaneel).

V. DE MEDIËRS.

§ 13.

Aardrijkskundige beschrijving van Medië.

Grenzen: Ten N. de Caspische zee, ten O. Hyrcanië en Parthië, ten Z. Susiana en Persis, ten W. Assyrië en Armenië.

Gesteldheid van den grond. Het noordelijke gedeelte of Klein-Medië was een koud, onvruchtbaar bergland, het zuidelijke of Groot-Medië daarentegen eene vruchtbare vlakte, waar in de velden van Nisaea de Nisaeische paarden geteeld werden, beroemd door hunne witte kleur, vlugheid en schoonheid.

De hoofdstad Ecbatāna was op de helling van een heuvel gebouwd; op den top lag de koninklijke burg met zevenvoudige muren, welker tinnen zeven verschillende kleuren hadden. Als woonplaats der Medische en later der Persische koningen, en door hare ligging aan den grooten handelsweg tusschen Babyloonië en Indië, was zij eene der prachtigste en belangrijkste steden van Asië.

§ 14.

Geschiedenis der Mediërs.

De Mediërs waren meer dan vijf eeuwen lang aan de Assyrische heerschappij onderworpen geweest. Het ongeluk van den Assyrischen koning Sanherib voor Jeruzalem (m. z. bl. 26) bewoog hen tot den afval (712), en sedert het einde van de 8ste eeuw hebben zij hunne eigene, onafhankelijke koningen.

1) Dejoces, die als rechter door rechtvaardige uitspraken een goeden naam verworven had, werd tot gemeenschappelijk koning der afzonderlijke stammen verkozen en liet eene nieuwe hoofdstad, Ecbatāna, met een koninklijken burg bouwen. Nadat hij gedurende zijne lange en gelukkige regeering het rijk geregeld en beveiligd had, kon zijn zoon

2) Phraortes reeds als veroveraar optreden, de Persen, Parthen en Bactriërs onderwerpen, ja zelfs een aanval op de Assyriërs wagen. Maar deze poging, om zich op de oude onderdrukkers van Medië te wreken, kostte hem het leven; hij sneuvelde in den slag. Zijn zoon

3) Cyaxäres had, om den dood van zijn vader te wreken, een oorlog tegen de Assyriërs en het beleg van Ninive ondernomen, toen de nomadische Scythen tot Medië doordrongen,

den koning overwonnen en ongeveer 28 jaren lang het geheele Westen van Asië tot aan Klein-Asië en Syrië overheerschten. Na de verdrijving der Scythen vernieuwde Cyaxares, geholpen door den Babylonischen koning Nabopolassar, den oorlog tegen Assyrië. Zij verwoestten Ninive (606), en hij verkreeg de oostelijke landen van Assyrië van den Tigris tot aan den Boven-Indus, zoo dat hij aan zijn zoon Astyages het machtigste rijk van Asië (van den Halys tot aan Bactrië en Indië) kon nalaten.

4) *Astyages* bezat niet denzelfden krijgshaftigen geest, waaraan de Mediërs hunne opkomst te danken hadden. Zijne lange, flauwe regeering eindigde met den ondergang van het rijk. De Persen onder Cÿrus (des konings kleinzoon?) vielen af, en toen hij zelf tegen hen te velde trok, werd hij bij Pasargädae verslagen en gevangen genomen, 558.

Verhaal van de jeugd van Cyrus (volgens de volks-sage bij Herodotus). Droom van koning Astyages, de rivier. — Zijne dochter Mandäne huwt een Pers Cambyses — uit dezen echt Agradātus, later Cyrus genoemd — tweede droom, de wijnstok — Cyrus door Harpāgus te vondeling gelegd, maar door een herder gered, groeit onder de herders op — koning bij het spel — door Astyages herkend — aan Harpāgus worden de ledematen van zijn zoon voorgezet — de Magiërs verklaren den droom voor reeds vervuld — Cyrus naar zijne ouders in Persië teruggezonden — aangezet door een brief van Harpāgus, spoort hij de Persen tot afval aan — de twee verschillende dagen — Cyrus met de Persen tegen Astyages — Harpāgus, tegen hem opgetrokken, gaat tot hem over — Astyages in een treffen bij Pasargadae verslagen en gevangen genomen.

§ 15.

Beschaving der Mediërs.

Godsdienst. Van de hun onderworpen Ariërs (een priesterstaat) of het zoogenaamde Zendvolk hadden zij de leer van Zoroaster (Zarathustra, omstreeks 1300) overgenomen (het

rijk van het licht, d. i. het goede, heilige, het rijk van de duisternis, d. i. het slechte, onheilige — Ormuzd en Ahriman [Ahuramasda en Agraimanjus] — gedurige strijd tusschen die beide beginselen, maar eens zal het goede beginsel zegepralen). Door het algemeen verspreide geloof aan voorspellingen hadden de Magiërs, wier voornaamste taak de instandhouding van deze leer was, een grooten invloed op alle ondernemingen van den staat en van bijzondere personen verkregen. Het tusschen 800 en 600 opgestelde wetboek *Vendidad* is het werk der Magiërs.

Staatsregeling: Hun koning, door eene lijfwacht omringd, moeilijk te naderen en als eene godheid vereerd, heerschte met een onbeperkt gezag.

VI. DE PERSEN.

§ 16.

Aardrijkskundige beschrijving van het Persische rijk.

De landstreek Persis, gelegen tusschen Susiana en Carmania, had ten N. Medië, ten Z. de Persische golf tot grenzen. Het Persische rijk strekte zich uit van de Middellandsche zee tot aan den Indus, en van de Zwarte en Caspische tot aan de Indische zee. Bovendien besloeg het het noordoostelijke gedeelte van Africa, en gedurende korten tijd Thracië en Macedonië.

De landen van het Persische rijk in het bijzonder.

I. In Europa: Thracië en Macedonië (slechts 11 jaren lang).

II. In Africa: Aegypte en het aangrenzend Libye, benevens Cyrëne en Barca.

III. In Asië.

A. Landen aan deze zijde van den Euphraat (of het westelijke gedeelte van het bergland van Voor-Asië).

1) Klein-Asië (m. z. § 28).

2) Syrië van de Middellandsche zee tot aan den Euphraat (nu eens met, dan weder zonder Phoenicië en Palaestina), waarbij in het Persische tijdvak zelfs Mesopotamië gerekend werd. — De handel tusschen den Euphraat en Phoenicië nam zijn weg door dit land. Aan deze omstandigheid dankte men het ontstaan van groote steden, zoo als: *a*) Damascus, dat reeds ten tijde van Abraham bestond. *b*) Thapsäcus aan den Euphraat. *c*) Thadmor of Palmÿra, door Salomo gebouwd, later hoofdstad van een koninkrijk (onder Odenathus en Zenobia).

3) Phoenicië (m. z. § 19).

4) Palaestina (m. z. § 5).

B. Landen tusschen den Euphraat en den Tigris:

1) Armenië. Het bevatte geen steden, maar slechts groote open vlekken.

2) Babyionië (m. z. § 10).

C. Landen tusschen den Tigris en den Indus (of het oostelijke gedeelte van het bergland van Voor-Asië, het bergland van Iran). Dit plateau, van alle kanten door gebergten omgeven, die het tot eene natuurlijke vesting maken, is slechts langs weinige bergpassen genaakbaar. Het land was droog en heet, maar bij eene kunstmatige bewatering uiterst vruchtbaar.

a) Op en aan den westelijken rand van het bergland:

1) Assyrië (m. z. § 10).

2) Medië (m. z. § 13).

3) Susiāna, tusschen Babyionië en Persis, aan de Persische golf, met de hoofdstad Susa, bij uitstek de residentie der Persische koningen.

b) Op en aan den zuidelijken rand van het bergland:

1) Persis, tusschen Susiana en Carmania, aan de Persische golf, met de steden Persëpölis, vroeger de residentie, later de begraafplaats der Persische koningen, en Pasargadae, door Cyrus gebouwd tot herinnering aan de op Astyages behaalde overwinning. Hier was de schatkamer der Persische koningen en het graf van Cyrus.

2) Carmania, aan de Persische golf, tusschen Persis en Gedrosia.

3) Gedrosia aan de Indische zee, tusschen Carmania en Indië, de onvruchtbaarste van alle Persische provinciën.

c) Op den oostelijken rand:

1) Arachosia, noordelijk van Gedrosia.

2) Het land der Paropanisaden (dien gemeenschappelijken naam geeft men aan verscheidene volken op de zuidelijke helling van den Paropanisus) tusschen Arachosië en Bactriana.

3) In Indië de oostelijke streken van het bergland, waar dit naar het dal van den Indus afdaalt (later Indoscythia genoemd).

d) Op en aan den noordelijken rand:

1) Bactriāna, tusschen het land der Paropanisaden en Sogdiana, met de hoofdstad Bactra (th. Balk).

2) Hyrcania, benevens Parthië en Margiana, tusschen de Caspische zee en het Caspische gebergte.

e) In het binnenland (1):

Aria, een groot steppenland met eenige vruchtbare streken, benevens een gedeelte van het latere Drangiāna.

D. Het bergachtige land tusschen den Oxus en den Jaxartes of Sogdiāna, de noordelijkste van alle Persische provinciën; zij was de grensscheiding tusschen het land, dat tot landbouw geschikt was, en de streken, die slechts door Nomaden konden bewoond worden. Daarom was zij deels bewoond door Sogdianers, die er vaste woonplaatsen hadden, deels door rondzwerfende Scythen. In het zuidelijke gedeelte, dat door kanalen besproeid werd, lag Maracanda (th. Samarkand?), de residentie der koningen. Om de herhaalde invallen der Scythen te keer te gaan, stichtte Cyrus aan den Jaxartes

(1) Drangiāna, evenzeer in het binnenste van het bergland gelegen, dat op de kaarten als eene bijzondere provincie voorkomt, werd dit eerst sedert Alexander den Groote, terwijl het vroeger deels bij Arachosia, deels bij Aria behoorde.

de vesting Cyreschäta, en Alexander de stad Alexandria ultima.

§ 17.

Geschiedenis der Persen.

A. GESCHIEDENIS DER PERSEN VÓÓR CYRUS.

De Persen waren naar gelang van den grond, welken zij bewoonden, deels nomaden, deels landbouwers, en men onderscheidde: 4 nomadische herderstammen, 3 landbouwende en 3 stammen van krijgslieden, die over deze minderen heerschten. De voornaamste van allen was die der Pasargāden, en van dezen wederom de voornaamste familie die der Achaemeniden, die alleen tot de koninklijke waardigheid kon geraken. De Persen werden door den Medischen koning Phraortes (ongeveer 640) onderworpen, doch hadden hunne eigene koningen, waarvan de eerste Achaemēnes heette. Cambyses, een zijner nakomelingen, verwekte bij Mandāne, de dochter van den Medischen koning Astyages, Cyrus (m. z. bl. 30).

B. GESCHIEDENIS DER PERSEN VAN CYRUS TOT OP DEN ONDERGANG VAN HET RIJK, 558—331.

1) Cyrus (558—529) had door zijne overwinning op Astyages niet slechts de Persen vrij gemaakt, maar ook de heerschappij over de Mediërs, hunne vroegere meesters, verkregen. Van de drie rijken, die na den val van Ninive de landen van West-Asië onder elkander verdeeld hadden, bestonden, na den val van het Medische, nog het Lydische en Babylonische; beide zagen zich thans evenzeer bedreigd.

De verovering van Lydië (546).

Koning Croesus van Lydië wilde het naderende gevaar voorkomen en tevens wraak nemen over de nederlaag, zijn zwager Astyages toegebracht; daarom besloot hij, toen hij van het (vooraf op de proef gestelde) orakel te Delphi eene uit-

spraak verkregen had, die hij ten zijnen gunste duidde, tot een aanvallenden oorlog. Hij trok over den Halys, maar week na een onbeslist slag (bij Pteria) voor het veel sterker leger van Cyrus naar zijne hoofdstad Sardes terug en liet zelfs de contingenten der onderworpen volken tot de volgende lente weer naar huis gaan. Op deze tijding trok Cyrus ten spoedigste tegen Sardes op, joeg de Lydische ruitery op de vlucht, nam de stad na een kort beleg in en plunderde haar.

Terwijl Harpagus de westkust van Voor-Asië onderwierp, zette Cyrus zelf de reeds vóór den Lydischen oorlog begonnen verovering der landen ten O. van Iran voort. Hij bedwong de Bactriërs en de nomadische volken aan den noordelijken rand van het Iranische hoogland in de steppen van den Oxus (de Chorasmieërs en de Sacers) en breidde de grenzen van zijn rijk tot aan den Jaxartes uit, waar hij tot bescherming tegen de Massageten burgen en eene groote stad (Cyropölis of Cyrschäta) bouwde.

De val van Babylon, 538.

De samenhang tusschen de oostelijke en thans tot aan de Aegaeische zee zich uitstreckende westelijke bezittingen des konings werd nog verbroken door de zelfstandige Babylonische monarchie in het dal van den Euphraat en den Tigris. Ook deze moest vernietigd worden. De Babylonische koning Nabonnedus achtte zich veilig in zijne sterke hoofdstad, en inderdaad kon Cyrus haar slechts innemen door den Euphraat af te leiden en de juist feest vierende inwoners te overvallen.

De provinciën van het Babylonische rijk schijnen zich zonder tegenstand aan den overwinnaar te hebben onderworpen; daarom behielden ook b. v. de steden der Phoeniciërs hare eigene koningen. Om zijne heerschappij in Syrië te bevestigen, vergunde Cyrus aan de naar Babylon weggevoerde Joden in hun land terug te keeren en hun tempel weder op te bouwen (m. z. bl. 19); want hij hoopte zich daardoor dankbare en getrouwe bondgenooten tegen elke poging tot vernieuwing der Babylonische monarchie te verschaffen.

Men wil dat hij op een tocht tegen de Massagēten in een veldslag is omgekomen, en dat de koningin Tomȳris zijn hoofd in een met menschenbloed gevulden zak gestoken heeft.

2) Cambȳses (529—522) volgde het voetspoor van zijn vader, en onderwierp Aegypte, de laatste der vier groote mogendheden, die sedert den val van Ninive nevens elkan-der hadden bestaan. Reeds de Aegyptische koning Amāsis had niet zonder bezorgdheid de plannen en vorderingen van Cyrus gade geslagen, en Croesus zijne hulp beloofd, maar niet slechts het Lydische, maar ook het Babylonische rijk, na welks val de Persen zijne bureu werden, aan zijn lot overgelaten. Inmiddels was hem zijn zoon Psammenitus (Psantik) op den troon gevolgd. Deze werd bij Pelusium verslagen, en Memphis viel na een kort beleg in de handen van den overwinnaar, 525. De komst der Persen in Aegypte verspreidde ook schrik onder de naburige volken: de Libysche stammen in het W. op de kust zonden schatting, en een Grieksche tyran te Cyrēne handhaafde zich in zijn gezag door zich aan de Persen te onderwerpen, wier rijk zich thans tot aan het berg-plateau van Barca uitstreckte.

De snelle en gemakkelijke onderwerping van Aegypte prikkelde Cambyses tot verdere ondernemingen. Hij verzamelde zijn leger bij Thebe en zond eene afdeeling daarvan naar de oasis Siva tot den tempel van Ammon, die tien dagreizen ten W. van Thebe in de woestijn gelegen was; met het overige leger trok hij den Nijl op tegen de Aethiopiërs. Maar uit gebrek aan levensmiddelen en na het verlies van een groot gedeelte zijner troepen moest hij naar Thebe terugkeeren en kreeg hier de tijding, dat het andere gedeelte van zijn leger in de woestijn onder het zand bedolven was. Ook zijn plan om Carthāgo te onderwerpen leed schipbreuk, daar de Phoeniciërs weigerden, tegen eene door hen zelven gestichte stad onder zeil te gaan.

Toen bij zijne terugkomst te Memphis de bewoners juist het feest van Apis vierden, meende hij dat de rampen, die hem getroffen hadden, de eenige oorzaak van de vreugde en het gejuich der

Aegyptenaren waren; daarom liet hij de priesters geeselen, bespote de heiligdommen en pleegde de grootste wreedheden, niet slechts tegen de Aegyptenaren, maar weldra ook tegen de Persen.

Uit angst dat gedurende zijne afwezigheid zijn broeder Smerdis den troon zou bemachtigen, had hij dezen reeds vroeger (door Prexaspes) doen ombrengen. Toen hij nu hoorde dat een op Smerdis gelijkende Magiër de heerschappij verkregen had, haastte hij zich om naar Persië terug te keeren, maar stierf onderweg aan de gevolgen eener wond, die hij zich te paard stijgende zelf had toegebracht. Het bedrog van

3) Den valschen Smerdis, 522, werd reeds na 6 maanden ontdekt en hij zelf met vele Magiërs door eene samenzwering van de 7 hoofden der Persische stammen van den troon en het leven beroofd en de heerschappij der Achacmeniden hersteld, terwijl na het uitsterven der oudere linie uit de jongere

4) Dariüs I, de zoon van Hystaspes (521—485), den troon beklom.

Herstelling van het rijk. Slechts door buitengewone energie en inspanning gelukte het hem het rijk, dat zijne ontbinding nabij was, in stand te houden. Babylon, dat het sein tot den afval gaf, werd door Darius belegerd en verleidde door zijn hardnekkigen tegenstand ook de oostelijke provinciën tot ongehoorzaamheid en opstand. Eerst na 20 maanden gelukte de herovering van Babylon (518), volgens het verhaal door de list van Zopyrus (een der Persische stamhoofden); 3000 der voornaamste Babyloniërs werden gekruisigd en de muren der stad gesloopt. Op hetzelfde tijdstip was eene reeks van opstanden in het oostelijk en noordelijk gedeelte van het rijk uitgebarsten, maar Darius onderdrukte ze allen en herstelde zich in het veilige bezit van de geheele Persische monarchie.

De veroveringstochten van Darius.

Den tocht tegen de Scythen aan gene zijde van den Beneden-Donau (Ister) ondernam hij (513) niet, omdat zij vroeger in Medië gevallen waren, maar om de grenzen van zijn rijk ook naar den kant van Europa uit te breiden, waartoe nog door

geen der beheerschers van het Oosten pogingen waren gedaan. Met 700,000 (?) man trok hij over den Thracischen Bosporus naar Europa, terwijl hij de door de Ionische steden bijeengebrachte vloot naar den Donau zond, om een brug over die rivier te maken.

Na den overtocht over de rivier liet hij de Grieken bij den Donau achter, om de brug te bewaken. De Scythen weken al verder en verder (tot aan den Tanäis, naar men vermeld vindt) voor hem terug en verwoestten het land, zoodat Darius uit gebrek aan levensmiddelen onverrichter zake moest terugkeeren. Wel noodigden zij, hem voorkomend, de Ioniërs uit, de brug over den Ister af te breken, en Miltiades gaf den raad aan die uitnoodiging gehoor te geven en de voortreffelijke gelegenheid tot herwinning der vrijheid niet ongebruikt te laten voorbijgaan; maar Histiaeus, de tyran van Milete, bracht hun onder het oog, dat dit in strijd was met de belangen der tyrannen, wier heerschappij van het bestaan der koninklijke macht afhing; de brug werd behouden en het overschot van het leger gered. Op den terugtocht onderwierp de Persische veldheer Megabāzus het O. en Z. van Thracië en ontving zelfs van Amyntas, den koning van Macedonië, aarde en water als teekenen der onderwerping, zoodat het Persische rijk zich thans in naam tot aan de grens van Thessalië uitstrekte.

Tocht naar Indië.

De pogingen om het Persische rijk naar het Z. (onder Cambyses) en het N. uit te breiden waren mislukt; Darius wendde zich thans naar het O. (Indië) en het W. (Griekenland). Eerst ondernam hij een tocht naar Indië en onderwierp de bewoners van den rechter Indusoever, die ook nog onder Xerxes aan de Persen gehoorzaamden, maar onder de latere Achaemeniden hunne onafhankelijkheid herkregen.

Over de oorlogen tegen Griekenland, 500—449, z. m. § 56.

Darius heeft niet slechts het rijk van Cyrus van den ondergang gered en zoowel naar het W. als naar het O. uitgebreid,

maar hij heeft daaraan ook eene staatsregeling gegeven, die het mogelijk maakte dat eene zoo uitgestrekte wereldheerschappij, die de verschillendste nationaliteiten tot een geheel verbond, twee eeuwen lang kon blijven bestaan. Het hoofddoel dier staatsregeling was, dat groote geheel in voortdurende afhankelijkheid te houden. Opdat de Persen in de instandhouding van het rijk bij uitnemendheid belang zouden stellen, vormde hij uit hen zijn raad en zijne lijfwacht, stelde hen vrij van belasting en liet tot alle belangrijke burgerlijke en militaire betrekkingen geen ander zijner onderdanen toe behalve hen. Ten behoeve van het bestuur verdeelde hij het rijk in 20 satrapiën, ieder onder het beheer van een vertrouwd stadhouder, die vooral voor voortdurende rust en gehoorzaamheid in zijne provincie te zorgen had.

Darius bereidde zich tot een nieuwen (derden) veldtocht tegen Griekenland voor, die echter door een opstand der Aegyptenaren (486) vertraagd werd. Toen deze onderdrukt was, stierf de koning. Hij werd opgevolgd door zijn zoon

5) Xerxes I, 485—465. Nadat eerst Aegypte weder onderworpen was, rustte hij tot een derden tocht tegen Griekenland een ontzaglijk leger uit. Over de veldtochten van 480 en 479, en over den oorlog der Grieken tegen de Persen z. m. § 56. Xerxes werd door den aanvoerder zijner lijfwacht (Artabānus) vermoord.

6) Artaxerxes I Longimānus (465—424). Eene tweede poging der Aegyptenaren om zich, steunend op de hulp van den Libyschen vorst Inārus en van de Atheners, vrij te maken, mislukte. Over het einde van den oorlog met de Grieken z. m. § 56. Reeds onder zijne regeering nam het verval van het rijk een aanvang: a) door de opstanden der satrapen, te weeg gebracht door de groote macht dier stadhouders, die niet alleen dikwerf het opperbestuur in burgerlijke en krijgswaken bezaten, maar zelfs somtijds verscheidene satrapiën tegelijk beheerschten, en b) door de vreemde huurotroepen, voornamelijk Grieken, welke de verbastering der

van natuur krijgshaftige Persen veroorzaakten, daar deze zich thans aan weelde en verwijfdheid overgaven.

7) Xerxes II (424), na 45 dagen door zijn broeder Sogdianus vermoord.

8) Sogdiānus, na 6 maanden door een anderen broeder, Ochus, vermoord, die hem opvolgde onder den naam van

9) Darius II Nōthus, 423—405. Hij liet zich ten eenen male door zijne gemalin Parysātis beheerschen. Zijne regeering is gekenmerkt door eene reeks van opstanden, nu eens van koninklijke prinses, dan van machtige satrapen, dan weder van onderworpen volken; ook de Aegyptenaren vielen voor de derde maal af, en wisten onder eigen koningen gedurende 64 (?) jaren hunne onafhankelijkheid te handhaven.

10) Artaxerxes II Mnēmōn, 405—362. Een oorlog met zijn broeder Cyrus, die hem het bezit van den troon betwistte en door Grieksche huurtroepen onder aanvoering van den Spartaan Clearchus ondersteund werd, eindigde met de nederlaag en den dood van Cyrus in den slag bij Cunaxa, 401. De Grieken hadden op hun vleugel de overwinning behaald. De 10,000 Grieken, die na den slag nog overig waren, werden door Xenōphon, na het overwinnen van ontzaglijke gevaren en moeilijkheden, naar Klein-Asië teruggevoerd (Anabāsis). Over den oorlog met Sparta z. m. § 59. — Artaxerxes werd door zijn zoon Ochus vergiftigd.

11) Ochus onder den naam van Artaxerxes III, 362—338. Te vergeefs deden de Phoeniciërs eene poging om zich van de Persische heerschappij te bevrijden; de stad Sidon werd door haar eigen koning (Tennes) verraden, en door de inwoners zelven in brand gestoken. Artaxerxes overwon hierna, door Grieksche hulptroepen ondersteund, ook de Aegyptenaren bij Pelusium, en maakte het land na eene 64jarige onafhankelijkheid op nieuw tot eene Persische provincie. Artaxerxes, wegens zijne ongehooflijke wreedheid gehaat, was de speelbal van den Aegyptenaar Bagōas, die eindelijk hem en al zijne zonen door vergif om het leven bracht. Slechts den jongsten

12) Arses (338—336) spaarde hij en plaatste hem op den troon; doch na twee jaren vermoordde hij ook dezen en bestemde tot zijn opvolger

13) Darius Codomannus, den achterkleinzoon van Darius Nothus (336—330). Ook hem wilde Bagoas door vergif om het leven brengen, doch hij werd genoodzaakt het zelf te drinken. Darius was niet in staat, den val van het rijk, welks macht door de Grieksche oorlogen gebroken was, te verhoeden. Zijne satrapen werden door Alexander den Groote bij den Granicus 334, hij zelf bij Issus 333, en bij Gaugamēla 331 verslagen, en door zijn satraap Bessus vermoord, 330. M. z. § 65.

§ 18.

Beschaving der Persen.

De Persen, die in 't algemeen eene groote neiging tot het aannemen van vreemde zeden hadden, ontleenden aan de Mediërs de inrichting van het hofleven, de kleeding, zelfs de leer van Zoroaster en de kaste der Magiërs; door deze laatsten was de overigens despotische heerschappij van den grooten koning beperkt. Deze was eigenaar van het land en zijne bewoners; de onderworpen volken betaalden hem schatting (die vóór Darius Hystaspis alleen in geschenken bestond). De residentie was onder Cyrus in Pasargadae, de hoofdplaats van den stam der Pasargaden, gevestigd. Darius I bouwde een tweede koninklijk paleis te Persepolis; maar het gewone verblijf der koningen was Susa, waar zij dichter bij de westelijke landen waren.

VII. DE PHOENICIËRS.

§ 19.

Aardrijkskundige beschrijving van Phoenicië.

Naam en grenzen. De Grieken en Romeinen noemden de smalle kuststrook, die door de bewoners wegens hare ligging

Kanaän, d. i. Nederland, genoemd werd, om haar rijkdom aan palmbosschen Phoenice, Phoenicia. Naar het W. vormde de zee de grens van het land; aan de andere kanten waren de grenzen op verschillende tijden verschillend. — Het land was 50 aardrijkskundige mijlen lang, en op sommige plaatsen nauwelijks een half uur, op andere ruim een mijl breed.

Gesteldheid van den grond, klimaat en voortbrengselen. De smalle strook lands aan de kust van Syrië, die den naam van Phoenicië draagt, vormt eene vlakke, die op verscheidene plaatsen door tot in zee zich uitstreckende gebergten afgebroken wordt, zoo als den Karmel, het voorgebergte van Beirut, enz. Het kleine land vertoonde, naar gelang van de grootere verheffing of daling van den grond, eene groote verscheidenheid van klimaat en voortbrengselen (vooral wijn, ooft, olijven, enz.). Landbouw en veeteelt bloeiden vooral bij de Carthagers. De Libanon leverde kopererts en ijzer; volgens het verhaal waren de steengroeven in dien berg reeds uit den tijd van Cadmus. Op het strand van de zee vond men het zand, waarvan men zich bij de vervaardiging van het glas bediende; de zee zelve voorzag de bewoners van visschen en leverde hun de purperslakken.

Steden. Men telde in het land 5 staten: 1) Sidon. 2) Tyrus, uit de reeds vroeg gestichte en later door de Sidoniërs weder opgebouwde stad op het eiland, en eene daartegenover op het vasteland gelegen stad bestaande. 3) Aradus, oorspronkelijk eene kleine kolonie op een rotsachtig eiland, later in het bezit van een uitgestrekt gebied op het vasteland. 4) Berÿtus en 5) Byblus.

§ 20.

Volkplantingen der Phoeniciërs.

Geen volk der oudheid heeft, bij zoo kleine uitgestrektheid van het moederland, zoo vele steden gesticht en zoo groote landen gekoloniseerd, als de Phoeniciërs.

De aanleidingen tot het stichten dier volkplantingen waren dezelfde, als in andere staten der oude wereld: *a)* Om overbevolking, en ten gevolge daarvan onlusten en omwentelingen te voorkomen. *b)* Bij binnenlandsche geschillen verliet de overwonnen partij soms vrijwillig of gedwongen het moederland. *c)* De veroveringen der meer naar het Oosten wonende Asiatische volken, vooral van de Assyriërs en Babyloniërs. *d)* De zucht, om met verwijderde en voornamelijk met nog onbeschaafde volken in aanraking te komen en nieuwe wegen voor den handel te openen.

De Phoeniciërs vestigden zich meestal eerst op kleine eilanden in de nabijheid van het vasteland. Nam de bevolking toe, dan werd tegenover de eerste kolonie eene tweede stad gesticht, die gewoonlijk weldra de moederstad in macht en rijkdom zeer verre overtrof.

OVERZICHT VAN DE VOLKPLANTINGEN DER PHOENICIËRS.

1) Op het vasteland van Asië, vooral in de door den Euphraat besproeide landen, vervolgens in Cilicië (Tarsus) en Syrië.

Ten Z. van Phoenicië liggen langs de kust eene reeks van Phoenicische volkplantingen (Joppe, Ascälön), van waar zij westelijk naar Aegypte, en zuidelijk naar de Roodde zee kwamen; hier waren de Arabische havens Elath en Eziongeber waarschijnlijk koloniën, maar in allen gevalle handels-factorijen der Phoeniciërs, en dat wel reeds in overouden tijd. Ook op de eilanden in de Persische golf stichtten de Phoeniciërs volkplantingen (Tylus en Aräduš).

Op de eilanden in het oostelijk bekken der Middellandsche zee lagen talrijke maar reeds vroeg (omstreeks 1100) weder verlaten koloniën der Phoeniciërs: het eerst op het tegenover Phoenicië gelegen eiland Cyprus, op Rhodus reeds vóór de aankomst der Doriërs, die de Phoenicische volkplanters verdreven, op sommige van de Sporaden (Thera) en Cycladen

(Melos), op Creta, op Cythēra, en noordelijk tot aan den Hellespont, vooral op Thāsus (goudmijnen — handel op Thracië en den Pontus). Van zoo veel te langeren duur waren hunne koloniën in het westelijk gedeelte van de Middellandsche zee: op Sicilië (Panormus, Motjē), Malta, Sardinië (Carālis), Corsica, de Balearische en Pityusische eilanden (stations op de vaart naar Spanje).

3) Spanje (Iberia), en wel voornamelijk het zuidwestelijk gedeelte (het land Tarsis) was niet slechts het land, waar de Phoeniciërs bij uitstek gaarne hunne volkplantingen vestigden, maar schijnt zelfs een hun onderworpen geweest te zijn geweest, van waar zij eeuwen lang andere volken verwijderd hielden. Iberië is, even als Sardinië, vooral van Africa door de Phoeniciërs bevolkt geworden. Vandaar steden met dezelfde namen in Africa en in Spanje (Carthago, Gades, Hippo, Leptis, Malaca, Tunis).

4) De noordelijke en de noordwestelijke kust van Africa was bedekt met eene menigte van Phoenicische volkplantingen, die, bij de groote Syrte beginnend, zich op de Westkust tot het eiland Cerne, en langs de wegen, die de handel van oudsher placht te nemen, tot in het binnenland van Africa uitstrekten. Hier stichtten de Sidoniërs reeds in de twaalfde eeuw v. Ch. de Byrsa van het latere Carthago, en omtrent denzelfden tijd Hippo; de Tyriërs omtrent 1100 Utīca en in hun bloeitijd, de negende en achtste eeuw, een reeks van steden (in het latere Numidië en Mauretanië). Nog talrijker waren de volkplantingen op de Westkust van Africa; de Tyriërs stichtten hier, naar luid van het verhaal, 300 (?) koloniën.

§ 21.

Handel, scheepvaart, nijverheid en uitvindingen der Phoeniciërs.

De Phoeniciërs waren gedurende verscheidene eeuwen de eerste handeldrijvende natie der wereld. Zij bemiddelden het verkeer tusschen het Oosten en het Westen (noordelijk tot Britannië),

terwijl zij door handel ter zee en over land de voortbrengselen der meest verwijderde landen aanvoerden, en die, gedeeltelijk kunstig bewerkt en in veranderden vorm, door middel van talrijke koloniën overal heen verspreidden. Op uitnoodiging van Necho, den koning van Aegypte, deden de Phoeniciërs, naar men zegt, ook reeds eene poging tot het omvaren van Africa en wel in de richting van het Oosten naar het Westen. — Reeds de vroegste overleveringen uit de Oudheid gewagen van hen als van handelaars en kramers. Hun handel, eerst in het klein gedreven, won allengs in omvang en belangrijkheid, en leidde van lieverlede tot de ontwikkeling van een stelsel van volkplantingen en faktorijen op de meest uitgebreide schaal. Zij dreven handel niet zoo zeer met de voortbrengselen van hun eigen land, als wel met de koopwaren, die zij òf direkt uit de aan den Euphraat gelegen landen en Aegypte, òf indirekt uit Indië en Aethiopië ontvingen. In ruil voor deze voortbrengselen van het Oosten brachten zij naar de oostelijke landen de voortbrengselen hunner koloniën in het Westen, vooral metalen, in het bijzonder zilver. Het is zeker, dat zij ook handel met slaven dreven.

Hun handel naar het Oosten strekte zich uit: a) naar Aegypte, dat zij zoowel ter zee als over land bezochten, b) naar Aethiopië en Indië (zeehandel), c) naar Arabië en de landen aan den Euphraat (landhandel). In het W. stevenden zij naar de kusten van de Middellandsche zee (ook van den Bosporus, den Pontus en de Maeotis), en de westkust van Africa en Europa, in het N. tot naar Britannië, in het Z. tot naar Cerne.

Dewijl de Phoeniciërs aldus de voortbrengselen en de beschaving van het Oosten naar het Westen en van het Westen naar het Oosten overbrachten, was men in de oudheid zoo veel te meer geneigd, om, aan de verzekering der Phoeniciërs zelven geloof hechtende, hun de eer der voornaamste uitvindingen toe te kennen, hoewel zij die voor het grootste gedeelte slechts van meer oostelijk wonende volken hadden overgenomen, zoo als maten, munten en gewichten van de Babyloniërs, het let-

terschrift waarschijnlijk van een Aramaeisch volk, de sterrekunde van de Chaldaeen, de purpervervrij van de Assyriërs, het vervaardigen van glas van de Aegyptenaren (?). Te recht wordt hun daarentegen de roem toegekend, dat zij zich reeds in overoude tijden met het gunstigste gevolg op hoogst gewichtige takken van nijverheid hebben toegelegd, en wel voornamelijk op den scheepsbouw, het winnen en bewerken der metalen, de weverij in verband met de purpervervrij, en het vervaardigen van voorwerpen uit glas.

§ 22.

Geschiedenis der Phoeniciërs.

I. HET TIJDVAK DER ONAFHANKELIJKHEID.

Reeds ten tijde dat de Israëlitén Kanaän veroverden, werd't van „het groote Sidon” gewaagd als van de machtigste stad, die zekere meerderheid over de andere steden van Phoenicië had verworven en volkplantingen in het Oosten en het Westen begon te stichten. Omtrent 1200 verhuisden de aanzienlijkste Sidonische familiën ten gevolge van een ongelukkigen oorlog met de Philistijnen naar Tyrus (de stad op het eiland), dat weldra de eerste plaats onder de Phoenicische staten bekleedde. Ten tijde van David en Salomo had Tyrus, en Phoenicië over het algemeen, het toppunt zijner macht bereikt. De koning Hiram (980—947) verfraaide de in den beginne kleine stad en breidde haar aanmerkelijk uit. Tegelijk dreef hij, met de Israëlitén verbonden, een voordeeligen handel met het goudland Ophir. Langdurige binnenlandsche twisten gaven onder zijne opvolgers herhaalde malen aanleiding tot verhuizingen. Toen het democratische beginsel te Tyrus begon te zegepralen, nam de aristokratische partij (de priesters) de vlucht. De rijke en edele familiën vestigden zich te Carthāgo (814 of 813), waar reeds veel vroeger door de Sidoniërs eene volkplanting was gesticht geworden. Deze uitwijking had voor Tyrus dezelfde

gevolgen, die vroeger de verhuizing naar Tyrus voor Sidon had gehad. Naarmate Carthago in bloei toenam, geraakte Tyrus al meer en meer op den achtergrond. Ten tijde van Alexander den Grooten was het evenwel nog machtig, en de eigenlijke verwoester van Tyrus is Fakreddin, de Emir van den Libanon, die de haven sloot en vernielde, uit vrees voor eene landing der Turken.

II. HET TIJDVAK DER OVERHEERSCHING.

Sedert het begin der 8ste eeuw trachtten de beheerschers van Midden-Asië (eerst de Assyriërs, later de Babyloniërs) hun gezag tot aan de Middellandsche zee uit te strekken, en zoodoende tevens den handel naar het Oosten en Westen te bemachtigen, waarvan die kust het middelpunt was. De onderlinge twisten der Phoeniciërs, Syriërs en Israëlitien maakten hun de bereiking van dit doel gemakkelijker; want het volk, dat bij dergelijke geschillen het onderspit had gedolven, wendde zich tot eene der grootere mogendheden (Assyrië, Babylonië, Aegypte), om van haar hulp te verkrijgen.

Zoo strekte de Assyrische koning Salmanassar zijne veroveringen tot over het grootste gedeelte van Phoenicië uit (n. z. bl. 25). Kort nadat de Phoenicische staten hunne politieke zelfstandigheid verloren hadden, werden zij in den strijd gewikkeld, dien de Aegyptenaren en Babyloniërs over het bezit van het Westen van Asië voerden. Zij verleenden aan Necho, den koning van Aegypte, hulp, om de landen aan deze zijde van den Euphraat te veroveren, en werden deswege na de nederlaag van Necho bij Karkemisch door de overwinnende Babyloniërs (m. z. bl. 27) onderworpen (604).

Bij de ontbinding van het Babylonische rijk door Cyrus (538) kwamen de landen aan de Middellandsche zee onder het onmiddellijke bestuur der Persen. De Phoeniciërs, nog steeds in het bezit der belangrijkste zeemacht, werden in den beginne met zachtheid behandeld, en moesten slechts eene geringe

schatting opbrengen en een aantal schepen leveren. In den oorlog tegen de Grieken bewezen zij aan de Persen hoogst belangrijke diensten. Maar de zware verliezen, die zij ter zee leden, en de hoe langer zoo hooger opgevoerde eischen der Persen maakten hun toestand sedert Xerxes bijna ondraaglijk. De heldhaftige opstand der Sidoniërs onder hun koning Tennes had de verwoesting van Sidon ten gevolge. De haat tegen de Persen deed hen de Macedoniërs bijna als verlossers beschouwen. Alleen Tyrus trachtte zich in zijne oude onafhankelijkheid te herstellen, maar werd, nadat het zeven maanden lang tegenstand had geboden, door Alexander den Grooten veroverd. De stichting van Alexandrië maakte een einde aan den handel en den voorspoed van Phoenicië.

De vijf groote staten van Phoenicië stonden van de oudste tijden tot op het Macedonische tijdvak onder het bestuur van erflijke koningen, wier gezag door twee senaten (de tweede senaat was als het ware eene commissie van 30 leden uit den eersten, die 300 leden telde) beperkt was. Deze leidden, even als te Carthago, de gewichtigste aangelegenheden van den staat, en waren op hunne beurt rekenschap verschuldigd aan de volksvergadering, die somtijds weigerde hunne besluiten te bekrachtigen.

Tyrus, Sidon en Aradus vormden een bondgenootschap, aan welks hoofd eerst Sidon, later Tyrus (sedert het einde der 11de eeuw), en ten tijde der Persische heerschappij weder Sidon stond. Ieder staat zond zijn koning en 100 senatoren naar het neutrale (door die drie steden gemeenschappelijk gestichte) Tripolis ter bondsvergadering, waar men over aangelegenheden van gemeenschappelijk belang beraadslaagde, en vooral over oorlog en vrede besliste. Somtijds maakte de staat, die aan het hoofd stond, misbruik van zijne macht, om de mindere staten te onderdrukken, die ten gevolge daarvan bij de invallen van buitenlandsche vijanden gemeene zaak met deze maakten, zoo als met de Assyriërs tegen Tyrus, en met de Persen tegen Sidon.

VIII. DE STATEN IN KLEIN-ASIË.

§ 23.

Aardrijkskundige beschrijving van Klein-Asië.

Grenzen: in het N. de Pontus Euxinus, in het W. de Thracische Bosporus, de Propontis, de Hellespont en de Aegaeische zee, in het Z. de Middellandsche zee, in het O. de Euphraat.

Gesteldheid van den grond. Het binnenste gedeelte van het buitengewoon vruchtbare schiereiland vormt eene uitgestrekte, door hooge gebergten omgeven vlakke, die men als eene westelijke voortzetting van het Armenische bergland kan beschouwen. De gebergten, die haar van de kuststreken scheiden, zijn in het Z. de Taurus, en meer naar het N. de Antitaurus; naar het W. daalt het land allengs door lagere bergketenen, zoo als den Tmōlus, Sipylus, Ida en Olympus, naar de Aegaeische zee af.

Rivieren: *a*) in den Pontus Euxinus: de Hällys, *b*) in de Propontis: de Granīcus (slag 334), *c*) in de Aegaeische zee: de Hermus, met den goudrijken Pactōlus, *d*) in de Middellandsche zee: de Eurymēdon (slag 469), de Cydnus (waarin Alexander de Groote zich baadde).

Klein-Asië heeft de groote rol, die het in de geschiedenis der oudheid speelt, vooral te danken aan de Grieksche volkplantingen, die bij voorkeur in de nabijheid van de voortreffelijke havens gesticht werden, welke op de westkust van het land in menigte aanwezig waren. Tusschen het Oosten en het Westen gelegen, is het van oudsher het tooneel geweest van den strijd tusschen de volken van het Oosten en het Westen, die elkaâr op hunne tochten hier ontmoetten.

Verdeeling en steden.

A. Aan de Noordkust: 1) Bithynië, met de steden Chalcedon aan den Bosporus en Nicaea (eerste algemeene kerk-

vergadering, 325). 2) Paphlagonië, met de stad Sinōpe (Diogenes). 3) Pontus met de stad Trapēzus.

B. Aan de Westkust: 1) Trōas, met de stad Troja of Iliōn, door de Grieken verwoest. 2) Mysië, met de stad Cyzicus, gelegen op het insgelijks Cyzicus genaamde schiereiland (overwinning van Alcibiades, 410). 3) Lydië, met de steden Sardes en Magnesïa aan den berg Sipylus (slag 190). 4) Carië, met vele voorgebergten, waaronder Mycäle door de nederlaag der Persen (479) bekend is.

C. Aan de Zuidkust: 1) Lycië. 2) Pamphylië. 3) Cilicië, met de stad Tarsus aan den Cydnus (geboorteplaats van den apostel Paulus) en Issus aan de golf van denzelfden naam (slag 333).

D. Berglanden op den Taurus: 1) Pisidië, bewoond door een dapper volk, dat nimmer voor een vreemden veroveraar heeft behoeven te zwichten. 2) Isaurië, insgelijks door een vermetel bergvolk bewoond, dat aan de zeerooverijen der Ciliciërs deel nam.

E. Het binnenland, uit berglanden bestaande: 1) Phrygië. 2) Lycaonië. 3) Cappadocië. 4) Galatië met de (vroeger Phrygische) stad Gordium (de knoop).

§ 24.

Het Lydische rijk.

Onder de verschillende volksstammen van Klein-Asië, zoo verscheiden in oorsprong en beschaving, hebben zich slechts de Lydiërs tot eene aanzienlijke macht verheven, wier rijk onder

Croesus (560—546?) geheel Klein-Asië van de Aegaeische zee tot aan den Halys omvatte (behalve Lycië en Cilicië), en zich zelfs over de Grieksche steden op de kust, Milete alleen uitgezonderd, uitstreckte. Maar toen Croesus den Halys overtrok en het aangrenzende Persische rijk aanviel, werd er spoedig een einde aan zijne heerschappij gemaakt (546?).

(Zijn gesprek met Solon, die Tellus van Athene wegens de deugd zijner kinderen en zijn dood in den strijd voor het vaderland den gelukkigste der menschen noemde, en na dezen de gebroeders Cleöbis en Biton, die hunne moeder naar den tempel van Hera trokken en toen ontsliepen).

Het verhaal van Herodötus over de ontbinding van het Lydische rijk: Toen Cyrus naderde, ondervroeg Croesus de godspraak te Delphi (een schildpad met lamsvleesch in koper gekookt), gaf haar groote geschenken, en liet vragen, of hij de Persen mocht aanvallen, en of zijne regeering van langen duur zou zijn, — hij trok over den Halys, doch keerde na een onbeslist veldslag (bij Ptería) naar Sardes terug: Cyrus volgde hem, overwon in den tweeden veldslag, nam de stad in en verwoestte haar. Croesus werd op den brandstapel door het uitroepen van den naam van Solon gered, zijne boeien zond hij naar Delphi, en gaf Cyrus den raad, de Lydiërs aan eene ontzenuwende weelde te gewennen, om zich zodoende van hunne onderwerping te verzekeren.

TWEEDE AFDEELING.

A F R I C A.

I N L E I D I N G.

Africa wordt door de Grieken steeds Libye (1) genoemd. Dit werelddeel, zoowel door zijn vorm (kusten zonder aanmerkelijke zeeboezems, landtongen of schiereilanden), als door innerlijke gesteldheid (eene groote, onafgebroken bergvlakte in het Zuiden, en eene uitgestrekte woestijn in het Noorden, beiden slechts aan den rand door smalle, vruchtbare streken omgeven) het eentoonigste van allen, ligt, van de overige werelddeelen als een eiland afgescheiden, grootendeels onder de verzengde luchtstreek, en wordt door den evenaar in twee bijna gelijke deelen verdeeld, die zich onder dezelfde breedtegraden uitstrekken: van daar eene geringe verscheidenheid in het dieren- en plantenrijk, die desniettemin hunne eigenaardigheden hebben. Het verkeer 1) met het buitenland is bemoeilijkt door den ongunstigen vorm der kusten, en het gering aantal der meestal in het zand of in binnenmeren uitlopende rivieren, die rijk aan watervallen en slechts dicht bij hare monden bevaarbaar zijn; 2) met het binnenland is belemmerd door de groote woestijnen en het kleine aantal bevaarbare rivieren. Voor de geschiedenis der oudheid is alleen de Noordkust van Africa, die in karakter van het overige gedeelte van het werelddeel ten eenen male verschilt, van belang.

(1) Libye in meer beperkten zin was het tusschen Aegypte en de Syrten gelegen gedeelte van Noord-Africa.

A. Aardrijkskundig overzicht van Africa.

§ 25.

De grenzen van Africa.

Ten Westen de Atlantische zee, ten Noorden de Middellandsche zee, ten Oosten Asië, welks grenzen verschillend bepaald worden (m. z. bl. 4), de Arabische golf en de Erythraeische zee; ten Zuiden stelden zich de Ouden vrij algemeen (Ptolemaeus was van het tegenovergestelde gevoelen) Africa voor als door den oceaan omringd, die de Erythraeische zee met de Atlantische verbond.

§ 26.

Gesteldheid van den grond.

Gebergten: de Atlas, de Libysche en de Arabische gebergten, die het dal van den Nijl insluiten; het Maangebte. — Zandwoestijnen: de groote zandwoestijn tusschen het Libysche gebergte, de Middellandsche zee, den Atlas, den Oceaan en Nigritië, tegenwoordig Sahara genoemd, de grootste woestijn der aarde (half zoo groot als Europa); hare kleinste, oostelijke helft bevat eenige hier en daar verspreide bronnen en oasen, de grootste westelijke helft is eerst in den laatsten tijd wat nauwkeuriger bekend geworden, en blijkt niet zoo volslagen dor en verlaten te zijn, als men weleer gewoon was te beweren.

§ 27.

De wateren van Africa.

Zeeën, golven, zeeëngten.

In het Noorden: de Middellandsche zee. — In het Oosten: de Erythraeische zee met de Arabische golf. — In het Zuiden: de Aethiopische zee. — In het Westen: de Atlantische oceaan, door de straat van Hercules met de Middellandsche zee verbonden.

Rivieren

In de Middellandsche zee stroomt de Nijl (m. z. bl. 55); de Niger ontspringt op den noordkant van het Konggebergte en stroomt in eene noordoostelijke richting tot aan den zuidrand der Sahara; bij Kabara wendt hij zich naar het Z. O., vereenigt zich, in zijn verderen loop den naam van Kworra dragend, met den Binocë (of Tschadda) en vormt op de kust van Noord-Guinea, waar hij in zee (de bocht van Benin) valt, eene breede, moerassige, met dichte bosschen bedekte Delta.

§ 28.

Verdeeling van Africa.

In de oudheid verdeelde men Africa naar de natuurlijke gesteldheid van den grond in drie deelen: 1) het bewoonde Libye aan de kust der Middellandsche zee, waar Aegypte en Carthago, later ook Numidië en Mauretanië, de aanzienlijkste staten waren; 2) het door wilde dieren bewoonde Libye, de streken aan het Atlasgebergte; 3) het woeste en zandige Libye. De inwoners waren deels inboorlingen, deels vreemdelingen. Tot de eersten behoorden de Libyers (d. i. de blanke, oorspronkelijke bewoners van Noord-Africa, de Numidiërs, Mauretaniërs, Gaetuliërs) en de Aethiopiërs (d. i. de donkerkleurige oorspronkelijke bewoners van Centraal- of Hoog-Africa of de Negers). In Africa gevestigd waren Grieken en Phoeniciërs.

B. De bijzondere Staten van Africa.

I. DE AEGYPTENAREN.

§ 29.

Aardrijkskundige beschrijving van Aegypte.

De Nijl is niet slechts de belangrijkste der Africaansche rivieren, maar hij bekleedt ook onder de grootste stroomen der aarde eene der eerste plaatsen. Van de reuzenstroomen van

Asië (en Amerika) is hij daardoor onderscheiden, dat hij zijne wateren niet in den Oceaan uitstort, maar even als de grootste rivieren van Europa in eene binnensee valt; ook is hij aan beide kanten, van zijn oorsprong tot aan zijne monding, door woestijnen omgeven, die ter bebouwing volkomen ongeschikt zijn.

a) De Boven-Nijl. De Nijl ontstaat door de vereeniging van twee groote hoofdrievieren, die de wateren van een aantal bijrivieren in zich opnemen; de westelijke en grootste dier rivieren heet de Witte Nijl (Bahar el Abiad), de oostelijke en kleinste de Blauwe Nijl (Bahar el Azrek). Het onderzoek naar den oorsprong van beiden, maar vooral naar dien van den Witten Nijl, had langen tijd tot geen zekere uitkomsten geleid. Volgens de laatste ontdekkingen komt de Nijl uit het Albert-Nyanza-meer, dat op de breedte van Madagaskar ligt, en ontvangt door den Somerset-stroom ook de wateren, welke zich in het groote meerbekken van Victoria-Nyanza (of Oekerewe) vergaderen, zoodat sommigen het meer Oekerewe als de hoofdbron van den Nijl beschouwen.

b) De Midden-Nijl strekt zich uit van de plaats, waar de beide hoofdstromen hunne wateren met elkaar vereenigen (bij Khartoem) tot aan de laatste katarakten bij Syëne (Assoean) of tot daar, waar de Nijl Aegypte binnentreedt. Op dezen langen weg loopt hij met twee groote bochten door uitgestrekte woestijnen. Door den Astabōras (Taczaze of Atbara), die zich in den Nijl uitstort, neemt hij bijna alle, echter slechts in den regentijd rijkelijk stroomende, wateren van het Abyssinische hoogland in zich op. Zoo is hij in staat, de zandwoestijnen te doorstromen, zonder dat hij in zijn verderen (200 mijlen langen) loop tot aan zijne monding eenigen anderen toevloed door bijrivieren verkrijgt.

In het door den Nijl en den Astaboras ingesloten land, dat de ouden voor een eiland hielden, lag de staat Meröe, dien men ten onrechte voor de bakermat der Aegyptische beschaving gehouden heeft, daar deze haar weg niet de rivier af, maar de rivier op nam.

c. De Beneden-Nijl begint achter de laatste katarakten bij Syëne; van daar stroomt de geweldige en nu eerst bevaarbare rivier in eene steeds hoofdzakelijk noordelijke richting, vruchtbaarheid verspreidend, voort, als het ware éene ontzaglijke (150 mijlen lange en 2—3 mijlen breedte) rotskloof tusschen de bijna even hooge (400'—1000') Libysche en Arabische bergketenen vormend. Slechts het door deze beide bergketenen ingesloten, naar het Noorden ruimer wordende dal is vruchtbaar land, eene uitgestrekte oasis midden in de woestijn; het heeft zijne vruchtbaarheid te danken aan de jaarlijksche overstromingen van den Nijl. Ten gevolge der tropische regens wast namelijk het water in den Boven- (en gedeeltelijk ook nog in den Midden-) Nijl in den zomer (einde Juni tot einde September) langzamerhand dermate, dat het, als het zijn hoogsten stand (23 voet) bereikt heeft, het geheele dal tot aan de bergketenen, die het begrenzen, overstroomt; in dat dal laat het dan eene laag vruchtbaar slijk achter, waardoor het stroombed allengs opgehoogd wordt.

Om deze ontzettende watermassa behoorlijk over het land te verdeelen en tevens het verkeer binnen 's lands gemakkelijk te maken, had men reeds in de oudste tijden kunstmatige meren, zoo als het meer Moeris aan den westkant, en met sluizen en schepmachines voorziene kanalen gegraven. Het grootste dier kanalen, het (40 mijlen lange) Jozefskanaal loopt evenwijdig met den Nijl, staat noordwestelijk met het meer Moeris in verband en stort zich in den Nijlarm van Rosette uit.

Achter Memphis neemt het dal plotseling aanmerkelijk in breedte toe, en de beide bergketenen zijn door eene grootere ruimte van elkaâr gescheiden. Hier begint de Nijl de Delta te vormen, terwijl hij zich in verscheidene armen scheidt; eertijds stortte zich de noordwestelijke bij Canōpus, de noordoostelijke bij Pelusium in de Middellandsche zee. De Ouden noemden zeven monden van den Nijl. De tegenwoordige Nijldelta tusschen de armen van Rosette en Damiette, de eenige, die nog de zee bereiken, is van geringen omvang.

Het dal van den Beneden-Nijl of Aegypte, „het geschenk van den Nijl,” werd in de oudheid verdeeld in Opper-, Midden- en Beneden-Aegypte. Reeds in Midden- en Beneden-Nubië, maar nog meer in Opper-Aegypte is eene bijna onafgebroken reeks van gedenkteekenen der oude Aegyptische bouwkunst bewaard gebleven. Vooral was de oude koningstad Thebe meer dan eenige andere stad met grootsche gebouwen versierd, waarvan de bouwvallen nog thans het geheele (2 mijlen breede) dal vullen. Ten W. van Thebe, op beide kanten van een nauw, in het Libysche gebergte zich uitstrekkend dal, lag de doodenstad met hare ontelbare graven, die in de rotsen uitgehouwen waren en een zeer rijken oogst van oudheden van den verschillendsten aard hebben opgeleverd.

In Midden-Aegypte zijn de tempels en paleizen veel vroeger vernield geworden dan in Boven-Aegypte, maar de grafmonumenten strekken ook daar nog ten bewijze van de grootheid der verdwenen steden. De grootste was Memphis, aan de westzijde van den Nijl, waarvan de puinhoopen de bouwstoffen leverden voor de moskeën te Kaïro. Deels ten Z., deels ten N. van de oude stad vindt men zoowel de oudste graven der koningen in de pyramiden (m. z. bl. 67), als ook ontelbare graven van bijzondere personen; deze graven zijn deels uit groote hardsteenen samengevoegd, deels in de rotsen uitgehouwen.

Ook Beneden-Aegypte telde weleer eene menigte bloeiende steden, waarvan echter bijna geen spoor is overgebleven, omdat de bodem van de Delta door verwaarloozing van het kanaalstelsel in den loop der eeuwen deels met moerassen, deels met zand is bedekt geworden. In het noordwestelijk gedeelte van de Delta, op de rechterzijde van den Canopischen Nijlarm, lag Saïs. Aan de oostelijke monding van den Nijl was, van moerassen omgeven, Pelusium gelegen, de sleutel van Aegypte naar den kant van Asië. In het land ten O. van de Delta (waartoe ook het land Gosen behoorde) lag On of Heliopölis, de derde der beroemdste priestersteden.

Onder de laatste Pharao's bloeide Naucrätis, waar Amasis aan de Grieksche kooplieden vergunde eene faktorij op te richten.

§ 30.

Geschiedenis der Aegyptenaren.

I. HET OUDE RIJK (3000—2100 v. CH.?).

In Aegypte ontstond de oudste staat, waarvan de geschiedenis gewaagt. Als eerste koning van dien staat wordt genoemd Menes, die de noordelijke hoofdstad Memphis op eene door indijking droog gemaakte plaats aan de rivier bouwde, haar met vestingwerken omgaf en met den tempel van Ptah versierde. Zijne opvolgers kozen de nieuwe stad tot residentie, in plaats van het reeds vóór Menes gestichte Thebe, en begonnen den bouw der Pyramiden, d. i. der kolossale begraafplaatsen voor de koningen. De traditie gewaagt vooral van drie op elkander volgende koningen (Chephren, Cheops en Mycerinus) als van de stichters der grootste en schoonste pyramiden op het plateau van Memphis.

Tot de reeks dezer koningen behoort ook Moeris, die het naar hem genoemde meer liet delven (pag. 56), en om de overstromingen van den Nijl te regelen, en om door het overvloedige water het Fajoem, vroeger eene dorre, steenachtige streek, in een der vruchtbaarste landschappen te herscheppen. Hier bouwde hij (?) het Labyrinth, dat later onder de Dodekarchie vernieuwd werd.

II. DE MIDDEL-EEUWEN VAN AEGYPTE OF DE HEERSCHAPPIJ DER HYKSOS (d. i. herderkoningen),
2100 tot omstreeks 1650 v. Ch.

Onverwachts vielen omstreeks 2100 v. Ch. uit het Noord-Oosten naburige Semitische stammen (dus Kanaäniten), wellicht verbonden met de nomadische bewoners van het noordelijke Arabië, in Aegypte, en trokken, door den rijkdom van

het land bekoord, vernielend en de grootste wreedheden plegend, tot naar Memphis. De koningen, bevreesd voor den vijand, weken naar Thebe terug, en door deze in Opper-Aegypte voortbestaande dynastie werd ten laatste Aegypte van de vreemde overheersching verlost, die nagenoeg vijf eeuwen geduurd had. Het versterkte kamp der Hyksos bij Aväris (Pelusium), waarheen zij hun buit brachten, werd (door Thutmōsis III) belegerd, en aan de overwonnen Hyksos vrije aftocht (naar Syrië) toegestaan.

Het schijnt dat dergelijke verhuizingen van nomadische stammen uit Asië naar Beneden-Aegypte bij herhaling plaats grepen; als eene dier verhuizingen moet men ook de aankomst der Israëlitēn (m. z. bl. 9) in het land Gosen beschouwen, hoewel de betrekking, waarin zij tot de Aegyptenaren stonden, van eenigzins meer vriendschappelijken aard was.

III. HET NIEUWE RIJK, 1650—525 v. CH.

Onder de eerste koningen van het nieuwe rijk werd Aegypte zoowel door beschaving en kunst, als ook ten gevolge zijner veroveringen de eerste staat der oude wereld.

Thebe, van waar de bevrijding van het land was uitgegaan, bleef residentie, en werd door de nieuwe Pharao's op dezelfde wijze verfraaid, als dit met Memphis onder de koningen van het oude rijk het geval was geweest. Tevens trachtten deze koningen, bemoedigd door het gelukkige uiteinde van den strijd met de Hyksos, de grenzen van het rijk uit te breiden. In de eerste plaats keerden zij hunne wapenen naar het Zuiden, tegen Nubië, dat veroverd en insgelijks met Aegyptische tempels en heiligdommen bedekt werd. Het toppunt zijner macht bereikte Aegypte onder Ramses den Groote (Sesostris?). Deze drong dieper in Aethiopië door dan enig ander Aegyptisch koning, en strekte zijne veroveringen in Asië tot Mesopotamië uit; Syrië althans stond geruimen tijd onder zijn gezag. In het W. voerde hij zijne overwinnende legers tot naar Libye. Ook de Aegyptische kunst bloeide onder zijne regeering; ge-

denkteekenen met zijn naam vindt men nog thans overal in Aegypte en Nubië.

Onder de opvolgers dier groote veroveraars deden de onderworpen volken herhaalde pogingen om het juk der Aegyptische overheersching af te schudden, en inderdaad gingen niet slechts de buitenlandsche bezittingen der Pharao's allengs weder verloren, maar later drongen zelfs vreemde veroveraars, de Aethiopiërs (Sabäkos), Aegypte binnen (omstreeks 740), die trouwens slechts gedurende eene halve eeuw over hunne voormalige heerschers regeerden. Maar de Aethiopiërs hadden reeds lang Aegyptische beschaving aangenomen, en zoo had deze tweede overheersching geenszins verwoesting van het veroverde land ten gevolge; in tegendeel, de Aethiopische koningen worden als goede en wijze regenten geprezen (Sethos; de inval der Assyriërs).

De verdrijving der Aethiopiërs schijnt niet dan na zwaren en langen strijd gelukt te zijn. Allengs verhieven zich enkele landschappen onder kleine vorsten tegen de Aethiopische heerschappij, en deze vereenigden zich na de verdrijving der vreemdelingen tot een gemeenschappelijk bestuur. Dit is de zoogenaamde Dodekarchie. Een der twaalf verbonden vorsten was Psammetichus (Psamtik), een afstammeling van de door de Aethiopiërs van den troon gestooten Saïtische dynastie. Hij wilde zijne aanspraken op den troon doen gelden, en maakte hierdoor, zoo als ook door zijn verkeer met Grieken en Phoeniciërs, voor wie hij de havens van zijn land open stelde, den naijver zijner mederegenten gaande. Hij werd naar de moerassen aan de zeekust verbannen, maar overwon, ondersteund door Cariërs en Ioniërs, zijne tegenstanders bij Momemphis en herstelde de monarchie in Aegypte. (Al hetgeen over de Dodekarchie verhaald wordt, is zeer twijfelachtig; het schijnt o. a. dat reeds vóór Psammetichus, sedert 684, drie koningen uit dezelfde Saïtische dynastie over Aegypte regeerden.) Psammetichus (656—617) trachtte zich in de heerschappij, die hij met vreemde hulp verkregen had, ook met

vreemde hulp staande te houden. Aegypte, dat tot nu toe voor alle vreemdelingen met angstvallige zorg was gesloten gebleven, werd plotseling toegankelijk voor het buitenland (Grieken en Phoeniciërs). De koning wees aan de vreemde huurtroepen landerijen op de beide oevers van den oostelijken Nijl-arm aan, stelde voor de Grieken en Phoeniciërs alle havens van Aegypte open, en liet door de in het land gevestigde Grieken jonge Aegyptenaren in het Grieksch onderwijzen (de jongste kaste, die der tolken). Al deze nieuwigheden wekten de gramschap van het volk op; vooral achtte de kaste der krijgslieden zich door het begunstigen van vreemde volken beleedigd, en een groot aantal hunner (240,000?) verhuisde naar Nubië en Meroë. — Om Aegypte's gezag ook naar buiten te herstellen, wilde Psammetichus van het verval der Assyrische macht partij trekken, ten einde de kust van Syrië te veroveren, dat dan een bolwerk zou zijn tegen de aanvallen der groote mogendheden van Asië. Maar de hardnekkige tegenstand der Philistijnen (de vestingen Asdod en Gaza werden eerst na een beleg van 30 jaren genomen), en het doordringen der Scythen (m. z. bl. 26) tot in Syrië deden hem zijn doel slechts ten deele en zeer langzaam bereiken.

Necho (617—601) volgde het voorbeeld van zijn vader, en trachtte deels door een levendiger verkeer met het buitenland, deels door veroveringstochten den ouden luister van Aegypte te herstellen. Hij begon een verbindingskanaal tusschen de Roode en Middellandsche zee en den oostelijken arm van den Nijl te laten graven, maar het werk bleef onvoltooid. Ook zegt men dat op zijn bevel Phoenicische zeelieden eene poging deden tot het omvaren van Africa (m. z. bl. 45). Toen hij de door zijn vader ondernomen verovering van Syrië ten einde wilde brengen, verzette zich daartegen de Joodsche koning Josia. Hij overwon dezen wel is waar bij Megiddo (m. z. bl. 18), maar toen hij verder naar den Euphraat doordrong, werd hij bij Circesium (Karkemisch) door Nebukadnezar verslagen, en verloor ten gevolge van die nederlaag al zijne veroveringen in

Syrië en Palaestina. Als opvolger van Necho wordt genoemd Psammis, 601—595, van wien weinig merkwaardigs te berichten is. Diens zoon (?)

Apriës (in den bijbel Hophra 595—570) trachtte te vergeefs de uitbreiding der Babylonische heerschappij in Syrië te keer te gaan: hij toog uit tot ontzet der door Nebukadnezar belegerde stad Jeruzalem (m. z. bl. 18), maar moest terugkeeren, zonder aan de belegerden eenige hulp van belang te hebben verleend. Hopende in 't Westen vergoeding te vinden voor hetgeen hij in het Oosten verloren had, zond hij een leger tegen de spoedig tot hoogen bloei geraakte kolonie Cyrene, maar dit leger stond tegen hem op en koos den tot demping van den opstand gezonden Amāsis tot koning. Apriës trok van Saïs met zijne Grieksche huurtroepen den nieuwen koning te gemoet, maar werd bij Momemphis verslagen en gevangen genomen. Zoo verloor de Saïtische dynastie het bewind op dezelfde plaats, waar het 100 jaren vroeger door Psammetichus was verkregen geworden.

Amāsis (570—526) bracht den buitenlandschen handel op nieuw tot hooger bloei dewijl hij aan alle Grieken veroorloofde om zich te Naucrātis, aan de Canōpische monding van den Nijl, te vestigen. Onder zijn lange en vreedzame regeering werd Aegypte nog eens bloeiend en machtig, maar hij verzuimde aan de Babyloniërs en Lydiërs ter rechter tijd hulp tegen de Persen te zenden; toen hij stierf, was zijn eigen rijk door de Persen bedreigd. Des konings zoon

Psammenitus (525) werd door Cambyses bij Pelusium overwonnen, Memphis ingenomen en Aegypte tot eene Persische provincie gemaakt, 525 (m. z. bl. 37).

IV. AEGYPTEN ONDER DE HEERSCHAPPIJ DER PERSEN. 525—332 v. CH.

Uit hoofde van de wreede behandeling, die de nog steeds machtige priesterkaste door Cambyses ondervond, en de be-

spotting van den Aegyptischen godsdienst, ontstond er eene groote verbittering tegen de Persen, en hoewel Darius I den godsdienst, de gewoonten en de gebruiken van het land ontzag en de gunst van de priesters in hooge mate wist te verwerven, zoo maakten de Aegyptenaren zich toch den tijd te nutte, dien Darius na de nederlaag bij Marathon aan nieuwe toerustingten voor een tweeden Griekschen veldtocht besteedde. Zij vielen af, maar werden terstond na de troonsbeklimming van Xerxes I door diens broeder Achaemēnes weder onderworpen. Toen na den dood van Xerxes het Persische rijk in de grootste verwarring verkeerde, stonden de Aegyptenaren voor de tweede maal op, en verkozen den Libyer Inārus en Amyrtaeus van Saïs tot hunne koningen. Ondanks de hulp der Atheners werden zij door de Persische Satrapen bedwongen; Inarus werd gekruisigd, terwijl Amyrtaeus naar de moerassen aan den Nijl terugweek. Van daar keerde hij (of zijn kleinzoon?) eerst na 42 jaren terug en veroverde Memphis; de Persen werden voor de derde maal uit Aegypte verdreven. Thans bleven de Aegyptenaren onder het bestuur hunner eigene koningen 64 (?) jaren lang onafhankelijk; eerst onder Artaxerxes III werden zij weder onderworpen. Maar deze maakte zich door zijne wreedheid en zijne honende bespotting van den godsdienst zoo gehaat, dat men de Persen meer dan ooit verfoeide en Alexander den Groote als bevrijder van het Persische juk met vreugde begroette. 332.

§ 31.

Beschaving der Aegyptenaren.

1) De godsdienst der Aegyptenaren was, even als die der Grieken en der Germanen, oorspronkelijk monotheïstisch, d. i. zij vereerden een eenigen schepper der wereld; dit monotheïsme onttaarde in polytheïsme, toen de verschillende eigenschappen van dien éénen God en de uitwerkingen van zijn invloed op den hemel, de natuur en het menschelijk leven geper-

sonificeerd en als evenveel afzonderlijke Goden vereerd werden. Bij dezen overgang van de vereering van den onzichtbaren Schepper tot die van de zichtbare uitwerkselen zijner macht werd men het eerst gebracht tot de vereering van de zon en de maan (Osiris en Isis); hieraan sloot zich de vereering der overige planeten, en toen men opmerkte, dat de invloed der zon niet onder alle teekenen van den dierenriem even weldadig was, kende men aan de 12 teekenen van den dierenriem verschillende krachten en eigenschappen toe, die men tot personen verhie; zoo ontstonden de 12 Goden van den Zodiäcus.

Bij geen volk der oudheid heeft de vereering der dieren eene zoo groote uitbreiding verkregen als bij de Aegyptenaren, want aan bijkans alle hun bekende of aan hun land eigenaardige dieren viel òf overal òf althans in enkele distrikten eene goddelijke vereering ten deel; enkele dier dieren werden in de tempels op het zorgvuldigst verpleegd en na hun dood gebalsemd. Voor bijzonder heilig werd de (zwarte) stier te Memphis (de Apis) gehouden.

Eigenaardig waren ook de denkeelden der Aegyptenaren omtrent het leven na den dood. Zoodra de overledene gebalsemd en in den sarcophaag bijgezet was, kwam hij in de onderwereld. Hier zat Osiris met 42 helpers als rechter, om over den doode te oordeelen. Zijn hart werd op eene weegschaal („de weegschaal der rechtvaardiging”) gelegd. Wie rechtvaardig bevonden werd, die kwam in het land der zaligen, waar hij, met Osiris vereenigd, een leven leidde gelijk aan het aardsche, tot dat hij na verscheidene eeuwen naar de bovenwereld terug keerde. Van daar ook, dat men het lichaam met zoo veel zorg tegen de ontbinding beveiligde. De onrechtvaardigen waren tot de zielsverhuizing gedoemd; hunne ziel moest tot straf en loutering door de lichamen van alle land- en waterdieren gaan, en keerde eerst na 3000 jaren in een menschelijk lichaam terug.

Men vereerde de Goden door offeranden (vooral van roode stieren en kalveren), plechtige optochten, waarbij de Godenbeelden in prachtige tooi werden rondgedragen, en vooral ook door bedevaarten naar de 6 voornaamste nationale feesten (van Bubastis te Bubastus, van Isis te Busiris, van de Zon te Heliopolis enz.).

2) De Staatsregeling was ten allen tijde eene erflijke monarchie. Stierf eene dynastie uit, of werd zij van den troon gestooten, dan werd de nieuwe koning uit eene der beide heerschende kasten, die der priesters of die der krijgslieden, gekozen; was de nieuw gekozene uit de kaste der krijgslieden, dan werd hij terstond in de priesterkaste opgenomen; want met het koningschap was niet slechts de wetgevende macht, het uitvoerend bewind en het opperbevel in den oorlog, maar ook het hoogste priesterlijke gezag verbonden. Daarentegen werd de rechterlijke macht uitgeoefend door een uit (31) leden der voornaamste priester-kollegiën bestaand gerechtshof, dat zich bij zijne uitspraken streng aan het wetboek moest houden.

De vrije bevolking van Aegypte bestond uit twee stammen: den blanken heerschenden stam, die in de vroegste tijden het land had veroverd, en de donkerkleurige, oorspronkelijke bewoners, die door die vreemdelingen waren onderworpen geworden. De heerschende stam bestond uit de beide kasten der priesters en der krijgslieden; zij waren de eenige grondbezitters (elk een derde van het veroverde land; het overige derde gedeelte behoorde aan den koning), en alle staatsbedieningen waren in hunne handen. Het andere gedeelte der bevolking werd nu eens als ééne kaste beschouwd, dan weder naar gelang van het bedrijf, dat zij uitoefenden, in verschillende kasten (kunstenaars, ambachtslieden, kooplieden, Nijlschippers, landbouwers, d. i. pachters of herders) gescheiden. Allen, die tot eene dier kasten behoorden, waren burgers, maar het was niet geoorloofd uit de eene kaste in de andere over te gaan.

De priesterkaste bekleedde den hoogsten rang na den koning. De priesters bezaten als raadslieden van den koning,

als uitleggers der godspraken en voorteekenen, en als eenig gerechtigde beoefenaars der wetenschappen een overwegenden staatkundigen invloed. De belangrijkste priesterkollegiën waren bij de hoofdtempels te Memphis, Thebe en Heliopolis gevestigd. Niet slechts moesten de zonen der priesters bij denzelfden tempel en dus in den dienst derzelfde Goden blijven, maar de bijzondere waardigheden gingen ook van den vader op den zoon over, die in de wetenschappen, de bijzondere bezigheden en verrichtingen der kaste zorgvuldig onderwezen werd.

De kaste der krijgslieden had bij de verdeling een derde van het land (vooral in Beneden-Aegypte, dat aan vijandelijke invallen het meest blootgesteld was) verkregen, en had er dus een wezenlijk belang bij, dat geene vreemde veroveraars binnendrongen. Oefening in den wapenhandel was hare eenige bezigheid. In het Aegyptische leger was geene ruitery; het bestond enkel uit voetknechten (boogschutters, lansdragers, slingersaars en knodsdragers), en strijdswagens met twee wielen.

3) Kunst. Bouw-, beeldhouw- en schilderkunst waren bij de Aegyptenaren op het nauwst met elkander verbonden; want alle voortbrengselen der bouwkunst waren als het ware met beeldhouwwerk (of althans met hieroglyphen) overdekt, dat dan weder beschilderd was.

De voornaamste werken *a)* der bouwkunst waren: 1) De tempels. Zij vormden geen samenhangend geheel, maar bestonden dikwijls uit eene menigte op zich zelve staande gebouwen, waarvan het uitwendige zeer eentoonig was. De buitenmuren liepen schuin af, men zag kolommen noch openingen, alleen waren zij met beeldhouwwerk bedekt, dat met heldere kleuren beschilderd was. Zoo veel te rijker waren de architectonische versierselen van binnen, vooral ontwaarde men een overvloed van prachtig bewerkte kolommen. 2) De paleizen met beeldhouwwerk, waarop historische onderwerpen voorgesteld waren. 3) De catacomben of bergplaatsen voor de mummies; zij werden gevonden in het Lybische gebergte, vooral in de nabijheid van Thebe. 4) De obelisk en, d. i. vierhoekige, naar

boven spits toeloopeude en meestal uit één granietblok gehouwen zuilen, 50—180 voet hoog. Zij werden in de gebergten van Opper-Aegypte bewerkt, aan den ingang van tempels en paleizen geplaatst, en van hieroglyphische opschriften voorzien (verscheidene van deze obelisksen werden later naar Rome, één naar Parijs gebracht). 5) De pyramiden, die vooral in Midden-Aegypte, op de grens van de vruchtbare, bewoonde wereld en de woestijn, gevonden worden, waren vierhoekige, naar boven spits toeloopeude, dikwijls in een plat vlak eindigende gebouwen uit kalksteen (sommigen uit tichelsteen), en met de kanten nauwkeurig naar de vier hemelstreken gericht. Zij waren van zeer verschillende hoogte (20—450 voet); de schoonste en grootste staan in eene groep bij Gizeh (3 groote en 7 kleinere). Van buiten waren zij met hardsteen bekleed, en hier en daar van opschriften voorzien; van binnen voerden somtijds gangen naar verschillende vertrekken of grafkelders. Na de nauwkeurige nasporingen toch in het binnenste der pyramiden, waar men grafkelders en sarcophagen heeft gevonden, kan er wel niet meer aan getwijfeld worden, of zij dienden tot begraafplaatsen voor de koningen van het oude rijk, vooral voor de koningen van Memphis.

δ) Beeldhouwkunst. Bij geen volk vindt men van de voortbrengselen der beeldhouwkunst een zoo kwistig gebruik gemaakt, als bij de Aegyptenaren. In de talrijke gebouwen, die de oevers van den Nijl bedekken, is geen muur, geene kolom te vinden, of zij is met reliefs of ten minste met hieroglyphen versierd. De voortbrengselen der Aegyptische beeldhouwkunst bestonden: *aa*) uit standbeelden, die in grootte (zittende figuren tot 60 voet hoog) de kolossale figuren van alle andere natiën overtreffen; men vindt geheele lanen van kolossale sphinxen (meestal het lichaam van een leeuw met het hoofd en de borst eener vrouw, soms ook met den kop van een ram) aan den ingang van tempels, paleizen en graven. *bb*) reliefs, waarin de kunstenaar deels godsdienstige, deels geschiedkundige onderwerpen behandelde.

c) Van eene eigenlijke schilderkunst kan bij de Aegyptenaren geen spraak zijn; zij bepaalde zich voornamelijk tot het beschilderen, of liever het verven van tempelmuren, standbeelden en mummiekisten; van perspektief in de verdeeling van licht en bruin hadden zij hoegenaamd geen begrip.

Het schrift, dat de Aegyptenaren op hunne openbare gedenkteekenen bezigden, was het hieroglyphen- of beeldenschrift, dat oorspronkelijk uit beelden ter aanwijzing van voorwerpen of van afgetrokken denkbeelden bestond, en later door teekenen ter aanwijzing van lettergrepen of klanken (letterteekens) aangevuld werd.

De handel strekte zich, bij gebrek aan hout om schepen te bouwen en ten gevolge van de tegenwerking der priesterkaste, niet over zee uit, maar bleef lang tot het binnenland en de scheepvaart op den Nijl beperkt. Aegypte, voornamelijk Opper-Aegypte, was zoowel door zijne ligging tusschen Asië en Africa, in de nabijheid van het goudrijke Aethiopië, als ook door den Nijl, de eenige bevaarbare rivier in geheel Noord-Africa, het middelpunt van den grooten handel met karavanen tusschen Indië (van daar katoen en specerijen), Arabië (van daar specerijen en reukwerk), Aethiopië, Aegypte, Libye en Carthago. De Aegyptische handel nam eene nieuwe vlucht, toen Psammetichus de havens van Aegypte voor Grieken en Phoeniciërs open stelde, waardoor de Aegyptische produkten een veel grooteren aftrek kregen, hetgeen van zelf eene uitbreiding van landbouw en nijverheid ten gevolge had.

De nijverheid der Aegyptenaren, zoo als de meeste verrichtingen van het dagelijksche leven, leeren wij vooral uit de overblijfselen der beeldhouwkunst kennen. De belangrijkste takken hunner nijverheid waren: weverijen (kleedingstukken, dekens, tapijten), ververijen, fraaie bewerking van metalen, en aardewerk, dat zoowel tot huislijk gebruik, als tot het bewaren der heilige dierenmummies diende.

II DE CARTHAGERS.

§ 32.

Aardrijkskundige beschrijving van Carthago.

Grenzen: het gebied van Carthago grensde ten tijde van den hoogsten bloei der stad ten N. aan de Middellandsche zee, ten O. aan Cyrène (de grens bepaald door de arae Philaenorum) en ten W. aan Numidië.

Steden: 1) Carthāgo, op eene landtong aan den uitersten hoek van een zeeboezem, met eene dubbele haven, de eene voor koopvaardijsschepen, de andere voor oorlogschepen. 2) Utīca, ouder dan Carthago. 3) Thapsus (overwinning van Caesar op Juba, 46 v. Ch.). 4) Zama (slag, 201 v. Ch.).

§ 33

Buitenlandsche bezittingen en volkplantingen der Carthagers.

De veroveringen en volkplantingen der Carthagers dienden vooral, om den handel tusschen Europa en Africa in handen te krijgen. Dewijl nu de handel in het oostelijke gedeelte van de Middellandsche zee reeds in de handen der Phoeniciërs en Grieken was, bepaalden zij zich bijna uitsluitend tot het westelijke gedeelte dier zee, en hier vormden de eilanden met hunne voortreffelijke havens als het ware de bruggen, waarover zij naar Spanje, Italië en Gallië kwamen. Van de Balearische en Pityusische eilanden kwamen zij in aanraking met Spanje, van Sardinië en Corsica met het Noorden van Italië en Gallië, van Sicilië en Malta met het Zuiden van Italië. Van lieverlede begonnen zij in die landen ook een staatkundig gezag uit te oefenen, hetgeen minder het doel, dan wel het gevolg hunner daarheen ondernomen tochten was.

A. Buitenlandsche wingewesten, door stadhouders bestuurd: 1) Sardinië, belangrijk deels om zijne voortbreng-

selen, deels omdat het tot stapelplaats voor den Carthaagschen handel naar het westen van Europa diende. 2) Het W. van Sicilië, waar de Carthagers de volkplantingen der Phoeniciërs bezetten. 3) De kleine eilanden in het W. van de Middellandsche zee: de Balearen, Ebūsus (Iviza), Melite (Malta). 4) In Spanje hadden de Carthagers vroeger slechts enkele bezittingen op de zuid- en westkust; eerst na het verlies van Sicilië en Sardinië trachtten zij het geheele land te veroveren.

B. Buitenlandsche volkplantingen op de Noord- en Westkust van Africa en de Westkust van Spanje, welke de moederstad door hare ligging, bijkans in het midden van alle volkplantingen, en door eene groote land- en zeemacht in strenge afhankelijkheid wist te houden. De dienst van Melkarth (door de Grieken met Heracles vereenzelvigd) werd naar de koloniën overgebracht.

§ 34.

Geschiedenis der Carthagers.

I. VAN DE STICHTING VAN CARTHAGO TOT DE OORLOGEN

MET SYRACUSE, 814—480 v. CH.

Nadat de Phoeniciërs op de noordkust van Africa reeds Utica en misschien ook andere steden gesticht hadden, volgde omtrent het jaar 814 (?) de stichting van Carthago door eene ten gevolge van binnenlandsche twisten uit Tyrus verhuisde partij. M. z. bl. 46. — Verhaal van Dido. — Deze reeds terstond onafhankelijke staat breidde zich spoedig uit: 1) door de onderwerping van naburige volken, die door volkplantingen van Carthaagsche burgers, welke zich in hun midden vestigden, in afhankelijkheid gehouden werden; 2) door buitenland- sche veroveringen en volkplantingen (m. z. § 33).

II. VAN HET BEGIN DER OORLOGEN MET SYRACUSE
TOT OP DE OORLOGEN MET DE ROMEINEN.
480—264 v. CH.

De eerste schrede tot het verval van den in korten tijd tot hoogen bloei geraakten staat vertoont zich in de mislukte poging der Carthagers, om Sicilië, waar zij reeds de voormalige Phoenicische koloniën in bezit genomen hadden, geheel te veroveren. Dit wikkelde hen in een oorlog met Syracuse, die, verscheiden malen afgebroken, twee honderd jaren duurde, meestal op Sicilië gevoerd, maar niet door de gewenschte uitkomst bekroond werd.

III. VAN HET BEGIN DER OORLOGEN MET DE ROMEINEN TOT
OP DE VERWOESTING VAN CARTHAGO, 264—146 v. CH.

Over den eersten oorlog met de Romeinen, 264—241 z. m. § 86.

De oorlog met de huurtroepen, 240—237. De eerste oorlog met Rome had niet alleen het verlies van geheel Sicilië, maar ook eene volkomene uitputting der Carthaagsche schatkist ten gevolge, zoodat men aan de huurtroepen de verschuldigde soldij niet kon betalen. Hierdoor ontstond een opstand van deze huurtroepen, die door Hamilcar Barcas gedempt werd. Gedurende dezen oorlog ontnamen de Romeinen aan de Carthagers Sardinië en later ook Corsica.

Om zijne vaderstad voor het verlies van Sicilië en Sardinië, hare beste provinciën, schadeloos te stellen, en te gelijk de finantiën wederom in beteren staat te brengen, ondernam Hamilcar Barcas de verovering van Spanje. Hij, en na hem zijn schoonzoon Hasdrubal brachten het geheele Zuiden van Spanje tot aan den Ibērus (Ebro) deels door onderhandeling, deels door oorlog onder de heerschappij der Carthagers, tot dat door eene overeenkomst met de Romeinen, volgens welke zij den Iberus niet mochten overtrekken en Saguntum

als de bondgenoot der Romeinen moesten ontzien, een perk aan hunne veroveringen gesteld werd. Toen Hasdrubal verraaderlijk vermoord was, nam de zes en twintigjarige Hannibal, de zoon van Hamilcar, het opperbevel over, veroverde Saguntum en veroorzaakte

den tweeden oorlog met Rome, 218—201 (m. z. § 90).

Hannibal ontwierp het plan, om met Antiöchus den Groote, koning van Syrië, een nieuwen oorlog tegen Rome te beginnen, doch dit plan werd door zijne tegenpartij verraden. Hij vluchtte tot Antiochus, en later tot Prusias, koning van Bithynië, waar hij vergif nam, om niet in de handen der Romeinen te vallen.

Masinissa, koning van Numidië en bondgenoot der Romeinen, ontrukte aan de Carthagers, die volgens het laatste vredetraktaat geen oorlog zonder toestemming der Romeinen mochten voeren, twee provinciën van hun gebied; te gelijk won hij door omkoping eene partij in Carthago zelf, en toen deze uit de stad verdreven werd, brak de oorlog uit. Masinissa versloeg het leger der Carthagers, sloot het in en dwong het tot de overgave. Die oorlog, door de Carthagers zonder verlof der Romeinen ondernomen, gaf aan deze een gewenscht voorwendsel tot vernieuwing der vijandelijkheden.

Over den derden oorlog met Rome, 150—146, en den ondergang der stad, z. m. § 92.

§ 35.

Beschaving der Carthagers.

Staatsregeling. De regeering was in handen van twee uit de voornaamste en rijkste familiën voor hun leven gekozen suffeten of koningen, en van een senaat. Wanneer de koningen en de senaat van meening verschilden, dan werd aan het volk in zijne vergaderingen de beslissing opgedragen.

Handel. a) *Handel ter zee*: de Carthagers trachtten het monopolie van den handel in het Westen te behouden, en

openden daarom de havens hunner hoofdstad voor de schepen van vreemde volken; doch zij deden tevens hun best, om deze, waar zij konden, van de havens hunner koloniën verwijderd te houden, ten einde geene mededingers te krijgen. Hunne scheepvaart strekte zich uit tot bijkans alle kusten en eilanden van de Middellandsche zee, maar voornamelijk tot haar westelijk gedeelte, Sicilië, Zuid-Italië (van daar: olie en wijn, daarheen: zwarte slaven uit de binnenlanden van Afrika, edelgesteenten, goud, Carthaagsche manufakturen), Melite (hoofdzetel der Carthaagsche manufakturen, voornamelijk der weverijen), Corsica (van daar: honig, was, slaven), Aethalia of Elba (van daar: ijzer), de Balearen (daarheen: vruchten en muilezels, in ruiling tegen wijn en slavinnen), maar vooral naar Spanje (van daar: voornamelijk metalen, in ruiling tegen Carthaagsche manufakturen; ook wierven de Carthagers vooral in dit land hunne huurotroepen), waarschijnlijk ook naar Gallië. Buiten de zuilen van Hercules namen zij, uit Gades, deel aan den handel der Phoeniciërs naar de landen, waar het tin en de barnsteen gevonden werd, en op de westkust van Afrika was hun handel niet alleen tot hunne koloniën beperkt, maar zij stevenden ook naar de rijke goudlanden van Guinea.

b) *Landhandel*: door karavanen van nomaden tusschen de beide Syrten:

1) Oostelijk naar Ammonium en Aegypte (m. z. bl. 68) en 2) zuidelijk naar het land der Garamanten (tegenwoordig Fezzan) en verder naar de binnenlanden van Afrika (van daar: zwarte slaven, zout uit de zoutmeren en zoutgroeven in de woestijn, dadels uit Biledulgerid, goud en edelgesteenten).

DERDE AFDEELING.

EUROPA.

INLEIDING.

Europa is wel is waar het kleinste, maar tevens het beschaafde, volkrijkste en machtigste werelddeel. Door zijne ligging, grootendeels in de gematigde luchtstreek, en geheel zonder woestijnen en steppen, moet het wel in menigte, verscheidenheid en schoonheid van voortbrengselen der natuur voor Asië en Amerika onderdoen, maar is door zijn gelukkig klimaat bijkans overal voor den landbouw geschikt, en noopt daardoor de bewoners tot geregelden arbeid. Door den gunstigen vorm der kusten, door de vele dicht bij het vasteland gelegen eilanden, door de talrijke zeeboezems en bevaarbare rivieren ontstaat er eene groote gemakkelijheid in het onderling verkeer. Bovendien overtreft het de overige werelddeelen verreweg in voortbrengselen van den geest; want hoewel het denkbeeld van staat, hoewel wetenschappen, schoone kunsten, nijverheid en handel hun oorsprong aan het Oosten te danken hebben, zijn zij toch eerst op Europeschen bodem (eerst in 't Zuiden later in 't Noorden) tot hunne hoogste beschaving en volmaaktheid gebracht. Door deze meerdere geestbeschaving en door eene volmaakter krijgskunde hebben de Europeanen niet alleen steeds aan alle vreemde veroveraars weerstand geboden, maar ook hunne heerschappij, en te gelijk met deze hunne beschaving, naar alle overige werelddeelen door middel van ontdekkingen, veroveringen, volkplantingen en handel overgebracht.

A. Aardrijkskundige beschrijving van Europa.

§ 36.

De grenzen van Europa.

Ten Noorden de noordelijke of IJszee, ten Westen de Atlantische oceaen, ten Zuiden de Middellandsche zee, ten Oosten de Tanäis (th. Don), de palus Maeötis, de Cimmerische Bosphorus, de Pontus Euxinus, de Thracische Bosphorus, de Propontis, de Hellespontus en de Aegaeische zee. De Ouden hadden, bij hunne tot in de laatste tijden gebrekkige kennis van het Noorden van Europa, van de grootte van dit werelddeel slechts eene hoogst onvolledige voorstelling.

§ 37.

De voornaamste gebergten van Europa.

De voornaamste gebergten van Europa, die zich allen slechts tot eene matige hoogte verheffen en meer de wateren dan de volken van elkaar scheiden, zijn:

1) De Pyrenaeen (Pyrenaei montes). 2) De Alpen (Alpes). 3) De Apennijnen (Apenninus). 4) De Haemus (th. Balkan). 5) De Karpaten (Carpates). 6) Het Hyperboreische gebergte (th. Ural). Het is onzeker of de Ouden het Kjölen-gebergte gekend hebben.

§ 38.

De wateren van Europa.

Zeeën, zeeboezems en straten.

De IJszee; de Atlantische Oceaen, met de Duitsche zee (Mare Germanicum), de Suevische zee (Oostzee?) en de Britanische zee (het kanaal la Manche), wordt door het fretum Herculis (straat van Gibraltar) met de Middellandsche zee verbonden. Deelen van de Middellandsche zee zijn: de Tuscische of Tyrrhenische (mare inferum), de Adriatische

(mare sup̄erum), de Ionische en de Aegaeische zee; uit de Aegaeische zee komt men door den Hellespontus, de Propontis en den Thracischen Bosphorus in den Pontus Euxinus, en van hier door den Cimmerischen Bosphorus in de palus Maeotis. De voornaamste zeeboezems van de Middellandsche zee zijn: de Ligustische (de golf van Genua), de Tarentijnsche en Tergestijnsche (golf van Triëst); van de Ionische zee: de Corinthische (golf van Lepanto); van de Aegaeische zee: de Saronische en de Thermaïsche golf (golf van Salonichi).

Meren:

In Italië: Verbānus (Lago Maggiore), Lariūs (meer van Como), Benācus (Gardameer), Trasimēnus (meer van Perugia). In het land der Helvetiërs: Brigantīnus (meer van Constans), Lemānus (meer van Genève). In Griekenland: het meer Copāis.

Rivieren:

1) In den Atlantischen Oceaan: de Baetis (Guadalquivir), Anas (Guadiana), Tāgus (de Taag), Duriūs (Duero), Garumna (Garonne) en Liger (Loire).

2) In de Britannische zee:

De Sequāna (Seine).

3) In de Duitse zee:

Rhēnus (Rijn), Visurgis (Weser), Albis (Elbe).

4) In de Suevische zee:

Viādus (Oder) en Vistūla (Weichsel).

5) In de Middellandsche zee:

Ibērus (Ebro), Rhodānus (Rhône), Arnus (Arno) en Tibēris (Tiber).

6) In de Adriatische zee:

Athēsis (Etsch) en Pādus (Po).

7) In den Pontus Euxīnus:

In deze zee storten zich op geringen afstand van elkaar drie der grootste rivieren van Europa uit: de Ister of Danubius (Donau), de Tŷras (Dniester) en de Borysthēnes (Dnieper).

8) In de Palus Maeotis:

Tanāis (Don).

*Landen van Europa.***A. Op het vasteland:**

1) Gallia, 2) Germania, 3) de landen ten Zuiden van den Donau (Vindelicia, Raetia, Noricum, Pannonia), 4) Dacia, 5) het Europesche Sarmatia.

B. De schiereilanden:

1) De vier zuidelijke: a) drie groote (even als in het Zuiden van Asië): Spanje (Hispania), Italië en het Grieksche schiereiland (Illyrië, Moesië, Macedonië, Thracië en Griekenland), de beide eerste den overgang van Europa naar Africa, het laatste den overgang naar Asië vormend, en b) een kleiner schiereiland, de Taurische Chersonesus (th. de Krim). 2) De beide noordelijke: het Cimbrische schiereiland (Jutland) en Scandinavia, ook Baltia (th. Zweden en Noorwegen).

C. De eilanden:

1) In den Atlantischen Oceaan:

Britannia of Albion, Hibernia of Ierne (Ierland).

2) In de Middellandsche zee:

De Baleares, Sardo of Sardinia, Cyrenos of Corsica, Trinacria of Sicilia, Melite (Malta).

3) In de Ionische zee:

Corcyra (Corfu), Ithaca (Theaki), Cephallenia (Cefalonia) enz.

4) In de Aegaeische zee:

Creta (Candia), de Cycladen, de Sporaden, Euboea (Negropont).

B. De Staten van Europa.**I. DE GRIEKEN.****A. AARDRIJKSKUNDIGE BESCHRIJVING VAN GRIEKENLAND.**

§ 40.

Aardrijkskundig overzicht van Griekenland in 't algemeen.

Namen. De Grieken zelve noemden het door hen bewoonde land Hellas, een naam, die eigenlijk slechts aan een ge-

deelte van Thessalië, later aan Thessalië en Midden-Griekenland, gegeven, en eindelijk ook tot de Peloponnesus uitgestrekt werd. De naam Graecia was bij de Grieken niet gebruikelijk, maar bij de Romeinen de eenige, dien men voor Griekenland bezigde. Oorspronkelijk was Graeci de naam van een Hellenischen stam in Epīrus in de nabijheid van Dodona. Als Romeinsche provincie verkreeg Griekenland (d. i. voornamelijk het gebied van het Achaeisch verbond) den naam van Achaja.

Grenzen. Ten Noorden de Cambunische en Ceraunische gebergten; ten Oosten de Aegaeische en de Myrtoische zee; ten Westen de Adriatische en ten Zuiden de Ionische zee.

Griekenland bestaat uit drie op elkander volgende schiereilanden; de beide eerste worden door de Ambracische en Malische, het tweede en derde door de Corinthische en Saronische golf van elkaar gescheiden. Het middelste dier schiereilanden, het eigenlijke Hellas, vormt weder twee (Acarnanië en Attica), de Peloponnesus zelfs vier schiereilanden, zoodat de ontwikkeling der kust naar het Z. toeneemt, en in de Peloponnesus het grootst is. Even gunstig is de vorm en de ligging der eilanden op de kusten van de Ionische en Aegaeische zee. Met uitzondering der grootste, Crēta (Candia) in het Z. en Euboea in het O., vormen deze eilanden groepen, in het W. de Ionische eilanden, in het O. de Cycladen en de dieper in zee gelegen Sporaden.

Het land was door den aard en de uitgestrektheid zijner kusten bij uitstek geschikt voor den handel. Met het grootste gemak konden volkplantingen van daar overal heen gezonden worden.

Gebergten.

a) In Noord-Griekenland vormde de naakte, bijna altijd met sneeuw bedekte Pindus de grens tusschen Thessalië en Epirus. Vertakkingen van dit gebergte zijn: 1) ten Westen het Ceraunische gebergte, met de steile rots Acroceraunia, de scheiding tusschen de Ionische en Adria-

tische zee. 2) Ten Oosten de Cambūnische gebergten met den Olympus, welks hoogste top in de oudste tijden als de woonplaats der goden beschouwd werd. Van dezen is de berg Ossa, waaraan de Pelīon zich sluit, door het dal Tempe en de rivier de Penēus gescheiden. In het Zuiden wordt het door de bergen gevormde dal door den Othrys begrensd, die zich wederom aan den Pindus aansluit.

β) In Midden-Griekenland. 1) In het Noorden: vertakkingen van den Pindus, zoo als de Oeta, in welks nabijheid de door de zee en eene voortzetting van den Oeta gevormde, zeer nauwe (1 mijl lange) bergpas Thermopylae lag (slag 480). 2) In het Zuiden: enkele, op zich zelve staande, meestal naakte en onherbergzame toppen en heuvels, zoo als de Parnassus, de Helicon (de zetel der Musen), de Cithaeron (hier werd Oedipus te vondeling gelegd), de Pentelīcus, de Hymettus, het gebergte Laurium (zilvermijnen).

c) De Peloponnēsus vormt een bergland. In het midden ligt Arcadië, aan alle kanten van hooge bergen omgeven, die in het N. en W. terrasvormig naar de smalle kust afdalen, terwijl zij in het Z. en Z.O. door hunne vertakkingen de vier landtongen van het schiereiland vormen. Het steilt en hoogst zijn de noordelijke rand met het gebergte Cyllēne en de Taygētus (7400 voet hoog), welks uiteinde, het voorgebergte Taenārum (Cap Matapan), de zuidpunt van Europa vormt.

Voorgebergten: Artemisium op Euboea (slag 480); Sunium, de zuidelijke spits van Attica; Malēa en Taenārum, Actium, aan de Ambracische golf (slag 31).

Wateren:

a) Zeeën en zeeboezems: de Aegaïsche zee met de Thermaïsche en Malische golf; de Myrtoïsche zee, tusschen de zuidelijke punt van Euboea, de oostkust van de Peloponnesus en de eilanden, met de Saronische en Argolische golf; de Ionische zee met de Laconische, Messenische, Corinthische en Ambracische golf.

b) Van de meren was het belangrijkste het meer Copaïs in Boeotië. In den tijd van de herfstregens zwol het tot een groot meer aan, dat in het voorjaar gedeeltelijk weder uitdroogde. Door uitgestrekte onderaardsche, grootendeels door de natuur zelve gevormde kanalen stond het met de Euboeische zee in verband.

c) Rivieren: Er zijn wel is waar in Griekenland, even als in ieder bergland, talrijke rivieren; maar bij de geringe breedte van het land zijn ze onbeduidend en zoo ondiep, dat zij in den zomer voor het grootste gedeelte uitdrogen. Daarom is ook geen van allen voor de scheepvaart geschikt. 1) De Penēus in Thessalië stort zich uit in de Thermaïsche golf. 2) De Achelōus (th. Aspropotamo), de grootste van alle Grieksche rivieren, tusschen Acarnanië en Aetolië, valt in de Ionische zee. 3) De Cephissus in Boeotië stroomt in het meer Copaïs. 4) De Alphēus in Arcadië en Elis valt in de Ionische zee. 5) De Eurōtas stort zich in de Laconische golf uit.

Klimaat.

Er is wellicht geen land, waarin zoo groote verscheidenheid van klimaat bestaat, als in Griekenland. Bij verschillende gesteldheid van den grond heerscht er de grootste verscheidenheid van temperatuur. In Maart b. v. vindt men in Griekenland tegelijk voorjaar (in Laconië), zomer (in Messenië) en winter (in Arcadië). De maanden Mei tot en met September zijn meestal buitengewoon droog; het regent in dien tijd bijkans nooit, maar de hitte wordt getemperd door den wind, die uit zee en van de hooge gebergten komt. Zoo veel te meer regent het in den winter, die de niet al te hoog gelegen streken door bijna onophoudelijken storm, onweersbuien en hevige regenvlagen teistert.

Verdeeling.

- a) Noord-Griekenland bevat: 1) Thessalia, 2) Epīrus.
 b) Midden-Griekenland of het eigenlijke Hellas bevat: 1) Acarnania, 2) Aetolia, 3) Dōris, 4) Locris, 5) Phōcis, 6) Boeotia, 7) Attica, 8) Megāris.

c) Zuid-Griekenland of de Peloponnesus (th. Morēa) bevat: 1) Corinthia, 2) Sicyonia, 3) Achaja, 4) Elis, 5) Messēnia, 6) Laconica, 7) Argōlis, 8) Arcadia.

d) De eilanden.

§ 41.

Noord-Griekenland.

1) Thessalia heeft aan alle vier kanten zeer bepaalde natuurlijke grenzen. Het bestaat voornamelijk uit twee groote, door den Othrys gescheiden bergkommen. De grootste daarvan zou eertijds een meer gevormd hebben, tot dat eene aardbeving den Ossa van den Olympus scheidde, aan den Penēus een uitweg door het nauwe, schilderachtige dal Tempe verschafte en het binnenland bewoonbaar maakte. Steden: 1) Lamīa (de Lamische oorlog 323). 2) Pharsālus (overwinning van Caesar 48); in de nabijheid Scotussa en de steile heuvels Cynoscephālae (slag 197). 3) Iolcus op het schiereiland Magnesia (de tocht der Argonauten).

2) Epirus was door verschillende volksstammen bewoond, waarvan de Chaōners, Thesprōters en Molossers de belangrijkste waren. Dodōna was de zetel van het oudste Grieksche orakel (van Zeus). In het Z. lag Ambraciā, de residentie van Pyrrhus.

Midden-Griekenland.

1) Acarnania, met de stad Strattus, aan den Achelōus.

2) Aetolia, met de stad Thermum, den zetel van de Aetolische bondsvergadering.

3) Doris, tusschen den Oeta en den Parnassus, met vier kleine steden (de zoogen. Dorische Tetrapōlis).

4) Locris was de naam van twee landschappen, die door drie Locrische volksstammen bewoond werden. a) Het westelijke Locris aan de Corinthische gulf bewoonden de Ozo-lische Locriërs. Steden: Amphissa, in den laatsten

heiligen oorlog door Philippus II van Macedonië verwoest. Naupactus (in de nabijheid tegenwoordig Lepanto), van waar de Doriërs naar de Peloponnesus voeren, later door de Atheners veroverd en aan de uit Ithome gevluchte Messeniërs als woonplaats aangewezen. *b*) Het oostelijke Locris aan de Euboëische zee en de Malische golf bewoonden de Opuntische Locriërs, aldus genoemd naar hunne hoofdstad Opus, en ten Noorden van deze tot aan de Thermopylen de Epicnemidische Locriërs, die hun naam van het gebergte Cnēmis verkregen hadden.

5) Phocis strekte zich van de Corinthische golf tot aan de Euboëische zee uit, waar het de Epicnemidische Locriërs van de Opuntische scheidde. Steden: 1) Delphi, op de zuidwestelijke helling van den Parnassus, met den ook buiten 's lands beroemden tempel van Apollo Pythius, wiens uitspraken door eene priesteres, de Pythia, verkondigd werden, die op een boven het profetische hol geplaatsten driehoek gezeten was; in een der voorhoven, die den tempel omgaven, stonden de tempelgeschenken der verschillende volken; sommige steden hadden daar hare afzonderlijke schatkamers. Hier was ook de zetel van het Amphictionenverbond. Ter eere van Apollo werden de Pythische spelen gevierd. 2) Crīsa (ook Crissa) reeds vroegtijdig door zijne bewoners verlaten, met de havenstad Cirrha, die ten tijde van Solon verwoest en welker gebied aan den Delphischen god toegewijd werd. 3) Elatēa, eene grensvesting in het dal van den Cephissus, aan den zuidelijken uitgang van den belangrijkste bergpas uit het noordelijke Locris naar Phocis, en daarom de sleutel van Midden-Griekenland.

6) Boeotia. Dit vruchtbare land is aan alle kanten van gebergten (Cithaeron, Helicon, Parnassus) omgeven, en bevat binnen deze grenzen vele groote en kleine vlakten, die het tooneel van verscheidene belangrijke veldslagen waren. Steden: *a*) In het dal van den Cephissus: 1) Chaeronēa (slagen 338 en 86). 2) Orchomēnus (tunnel van het meer

Copāis onder den Oeta door naar den Eurīpus. Overwinning van Sulla 85). *b*) Ten Z. van het meer Copāis: 1) Coronēa (slag 394). 2) Haliartus (slag 394). *c*) Aan zee: 1) Aulis (van hier vertrok de Grieksche vloot naar Troje). 2) Delīum (slag 424). *d*) In het zuidelijke gedeelte van Boeotië: 1) Thespīae, aan den voet van den Helicon (de Thespiërs in den slag bij Thermopylae). Tusschen Thespieae en Plataeae lag waarschijnlijk Leuctra (slag 371). 2) Plataea of Plataeae (slag 479). 3) Thēbe, waarvan de Acropōlis door Phoeniciërs onder Cadmus gebouwd werd en daarom Cadmēa heette (het verhaal van Amphīon; Phoebidas, 382). Alexander de Groote verwoestte de stad met uitzondering van de tempels en het huis waarin de dichter Pindārus gewoond had (335). Zij werd weder opgebouwd door Cassander. 4) Tanāgra (slag 457).

7) Attica is een rotsachtig schiereiland in het middelpunt der Grieksche wereld, van het overige vasteland door ontzaglijke gebergten (Cithaeron, Parnes) gescheiden, maar over zee door eene reeks van veilige havens gemakkelijk te gaken. De slecht besproeide, steenachtige grond noodzaakte de inwoners ($\frac{1}{2}$ millioen waarvan $\frac{2}{3}$ slaven) tot geregelde vlijt, maar beloonde die ook door voortreflijke boomvruchten (olijven) en uitstekend materieel voor kunsten en nijverheid (marmor in den Pentelicus, zilverertsen in het Lauriumgebergte). De beste vlakten waren open naar de kust, dus tot landingen uitnoodigend; zoo vooral de aan drie kanten door gebergten omgeven vlakte, waarin Athene ligt. Uit deze vlakte verheft zich de Acropolis van Athene, waarop slechts heilighdommen van den staat (zoo als het Parthēnōn) gebouwd waren. Hierom vormde zich allens de benedenstad. Later (omstreeks 460, Cimon) verbond men haar door twee „lange muren” met het (door Themistocles versterkte) Piraeische schiereiland, dat op de westzijde de ruime handels- en krijgshaven Piraeus bevatte.

Westelijk van de Atheensche vlakte lag de Eleusinische, insgelijks aan drie kanten door bergen ingesloten en naar het

Z. open, met de stad Eleusis (de mysteriën van Demēter en Persephōne) aan de door het eiland Salāmis (slag in 480) gedekte golf van denzelfden naam. Aan de oostzijde van Attica bevond zich de kleine, naar de Euboeïsche zee geopende vlakte van Marāthon (slag in 490).

8) Megāris of het kleine gebied der stad Megāra, die door haar rotsachtigen grond en hare ligging aan twee zeeën als het ware genoodzaakt werd, de zee als haar eigenlijk element te beschouwen. Zij stichtte koloniën zoowel in het W. (op Sicilië) als in het N.O. (aan den Thracischen Bosporus).

§ 43.

De Peloponnesus (th. Morea).

1) Corinthia aan de Saronische en Corinthische golf, met de stad Corinthus, aan den voet van een steilen berg, op welks top Acrocorinthus, de sterkste vesting van Griekenland en de sleutel tot de Peloponnesus, lag. Door hare ligging was zij de natuurlijke stapelplaats voor den handel tusschen het Noorden en Zuiden van Griekenland, en nog meer voor den zeehandel tusschen Italië en Asië, terwijl de schepen over land uit de eene golf in de andere getrokken werden (twee havens, het Lechēum en Cenchrēum. — Diolcus). Ook was zij een hoofdzetel der Grieksche kunst en nijverheid (Corinthische zuilen. — Corinthisch erts. — Corinthisch aardewerk), en werd door dit alles de grootste, volkrijkste (600,000 inwoners), prachtigste, welvarendste, maar tevens ook weelderigste stad van Griekenland. Zij werd, met uitzondering van de citadel, in 146 door Mummius verwoest, doch door Caesar weder opgebouwd. Op den Isthmus was een tempel, eene renbaan en een schouwburg van Poseidon; hier werden de Isthmische spelen gevierd.

2) Sicyonia met de hoofdstad Sicŷon, een der voornaamste zetels van Grieksche nijverheid.

3) Achaja, het land op de noordkust van de Peloponnesus, het eenige Grieksche landschap, waarin alle belangrijke

steden aan zee lagen. Steden: 1) *Aegium*, om zijne ligging vergaderplaats van het Achaeisch verbond. 2) *Patrae* (th. *Patras*), in het bezit van de eenige goede reede in dat gedeelte van de Corinthische golf, en daarom de natuurlijke stapelplaats van de westelijke Peloponnesus; van alle Achaeische steden is zij bijna de eenige, die tot op onzen tijd is blijven voortbestaan.

De oude hoofdplaats *Helice* werd (in 373) ten gevolge van eene aardbeving door de zee verzwolgen.

4) *Elis* bestaat uit de westelijke helling van het Arcadische gebergte en een vlak kustland zonder havens. In het land, waar de *Alphëus* in zee valt of in het landschap *Pisätis*, lag de vlakte (niet stad) *Olympia*; zij bevatte onder andere heiligdommen den tempel van *Zeus Olympius*, met het door *Phidias* uit goud en ivoor vervaardigde standbeeld van den god, bovendien het stadium en de renbaan voor de Olympische spelen.

5) *Messenie* met twee terrasvormig boven elkander gelegen, door hooge gebergten ingesloten vlakten. Op de hoogste der beide vlakten lag de vesting *Ira* (onmiddellijk aan de noordelijke grens), in den tweeden Messenischen oorlog eene schuilplaats voor het overschot der vrije bevolking. Van deze hooger gelegen vlakte is de lagere gescheiden door den berg *Ithome*, dien de *Messeniers* in den eersten oorlog versterkten, en aan welks voet later *Epaminondas*, toen hij de in ballingschap verstrooid levende *Messeniers* uitnoodigde in hun vaderland terug te keeren, de stad *Messene* stichtte. De eenige haven op de eentonige westkust was *Pylus*, het middelpunt van het door *Neleus* gestichte rijk, gedekt door het tegenover gelegen eiland *Sphacteria*.

6) *Laconica*, het zuidelijkste landschap, wordt door twee evenwijdig loopende bergketenen (*Taygetus* en *Parnon*) gevormd, die, beginnende in het Arcadische hoogland, het dal van den *Eurotas* en daarna door hare vertakkingen (als schiereilanden) de Laconische golf insluiten en in de zuidelijkste punten van

Europa (Taenārum en Malēa) eindigen. Het door vruchtbaarheid en veiligheid uitmuntende binnenland, aan den Eurōtas, was de zetel der heerschappij in het opene, eigenlijk uit 4—5 vlekken bestaande Sparta. In de vruchtbare laaglanden aan de monding van den Eurotas lag Hēlos.

De Laconische golf wordt in het Z. gesloten door het eiland Cythēra, waar zich Phoeniciërs gevestigd hadden, deels om de uitnemende purperslakken te visschen, die er gevonden worden, deels om van daar verdere tochten naar het Westen te ondernemen.

7) Argōlis, het noordoostelijke gedeelte van het schiereiland, met zeer gelukkig gevormde kusten. Even als in Messenië en Laconië, vormde ook hier eene naar het Z. geopende, maar naar alle andere kanten door gebergten ingesloten vlakte (de vlakte van den niet zeer waterrijken Ināchus) het middelpunt van het landschap, en droeg ook bij uitnemendheid den naam van Argos.

Hier lagen in de richting van het N. naar het Z.: a) Mycēnae, met de oudste overblijfselen, zoowel van de Grieksche bouwkunst (cyclopische muren en poorten, schatkamers en rotsgraven) als van architectonisch beeldhouwwerk (de leeuwen boven de poort) uit den heroëntijd. b) Argos. c) Tiryns. d) Nauplia, de eenige haven der Inachusvlakte, en daarom de natuurlijke stapelplaats voor Argos en Oost-Arcadië.

8) Arcadië, het middelpunt en de kern van het schiereiland, vormt een door de menigvuldige vertakkingen van de het land omgevende grensgebergten zeer afwisselend bergland; het heeft in 't algemeen een ruw klimaat, maar voortreffelijke weiden. Steden: 1) Mantinēa (veldslagen, 418 en 362). 2) Megalopōlis, de jongste en gedurende korten tijd grootste Arcadische stad, op raad van Epaminondas gesticht en door de bewoners der rondom gelegen steden bevolkt.

§ 44.

De eilanden.

De Grieksche eilanden liggen meest allen in de nabijheid van het vasteland, bij groepen naast of achter elkander. Men

vermoedt dat zij oudtijds tot het vasteland behoord hebben, en door de werking van onderaardsch vuur en van de zee daarvan losgerukt zijn.

I. In de Ionische zee.

1) Corcȳra (th. Corfu). Hoofdstad Coreyra, ten tijde der Persische oorlogen nevens Athene de belangrijkste zeemogendheid. 2) Leucadia (th. S. Maura). 3) Ithāca (th. Theaki) met eene stad van gelijken naam (Ulysses). 4) Cephallenia (th. Cefalonia). 5) Zacynthus (th. Zante). 6) Sphacteria, tegenover Pylus. 7) Cythēra (th. Cerigo).

II. In de Aegaeische zee.

a) In het westelijke gedeelte:

1) Calaurīa, waar Demosthenes stierf. 2) Aegīna. Dit kleine eiland was omtrent 500 v. Ch. in het bezit eener geduchte zeemacht. 3) Salāmis, tusschen Athene en Aegina (slag 480), alle drie in de Saronische golf. 4) Euboea (th. Negropont), door den Eurīpus van het vasteland gescheiden, met de steden Chalceis en Eretrīa.

b) In het noordelijke gedeelte:

Thāsus, vroeger met goud- en zilvermijnen.

c) In het oostelijke gedeelte:

aa) De Sporaden: 1) Lesbos, het grootste eiland op de Westkust van Klein-Asië, met de stad Mitylēne. 2) Chīos. 3) Sāmos met eene stad van denzelfden naam (Pythagōras, Polycrātes). 4) Cos (Hippocrātes, Simonīdes). bb) Rhōdus. De bronzen kolossus van Rhodus, 70 el hoog, was aan de haven der stad geplaatst. Toen Tyrus door Alexander genomen was, beheerschte dit eiland, ten gevolge zijner ligging aan den ingang van den Archipel, eene eeuw lang het oostelijke gedeelte der Middellandsche zee.

d) In het zuidelijke gedeelte:

aa) De (12) Cycladen: 1) Dēlos (de geboorteplaats van Apollo). 2) Naxos, de grootste der Cycladen, wegens hare vruchtbaarheid ook Klein-Sicilië genaamd (Ariadne). 3) Parōs (marmer). bb) Creta (th. Candia), bijna een klein vasteland,

dat als een groote grendel in het Z. voor de Aegaeische zee geschoven is. Eene door vulkanische werking verbrokkelde bergketen, waarvan de Ida de hoogste top is, doorsnijdt het eiland in de richting van het W. naar het O. Van de talrijke steden was Cnossus in het midden van de havenrijke noordkust de belangrijkste (residentie van Minos).

B. De geschiedenis der Grieken.

HET EERSTE TIJDVAK.

VAN DE OUDSTE TIJDEN TOT DE VOLKSVERHUIZING DER
DORIERS, 1104 v. CH.

§ 45.

De oudste bevolking van Griekenland.

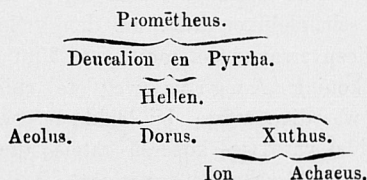
Het tijdvak der Heroën.

1) De oudste bewoners van Griekenland waren de Pelasgen, een tak van de groote Indogermaansche volkenfamilie, die op de kusten en de eilanden van het oostelijke gedeelte der Middellandsche zee woonden, en reeds vroeg een zekeren trap van beschaving bereikt hadden; want bij hen ontstonden de oudste Grieksche staten: Argos en Sicyon. Zij waren geen nomadisch herdersvolk, maar landbouwers met vaste woonplaatsen: zij hadden een orakel van Zeus te Dodona, bouwden steden met versterkte burgen (Larissa genaamd) en Cyclopische muren, en verspreidden zich door volksverhuizingen, welke zeevaartkunde doen onderstellen, over Klein-Asië en Italië. In Griekenland werden zij Hellenen genoemd. Om voor de vier voornaamste stammen der Hellenen een gemeenschappelijken oorsprong te verkrijgen, plaatste men een heros Hellen, den zoon van den uit de algemeene overstroming geredden Deucalion, als stamvader aan de spits der Grieksche volksstammen, en leidde men van zijne zonen, Aeolus en Dorus, als ook van zijne kleinzonen

Ion en Achaeus, de Aeoliërs, Doriërs, Ioniërs en Achaeërs af (1).

2) Het aandenken aan hetgeen het Europesche Griekenland aan het Oosten verschuldigd is, bleef vooral bewaard in de sagen van vreemde volkplantingen uit Asië en Aegypte. Zoo is Cadmus de personificatie van den Phoenicischen invloed op de beschaving van Griekenland, terwijl hij op zijne reis naar Europa (volgens de sage door zijn vader gezonden om zijne door Zeus geroofde zuster Europa te zoeken) steden stichtte (Thebe), en de bewoners in de kunsten van den vrede en den oorlog onderwees. — Eerst laat (sedert de 7de eeuw), toen de Grieken in levendiger verkeer met Aegypte traden en van de Aegyptische priesters het gevoelen van de afstamming der Grieksche beschaving uit Aegypte vernamen, begon men nu ook in der daad Aegypte als de bakermat der Grieksche beschaving te beschouwen. Sedert dien tijd werden Cecrops en Danäus (oorspronkelijk uitheemsche koningen) als de verspreiders van Aegyptische beschaving beschouwd en begon men de sagen van hunne komst naar Attica en Argos te ontwikkelen. De verhuizing van Grieken uit Klein-Asië naar Europa wordt vertegenwoordigd door Pelops, die uit Phrygië naar Pisätis trok, en van daar zijne heerschappij over een gedeelte van de Peloponnesus uitbreidde. Zijne zonen Atreus en Thyestes verhuisden naar Argolis; Atreus werd koning van Mycenae. Zijn oudste zoon Agamemnon volgde hem in de regeering over Mycenae op, terwijl zijn jongste zoon Meneläus door het huwelijk met Helëna, de dochter van den koning van Sparta, tot de heerschappij over Lacedaemon geraakte.

(1)

De Aeoliërs verspreidden zich van Thessalië voornamelijk over het westelijke gedeelte van Midden-Griekenland en de Peloponnesus. De Doriërs verhuisden gedeeltelijk naar Doris, gedeeltelijk naar Creta. De Ioniërs bemachtigden deels Attica, deels Aegiälus (het latere Achaja). De Achaeërs trokken naar Laconië en Argolis.

Op deze volksverhuizingen volgde het tijdvak der heroën of helden, een tijd, waarin vermetele, buitengewone daden in den beginne door enkele helden, zoo als door Heracles (zijne twaalf werken) en Theseus, later ook gemeenschappelijk, zoo als de tocht der Argonauten, de oorlogen tegen Thebe en tegen Troje, ondernomen en ten uitvoer gelegd werden.

Het verhaal van Heracles.

Zeus verwekte bij Alemëne, de gade van Amphitrÿo (te Tiryns), een zoon, Heracles (Hercules). Reeds als kind toonde hij zijne goddelijke kracht, door, nog in de wieg, twee slangen te worgen, die door Hera op hem afgezonden waren. Opgevoed door de grootste helden van zijn tijd, moest hij op bevel van Jupiter in dienst van Eurystheus, den koning van Mycenae, treden, die hem de twaalf bovenmenselijke werken opdroeg, welke hij allen gelukkig ten uitvoer bracht.

Deze werken waren: 1) Hij versloeg en smoorde den Nemeïschen leeuw. 2) Hij doodde de Lernaeische slang met negen koppen. 3) Hij ving de hinde van Artëmis met gouden horens en koperen poten, terwijl hij haar door een pijlschot neêrwierp. 4) Een insgelijks aan Artemis toegewijd everzwijn, dat de omstreken van den berg Erymanthus onveilig maakte, bracht hij levend naar Mycenae. 5) Van den schandelijken last, om den gedurende eene reeks van jaren bijeenverzamelden mest van 3000 runderen uit de stallen van koning Augias weg te ruimen, kweet hij zich op eene waardige wijze; hij leidde er twee rivieren door. 6) Door middel van twee koperen ratels, die hij van Athena ten geschenke had gekregen, verjoeg hij de talrijke en ge-

vaarlijke roofvogels, die zich in de nabijheid van het meer Stymphälis in Arcadië ophielden, en door hunne metalen vleugels, bekken en klauwen groote verwoestingen onder menschen en dieren aanrichtten. 7) Hij temde een stier, die door koning Minos op Creta aan den god Poseidon ontroofd en dien ten gevolge woedend geworden was, en bracht hem naar het hof van Eurystheus. 8) Insgelijks bedwong hij de wilde met het vleesch der gevangen vreemdelingen gevoede paarden van den Thraciër Diomēdes. Hij wierp hun den wreeden koning zelve als spijs voor, en bracht ze insgelijks naar het hof van Eurystheus. 9) Hij overwon in een strijd met het krijgshaftige vrouwenvolk der Amazōnen in Pontus, en verwierf den gordel der koningin. 10) Eene kudde runderen, die de eigendom van Helius was en onder de hoede van den reus Geryōneus stond, dreef hij van Spanje (het eiland Erythēa in de golf van Gades) over de Alpen naar Italië, waar hij Cacus doodde. Van daar zwom hij met de runderen naar Sicilië en keerde naar Griekenland terug. 11) Na vele en wonderbaarlijke ontmoetingen (b. v. de verlossing van Promētheus enz.) kwam hij naar het land, dat in eene westelijke richting aan den grooten Oceaan gelegen was, om de gouden appels der Hesperiden te halen. Atlas bemachtigde deze, terwijl Heracles zoo lang in zijne plaats het gewelf van den hemel op zijne schouders nam. 12) Het laatste zijner roemrijke werken was de zegepalende terugkeer uit de Onderwereld, van waar hij den Cerbērus geboeid medebracht. — Terwijl hij aan den eenen kant voor den koning Admētus, die hem gastvrij ontvangen had, diens gade Alcestis, die zich vrijwillig voor haar echtgenoot had opgeofferd, aan den dood ontrukte, nam hij aan den anderen kant wraak op Laomēdon, den koning van Troje, die hem het loon niet wilde betalen, dat hij hem voor de bevrijding van zijne door een zeemonster bedreigde dochter Hesiōne had beloofd, door hem met al zijne zonen te verslaan; alleen Priāmus bleef in leven en werd koning van Troje. Op dezelfde wijze straffe hij Augias,

die hem insgelijks ten opzichte van de beloofde belooning wilde misleiden, en Hippocöon, koning van Sparta, die hem in vroegere tijden verongelijkt had. In Laconië maakte hij Tyndäreus, den vader der Dioscuren Castor en Polydeuces (Pollux), tot koning, terwijl hij zich de heerschappij over het veroverde rijk voor zijne nakomelingen voorbeheld. Ook na zijn huwelijk met Dejanīra, de dochter van den Aetolischen koning Oeneus, welke hij aan den riviergod Achelōus, die in den strijd gedurig van gedaante veranderde, ontworsteld had, ijde hij van het eene avontuur tot het andere, tot dat hij eindelijk door een kleed, dat met het bloed van den Centaur Nessus vergiftigd was, razend geworden, op den berg Oeta een brandstapel voor zich liet oprichten, en zijn vriend Philoctētes bewoog, dien aan te steken. Daarom erfde deze de roemrijke wapenen van den held, die zich op den Olympus met Hera verzoende en hare dochter Hēbe, de godin der eeuwige jeugd, ten huwelijk kreeg.

De legende van Theseus.

Thēseus, de zoon van den Atheenschen koning Aegeus, verschijnt even als Heracles, dien hij zich reeds in zijne jeugd tot voorbeeld had gekozen, als een weldoener van het menschedom en voornamelijk van zijn vaderland. Even als Heracles zuiverde hij het land van beruchte roovers en schadelijke dieren, en bevrijdde Athene van de verplichting, die aan die stad na een ongelukkigen oorlog was opgelegd, om jaarlijks zeven knapen en zeven meisjes als schatting aan den koning Minos tot offer voor den Minotaurus naar Creta te zenden. Met een tooverzwaard, dat hij van des konings dochter Ariadne ontvangen had, doodde hij den Minotaurus in het Cretensische labyrinth, en vond door middel van een draad, dien hij had uitgespannen, den terugweg uit dit doolhof. Bedroefd over het verlies van Ariadne, die hem door Bacchus ontrukkt was, vergat hij, bij zijne terugkomst naar Attica, volgens afspraak met zijn vader de zwarte zeilen door witte te doen vervangen; dit had ten gevolge dat Aegeus zich in de zee stortte, die ter herinnering aan dit ongeluk den naam van de Aegaeische verkreeg.

Als koning van Athene vereenigde hij de verstrooide gemeenten van Attica tot één staat, verdeelde de talrijke bevolking in adellijken, landbouwers en ambachtslieden, en voerde de vereering van Athena als beschermgodin van het land in. Zware droefheid berokkende hem zijne tweede gemalin Phaedra door de liefde, welke zij voor haar stiefzoon Hippolytus opvatte. Met zijn vriend Pirithöus, op wiens bruiloft hij aan een strijd van de Lapithen tegen de Centauren had deel genomen, ging hij naar de onderwereld, om van daar voor hem Persephone, de gemalin van Pluto, te rooven, maar Pluto hield hen in de onderwereld gevangen, en alleen Theseus werd door Heracles gered. Toen er na zijne terugkomst te Athene herhaalde malen opstanden ontstaan waren, verliet hij zijn rijk en begaf hij zich naar het eiland Scyrus, waar de koning hem verraderlijk van eene rots in zee stortte.

§ 46.

De tocht der Argonauten.

Athamas, koning van Orchomēnus, had zijne eerste vrouw (Nephēle) verstooten en zich met Ino, de dochter van Cadmus, in het huwelijk begeben. Deze bewoog door een verdicht orakel haar echtgenoot, om zijne beide kinderen uit het eerste huwelijk, Phrixus en Helle, aan de goden te offeren; doch hunne moeder redde hen, en gaf hun een ram met gouden vacht, waarop zij ontvluchtten. Helle verdronk in de golven van den naar haar genoemden Hellespontus; doch Phrixus kwam naar Colchis, waar hij den ram offerde en diens gouden vacht aan den koning Aeētes ten geschenke gaf, die haar in het heilige woud van Ares door een draak en twee vuurspuwende stieren liet bewaken.

Iāson, zoon van den koning van Iolcus in Thessalië, kreeg, toen hij van zijn heerschzuchtigen oom en voogd Pelias de heerschappij over Iolcus terugeischte, bevel om eerst de gouden vacht uit Colchis te halen. Dientengevolge onder-

nam hij met de beroemdste helden van zijn tijd, als Heracles, Theseus, Pirithous, Castor en Pollux, den zanger Orpheus en de vaders der helden, die voor Troje streden, op het schip Argo den tocht naar Colchis. Door de hulp van Medēa, de dochter van koning Aeētes, bracht hij al de hem opgelegde werken ten uitvoer, roofde de vacht en schaakte Medea. Toen Aeetes hen vervolgde, doodde Medea haar kleinen broeder (Absyrtus), dien zij medegenomen had, en sneed hem in kleine stukken, om den vader door het bijeenverzamen der beenderen van zijn zoon op te houden (Tomi).

§ 47.

De twee oorlogen tegen Thebe.

1) De oorlog der zeven vorsten tegen Thebe.

Lajus, koning van Thebe, achterkleinzoon van Cadmus, had ten gevolge van eene uitspraak van het orakel zijn zoon Oedīpus met doorboorde voeten op den berg Cithaeron te vondeling laten leggen; doch het kind werd gered en aan het hof van den koning Polybus van Corinthe opgevoed. Onwetend doodde Oedipus zijn vader, huwde, nadat hij het raadsel van de Sphinx had opgelost, zijne moeder Iocaste, en werd koning van Thebe. Toen zijne dubbele misdaad hem bekend werd, stak hij zich de oogen uit, en doolde, door zijne dochter (Antigōne) geleid, als bedelaar rond; Iocaste hing zich op. Zijne beide zonen, Eteōcles en Polynīces, geraakten in twist over de heerschappij, die zij volgens overeenkomst beurtelings ieder een jaar in handen zouden hebben; Polynices, door zijn broeder van de heerschappij beroofd en uit de stad verdreven, voerde den tocht der zeven (Adrastus, Polynices, Tydeus, Amphiarāus, Capaneus, Hippomēdon en Parthenōpaeus) helden tegen Thebe aan. De beide broeders doodden elkander in een tweegēvecht, de overige helden sneuvelten allen, behalve Adrastus. Na den dood van Eteocles regeerde zijn oom (Crēon) als voogd over diens minderjarigen zoon (Laodāmas).

2) De oorlog der Epigonen.

Tien jaar later ondernamen de zonen der gesneuvelde helden een nieuwen oorlog tegen Thebe, om wraak te nemen over den dood hunner vaders. Zij veroverden de stad en droegen de heerschappij aan Thersander, den zoon van Polynices, op.

§ 48.

De oorlog tegen Troje, 1194—1184?

Päris, de zoon van den Trojaanschen koning Priämus, kwam als gezant van zijn vader tot den Spartaanschen koning Meneläus, en schaakte diens vrouw Helëna. Menelaus en zijn broeder Agamemnon, de machtigste der Grieksche koningen, bewogen de meeste Grieksche vorsten (Nestor van Pylus, Odysseus (Ulixes) van Ithaca, Achilles, vorst der Myrmidonen in Thessalië, Diomēdes van Argos, de beide Ajax e. a.) om een gemeenschappelijken tocht tegen Troje te ondernemen. Toen de Grieksche vloot (van 1186 schepen met 100,000 man?) in de haven van Aulis bijeengekomen was, zond Artēmis, op Agamemnon vertoornd, omdat hij eene heilige hinde gedood had, windstilte. Agamemnon offerde op raad van Calchas zijne dochter Iphigeniä aan de godin; maar deze ontvoerde het meisje naar het schiereiland Tauris. De Trojanen hadden bij het naderen van de vijanden naar hulp bij hunne bureu uitgezien, en die vooral verkregen van de Dardaniërs (onder Aenēas, den zoon van Aphrodite en Anchīses). Behalve talrijke strooptochten, door de Grieken in de omstreken der belegerde stad gedaan, bepaalde zich de tienjarige oorlog tot eenige pogingen om de stad te bestormen, en voornamelijk tot tweegevechten van de aanvoerders der beide legers, zonder regelmatige belegering en beslissende veldslagen. Nadat Hector, de voornaamste held en aanvoerder der Trojanen, door Achilles gedood was, en deze door Paris en Odysseus met Diomedes het Palladium (het beeld der beschermgodin Pallas) uit de stad geroofd had, werd deze door de dubbele list van den geveinsden terug-

tocht en het houten paard ingenomen en verbrand. De oude Priamus werd bij het altaar van Zeus door Neoptolĕmus, den zoon van Achilles, verslagen; aan sommige Trojanen, b. v. aan Aeneas, gelukte het zich door de vlucht te redden; maar de meeste werden gevangen genomen en tot slaven gemaakt.

De terugtocht der Grieksche vorsten werd door menig avontuur vertraagd, en zij vonden bij hun terugkeer belangrijke veranderingen in hunne regeerings- en huiselijke aangelegenheden.

Agamemnon, die de priesteres Cassandra, eene dochter van Priamus, als krijgsgevangene naar huis medenam, werd door zijne echtgenootte Clytaemnestra en haar minnaar Aegisthus vermoord. Deze beiden vielen door de hand van Orestes, Agamemnons zoon. Orestes, wegens dien moord door de Erinyen (Furiën) vervolgd, begaf zich met zijn vriend Pylādes op raad van het Delphische orakel naar den tempel van Artemis in Tauris; volgens aloud gebruik zou hij daar door zijne eigene zuster Iphigenia aan de godin geofferd worden; maar Iphigenia herkende hem en vluchtte met hem naar Griekenland, waar Orestes het door Diomedes verlaten Argos met het rijk zijns vaders (dat hij aan den zoon van Aegisthus ontrukte) vereenigde. Door een huwelijk met de dochter van Menelaus werd hij koning van Sparta. Zijn zoon Tisamĕnus werd door de Doriërs verdreven.

Homĕrus laat Odyssĕus op de terugreis van Troje door stormen op de Afrikaansche kust (bij de Lotophagen) aanlanden. Van daar komt hij naar Sicilië bij de Cyclōpen, waar de eenoogige reus Polyphĕmus, de zoon van Poseidon, zes makers van Odysseus opeet, maar terwijl hij zijn roes uitslaapt, door dezen van zijn eenig oog beroofd wordt. Dit haalt hem den onverzoenlijken haat van den beheerscher der zee op den hals. Nadat hij op het drijvende eiland van Aeōlus een zak met wind verkregen heeft, welks opening een nieuwen storm veroorzaakte, komt hij bij de Laestrygonen, die hem al zijne schepen op een na vernielen; met het eenig overgeblevene

landt hij op Aeaea, het eiland van de tooveres Circe, welke zijne vrienden in zwijnen veranderde, maar, door hem met den dood bedreigd, hun hunne menschelijke gedaante teruggaf. Nadat hij uit de onderwereld, waar hij van Tiresias zijn toekomstig lot verneemt, teruggekeerd is, ontsnapt hij gelukkig aan de Sirēnen, komt behouden uit de gevaarlijke draaikolken Scylla en Charybdis, verliest bij eene schipbreuk al zijne makkers (die in strijd met zijn verbod de runderen van Helios geslacht hadden), en bereikt zelf, nadat hij negen dagen had rondgezwommen, het eiland (Ogygia) van de nimf Calypso, waar hij zeven jaren blijft, dewijl zij hem door de belofte van onsterfelijkheid en eeuwige jeugd van den terugkeer naar zijn vaderland tracht te weerhouden. Eindelijk op bevel van Zeus vrijgelaten, bereikt hij na nieuwe stormen Scheria (Corcyra), het eiland der Phaeaciërs, die hem naar Ithaca terugbrengen, dat hij in twintig jaren niet had wedergezien. Daar door Athena in een bedelaar veranderd, verhaalt hij den zwijnenhoeder Eumaeus de lotgevallen van Odysseus, maakt zich vervolgens bekend aan zijn zoon Telemachus, en doodt met diens hulp de vrijers zijner getrouwe gemalin Penelöpe.

TWEDE TIJDVAK.

VAN DE VERHUIZING DER DORIËRS TOT DE OORLOGEN
MET DE PERSEN. 1104—500.

§ 49.

De verhuizing der Doriërs of der Heracliden. 1104?

De verovering van de Peloponnesus door de Doriërs wordt in de legende voorgesteld als ondernomen om oude, op recht van erfopvolging steunende, aanspraken der Heracliden te doen gelden.

Amphitryon, de vader van Heracles, was door Sthenelus, koning van Mycenae, uit de heerschappij van Tiryns verdreven, en de pogingen zijner afstammelingen, om deze heerschappij

op nieuw te bemachtigen, waren vergeefsch geweest, tot dat 80 jaren na den Trojaanschen oorlog drie nakomelingen van Heracles: Temēnus, Cresphontes, en Aristodēmus, aan het hoofd der Doriërs (en vergezeld van Aetoliërs onder Oxylus) bij Naupactus den Corinthischen zeeboezem overstaken, de toen in het Z. en O. van de Peloponnesus wone Achaeers (onder Tisamēnus, den zoon van Orestes) overwonnen, en het veroverde land verdeelden. Temenus, de oudste der drie broeders, verkreeg het erfland der Heracliden, Argolis, Cresphontes Messenië, en Procles en Eurysthēnes, de zonen van Aristodemus, die door den bliksem verslagen was, Laconië (en de Aetoliërs Elis). Later werden ook in Corinthe, Sicyon en Megara Dorische rijken gesticht; van Attica werden de Doriërs door de vrijwillige opoffering van den laatsten koning Codrus (1068) verwijderd. — De Achaeers bleven deels als onderdanen der Doriërs in hunne oude woonplaatsen, deels namen zij de door de Ioniërs bewoonde noordkust van de Peloponnesus in bezit, die thans den naam van Achaja verkreeg. De Ioniërs begaven zich naar Attica, Klein-Asië en de eilanden.

§ 50.

De Grieksche koloniën op de westkust van Klein-Asië.

Na de volksverhuizing der Heracliden, die eene omwenteling in bijna alle staten van den Olympus tot het voorgebergte Malēa had te weeg gebracht, verliet een gedeelte der overwonnen stammen het moederland; van de overwinnaars verhuisden velen, daar de bevolking voor het kleine land te groot begon te worden, oostwaarts naar de eilanden der Aegaeische zee en de kusten van Klein-Asië.

1) Aeolische koloniën. Het vroegst schijnen Aeoliërs uit Boeotië, in welk land de verdreven stammen uit het Noorden en het Zuiden elkaar ontmoetten, onder de aanvoering der verdreven Achaeische vorsten (nakomelingen van Agamemnon) naar de noordwestelijke kust van Klein-Asië verhuisd

te zijn, waar de nieuwe volkplanters zich op Lesbos en te Cyme vestigden en van daar de inheemsche staten der Dardaniërs veroverden (volgens de nieuwste onderzoekingen gaven deze gevechten aanleiding tot de sage van den tienjarigen Trojaanschen oorlog, die later vóór de Dorische verhuizing geplaatst en in het epos tot eene gemeenschappelijke onderneming der Grieken uitgebreid werd).

2) Ionische koloniën. Overbevolking was de reden, waarom een gedeelte der uit Achaja en uit andere streken van Griekenland naar Attica gevluchte Ioniërs van daar naar de Cycladen, Chios, Samos, en de westkust van Klein-Asië vertrok. Het waren de edelste en stoutmoedigste geslachten, die het vaderland verlieten, en ook in het nieuwe land overtroffen zij weldra alle Hellenen in beschaving. Hier zetten zij zich deels op de Cycladen, deels zuidelijk van Aeolis in het zuidelijke gedeelte van Lydië en het noordelijke gedeelte van Carië neder (van daar Ionia), en vestigden zich daar in twaalf steden, waarvan de voornaamste waren: 1) Milētus (Thales), dat de moederstad van meer dan tachtig koloniën, voornamelijk aan den Pontus Euxinus en de Propontis, werd. 2) Ephēsus (de tempel van Artemis, die in 356 door Herostrātus in brand gestoken werd). 3) Phōcaea. De bewoners van deze stad verhuisden naar Massilia. 4) Smyrna, door de Aeoliërs gesticht, maar sedert 688 tot het Ionische verbond behoorend, onder de Romeinen eene der bloeiendste steden van Asië (Homerus). 5) Colōphon, beroemd om zijne voortreffelijke ruitertij (*Colophonem imponere*).

3) Dorische koloniën. Uit verschillende steden van de Peloponnesus en uit Megara verhuisden Doriërs, de algemeene beweging volgend, naar de eilanden Rhodus en Thera, en naar het zuidelijke Carië. Daar stichtten zij een verbond van zes steden, de Dorische Hexapōlis, waarvan de belangrijkste, Halicarnassus (de geboorteplaats van Herodōtus en Dionysius) en Cnīdus (slag 394; geboortestad van Theopompus en Ctesias; dienst van Aphrodīte), op het vasteland lagen; ook naar Creta

verhuisden Doriërs uit Argos en Laconië in grooten getale. Zij stichtten daar geene nieuwe staten, maar werden als eene soort van militaire adel in de reeds bestaande opgenomen. Van Thera vertrok eene kolonie naar Cyrene op de noordkust van Africa.

§ 51.

Het ontstaan der republieken.

De politieke geschiedenis van Griekenland in het tijdvak van de verhuizing der Heracliden tot op de oorlogen met de Persen ver- toont ons voornamelijk die bewegingen, waardoor bijna alle staten van Griekenland republikeinsche staatsre- gelingen verkregen, die zij naar gelang der omstandighe- den en naar hunne behoeften op den meest verschillenden aard inrichtten en wijzigden. Met het heldentijdvak namelijk verdween ook de heerschappij der stamvorsten, deels door het uit- sterven der koninklijke geslachten, deels door het beperken van de koninklijke macht of het verdrijven der koningen, deels ook door het ontstaan van zoo veel nieuwe staten. In plaats van de monarchische kwamen in bijna alle Grieksche staten eerst aristocratische, later democratische staatsrege- lingen onder de meest verscheidene vormen in zwang. Behalve te Sparta, waar gestadig twee koningen, een Eurysthenide en een Proclide, regeerden, bleef men tot op de Persische oorlogen ook nog in Argos (en in Epirus) aan de monarchische staatsre- geling getrouw. Te Athene heerschten sedert den dood van Codrus Archonten. In de meeste Grieksche staten, in het moe- derland zoowel als in de koloniën, deed de strijd van het volk tegen den trotschen adel gedurende de 7de en 8ste eeuw de meestal spoedig weder opgeheven tyran- nis ontstaan. Enkele mannen namelijk, die zich het hoogste staatsbestuur zonder eenige verantwoordelijkheid aangematigd hadden, trachtten deze macht door erfrecht op hunne nakomelingen over te brengen, hetgeen hun echter slechts zeer zelden, en in die weinige gevallen slechts voor korten tijd gelukte. Meestal toch had het misbruik, dat

hunne minder voorzichtige opvolgers van de verkregen macht maakten, den val der tyrannis ten gevolge; de macht kwam dan of weder in handen der Oligarchen, die door het toegeven op enkele punten de gunst van het volk herwonnen, of er werd een democratisch bestuur ingevoerd.

Tot vereeniging van die vele kleine staten, waarin Griekenland verbrokeeld was, dienden twee nationale instellingen van het grootste belang:

1) De Amphictioniën, d. i. vereenigingen van volken, die in de nabijheid van een tempel woonden, tot onderlinge bescherming en tot het vieren van gemeenschappelijke feesten.

De beroemdste was de Delphische amphictionie, die reeds in oude tijden twaalf Grieksche volken in Thessalië en Midden-Griekenland bevatte, welke tweemaal in ieder jaar hunne afgevaardigden naar de bondsvergadering (in het voorjaar naar Delphi en in den herfst naar Thermopylae) zonden. Deze bondsvergadering had het toezicht over den tempel te Delphi en de Pythische spelen, strafte schending van het volkenrecht, en besliste over twisten, die onder de verbonden staten ontstaan waren.

2) De vier groote nationale spelen: *a*) De Olympische, de beroemdste van allen, werden in het begin van ieder eerste jaar eener Olympiade (een tijdvak van vier jaren) te Olympia ter eere van Zeus gevierd. *b*) De Pythische werden gevierd ter eere van den Pythischen Apollo te Delphi (alle vier jaren). *c*) De Isthmische, ingesteld ter eere van Poseidon, op den Corinthischen Isthmus (alle twee jaren). *d*) De Nemeïsche te Nemea, ter eere van Zeus (alle twee jaren). Deze spelen bestonden in gymnastische en ridderlijke oefeningen en gevechten. De wedstrijden bepaalden zich in den beginne tot den wedloop in de renbaan; later kwamen daarbij springen, werpen met den discus, worstelen, vuistgevecht, wedrennen te paard en met wagens. Later gaf de aanwezigheid van zoo vele Grieken op ééne plaats ook gelegenheid, om de voortbrengselen van den geest (gedichten en

geschriften) en de gewrochten der beeldende kunsten aan het volk bekend te maken. De overwinnaars ontvingen menigvuldige eerbewijzen, zoowel te Olympia (een olijfkranen en een standbeeld), als in nog hoogere mate bij den zegepralenden intocht in hunne vaderstad.

§ 52.

Sparta.

De Doriërs hadden de in groot aantal achtergebleven Achaeers onderworpen (Lacedaemoniërs). Slechts weinige steden, voornamelijk Helos, verzetten zich hardnekkig tegen de overheersing der Spartanen, maar werden eindelijk overwonnen en tot lijfeigenen gemaakt (Helōten). Aldus ontstonden er drie verschillende klassen van bewoners: 1) de heerschende Doriërs of de Spartānen. Zij woonden niet slechts in de stad Sparta, maar in de geheele vlakte van den Eurotas. Onder hen werd het land, dat bij de verovering als eigendom van den staat in bezit was genomen, in 9000 gelijke aandeelen verdeeld; maar zij bezaten het niet als vrijen eigendom, want de eigenaar had niet het recht er bij te koopen of er van te verkoopen, weg te schenken of bij erfenis op een ander over te dragen. Zoo zou het verschil tusschen arm en rijk, eene bron van tweedracht in iederen staat, opgeheven worden; allen zouden dezelfde rechten, maar ook dezelfde verplichtingen hebben. Met elk aandeel was de verplichting verbonden, voor den staat te velde te trekken; het ging in zijn geheel (als majoraat) van den vader op den (oudsten?) zoon over; waren er geen mannelijke erfgenamen, dan trok de staat het in, en de koningen gaven het aan een ander in bezit (eigenlijk als erflijk leengoed). 2) De Lacedaemoniërs of liever Perioeci (want Grieksche schrijvers gebruiken beide namen, Lacedaemoniërs en Spartanen, door elkander) werden de overwonnen Achaeers genoemd, omdat zij op het gebergte, rondom de landerijen der Spartanen, woon-

den. Zij behielden hunne persoonlijke vrijheid en het recht om grondeigendommen te bezitten en moesten met de overwinnaars de staatslasten dragen, echter zonder eenig aandeel in de regeering te hebben. 3) De Heloten waren de op de landerijen der Spartanen wonende lijfeigenen van den Staat. Zij waren met de landerijen aan de Spartaansche familiën als knechten toegeedeeld, en werden, even als het land waarop zij werkten, als eigendom van den staat beschouwd. Zij mochten dus verkocht noch weggeschonken worden. De wet bepaalde eene zekere hoeveelheid graan, wijn en olie, die zij aan hun meester moesten afleveren; de rest van de opbrengst was hun eigendom.

Omtrent 800 gaf *Lycurgus*, uit het geslacht der Procliden, onder goedkeuring van het Delphische orakel aan zijne geboortestad wetten, welke voor een gedeelte niet nieuw waren, maar slechts aan aloude gebruiken en instellingen kracht van wet gaven, en bij monde voortgeplant werden. De driedledige verdeling der bevolking bleef bestaan; evenzeer het erflijke koningschap (telkens twee koningen). Alleen de Spartanen, d. i. de nakomelingen der overwinnende Doriërs, hadden het volle burgerrecht. *Lycurgus* beperkte de macht der koningen, door hun de *γερονσία* toe te voegen, een raad, uit de beide koningen en 28 mannen van ten minste zestigjarigen leeftijd samengesteld. Zij waren niet verantwoordelijk, behandelden de belangrijkste aangelegenheden, om die dan aan de beslissing der volksvergadering te onderwerpen, hadden het bestuur over de finantiën, vormden het hoogste crimineele gerechtshof, en hadden gemeenschappelijk met de Ephoren het toezicht over de zeden. De volksvergadering, welke ieder Spartaan boven de dertig jaren mocht bijwonen, werd telkens bij volle maan in de open lucht gehouden, en besliste, door toestemmend of afkeurend geschreeuw, over hetgeen de raad haar voorlegde, vooral over wetten, oorlog en vrede; zij koos de gezanten en andere ambtenaren.

De bepalingen van *Lycurgus* omtrent de opvoeding en het private leven hadden voornamelijk de vorming van

alle vrijgeborenen tot den krijgsdienst, en de opoffering van alle bijzondere belangen aan die van den staat ten doel. De pasgeboren kinderen onderzocht — de zwakke of mismaakte te vondeling gelegd — zij blijven tot hun 7de jaar bij de moeders — dan tot hun 20ste jaar gezamenlijk van staatswege opgevoed en onderwezen, vooral in hetgeen met den oorlog in verband staat — gemeenschappelijke maaltijden der mannen in afdeelingen van 15 personen — verbod om handel te drijven en te reizen — ijzeren geld. — De vrije burger had van zijn 20—60ste jaar bijna geen andere bezigheid dan gedurige oefening in den krijgsdienst, slechts afgewisseld door de jacht in de kloven en bosschen van den Taygetus; de Heloten zorgden voor de akkers, en verrichtten allen arbeid. Nadat Lycurgus de koningen, den raad en het volk onder eede had laten beloven, dat zij gedurende zijne afwezigheid niets aan zijne wetten zouden veranderen, verliet hij de stad, en keerde nooit terug. Na te Delphi de verzekering van de heilzame gevolgen zijner instellingen te hebben verkregen, begaf hij zich naar Creta.

§ 53.

De beide eerste Messenische oorlogen en de hervorming der staatsregeling van Lycurgus.

1) DE EERSTE MESSENIISCHE OORLOG. 743—724?

Reeds lang waren de Spartanen, in het gevoel van hunne meerderheid, belust geweest, het naburige vruchtbare en goed bebouwde Messenië, dat in den Achaeischen tijd bij Laconië had behoord, te heroveren. Aanleiding tot het begin der vijandelijkheden vonden zij in twisten, die bij een gemeenschappelijk feest der beide naburige volken in het (tot beveiliging der grenzen) op de hoogte van den Taygetus opgerichte heiligdom van Artemis uitgebarsten waren. (Spartaansche meisjes werden door Messenische jongelingen geroofd, en de Spartaansche

koning Telēclus, die ze terug vorderde, werd verslagen. Spoedig daarop nam een edel Messeniër, Polychāres, toen hij van den raad te Sparta voor den roof zijner kudden en den moord, door een Lacedaemoniër op zijn zoon gepleegd, geene voldoening kon verkrijgen, wraak op de Spartanen door hen te vermoorden, waar hij ze op zijn weg ontmoette. De Spartanen eischten zijne uitlevering, doch de Messeniërs weigerden die). Door inwendige verdeeldheid maakten de Messeniërs aan de Spartanen de verovering der rijke vlakten gemakkelijk; zoo veel te hardnekkiger daarentegen verdedigden zij zich op den berg Ithōme. Aristodēmus, uit het koninklijke geslacht gesproten (hij werd nog gedurende dezen oorlog, na den dood van Euphāes, koning), overwon de Spartanen, nadat hij, ten gevolge van eene uitspraak van het orakel, zijne eigene dochter ten offer aangeboden en, niettegenstaande het weerstreven van haar bruidegom, doorstoken had. Doch toen nieuwe voortekenen ongeluk voorspelden, doodde Aristodemus zich zelve op het graf van zijne te vergeefs geofferde dochter, en Ithome viel (na een twintigjarig beleg). Messenië werd grootendeels met Laconië vereenigd, en uit het gedeelte der landerijen, dat verbeurd verklaard werd, vormde men nieuwe leengoederen voor de Spartanen; van de landerijen, die de Messeniërs behielden, moesten zij jaarlijks de helft van de opbrengst aan de Spartanen afleveren.

2) DE TWEDE MESSENIISCHE OORLOG. 685—668 (?).

In de wellicht nog onafhankelijk gebleven bovenlanden van Messenië ontstond het plan tot een nationalen opstand tegen de Spartaansche overheersching. Aan het hoofd dier beweging stonden de zonen en kleinzonen der voor Ithome gesneuvelde helden, vooral de jonge, uit het geslacht der Messenische koningen gesproten, Aristomēnes. De Messeniërs vonden wel is waar bōndgenooten in de Argivers en Arcadiërs, die ook al ondervonden hadden, dat de Spartanen lastige en gevaar-

lijke bureu waren; maar de belangen dier volken waren zoo verschillend van aard, dat het aan de Spartanen gelukte, den Arcadischen koning Aristocr tes door omkoopung tot verraad in een beslissenden veldslag over te halen. Ook ditmaal konden zich de Messeniërs, evenmin als in den eersten oorlog, in het open veld staande houden; zij moesten zich bij de verdedigung der vesting Ira bepalen. (Tyrtaeus in het leger der Spartanen.) Aristomenes deed van hier uitvallen, en de volkssage weet van allerhande wonderbaarlijke avonturen te verhalen, die hij op deze strooptochten in Laconië zou ondervonden hebben (zijne vlucht uit den afgrond Cae das). Toen na een beleg van 11 jaren eindelijk ook Ira (naar men zeide door verraad) gevallen en eene poging van Aristomenes om uit Arcadië in Laconië te vallen mislukt was, verhuisden de bewoners der kust over zee (gedeeltelijk naar Sicilië, waar zij Zancle innamen, dat sedert Mess na heette, gedeeltelijk, en hierbij was Aristomenes, naar Rhodus); de in het binnenland achtergeblevenen werden Heloten en moesten als knechten der Spartanen den grond hunner voorvaderen bewerken.

Hervorming der staatsregeling van Lycurgus. De Spartaansche adel vreesde, dat de koningen zich de beperking hunner macht, zoo als die bij de staatsregeling van Lycurgus was vastgesteld geworden, op den duur niet zouden laten welgevalen, en wellicht geholpen door de Perioeci en de Heloten de heerschappij van den adel zouden kunnen vernietigen, wanneer zij aan die beide standen gelijke rechten met hunne vroegere heeren beloofden. Om dus zijn overwegenden invloed te verzekeren, breidde de adel de macht der 5 Ephoren („opzichters” van elk der vijf wijken van de stad) aanmerkelijk uit. Deze Ephoren, ingesteld tijdens den eersten Messenischen oorlog, hielden zich oorspronkelijk alleen met rechts- en politiezaken onledig. Thans vormden zij eene soort van commissie, belast met het toezicht op de koningen en hunne handelingen. Zij hadden het recht de koningen voor hun rechterstoel te dagen, ze te berispen en tot geldboeten te ver-

oordeelen; bij zwaardere misdaden, waardoor de rust van den staat kon bedreigd worden, mochten zij ze bij de Gerusia aanklagen, en in bijzonder dringende gevallen zelfs in hechtenis laten nemen.

§ 54.

Athene.

1) Tijdvak der koningen tot 1068. Na den vrijwilligen dood van Codrus (m. z. bl. 98) trokken de adellijken van een twist tusschen zijne beide zonen partij, om de koninklijke waardigheid althans in naam af te schaffen. Maar de overgang van het koningschap tot de aristocratie was hier een zeer langzame en geleidelijke. Het opperste gezag bleef nog langen tijd, zelfs erflijk, in de familie van Codrus; slechts de waardigheid van opperpriester schijnt men daarvan afgescheiden te hebben.

2) Archonten voor hun leven (1068—752), allen uit het geslacht van Codrus.

3) Archonten voor 10 jaar (752—682). Eerst drie eeuwen na de afschaffing der koninklijke waardigheid (752) had er eene verdere beperking van het hoogste gezag plaats; de erfelijkheid werd in beginsel afgeschaft, en de Archonten werden niet meer voor hun leven, maar voor 10 jaar gekozen. Ook thans vestigde zich de keuze in 't eerst nog telkens op een der nakomelingen van Codrus.

4) Negen Archonten tegelijk voor één jaar (sedert 682). Nauwelijks hadden de adellijken het oude koninklijke huis in den steek gelaten, of zij veranderden ook den aard van het bestuur (682). De duur van het oppergezag werd tot één jaar beperkt en de macht aan 9 verantwoordelijke ambtenaren opgedragen, evenwel zóó, dat de wezenlijke attributen van het koningschap onder de drie eerste Archonten verdeeld waren.

Deze verandering in de staatsregeling was alleen in het belang van den adel voorgesteld, die daardoor de regeering en de

rechtspraak in handen kreeg. Geschreven wetten waren er niet, en dewijl zij recht spraken alleen in het belang van hunne eigene partij en door willekeur de lagere standen verdrukten, ontstond er eene gevaarlijke misnoegdheid in de gemeente. Om de uitbarsting daarvan te voorkomen, liet de adel door den Archont Dräco (624) de tot hiertoe bij mondelinge overlevering overgebrachte rechtsbepalingen opteekenen, maar zonder de gestrengheid daarvan te temperen.

Ten gevolge hiervan ontstonden er in den staat 3 partijen: de eene (de rijke grondeigenaars) wenschte behoud der Oligarchie, de andere (de min gegoeden) invoering der Democratie, en de derde (gematigde) eene uit beide regeeringsvormen gemengde staatsregeling.

De staatsregeling van Solon, 594. Solon, die reeds lang de ziel van den staat geweest was, kreeg den last, door nieuwe wetten den vrede tusschen de drie partijen te herstellen.

Hij had reeds door vroegere daden het vertrouwen zijner medeburgers gewonnen: 1) Door de herovering van Salamis (604). De Atheners hadden Salamis aan de Megarensen verloren, en alle pogingen om het eiland te heroveren mislukten, zoodat men hem, die het zou wagen om in 't openbaar van de herovering te gewagen, met de doodstraf bedreigde. Door eene in geveinsde krankzinnigheid voorgedragen elegie bewoog Solon de Atheners tot de vernieuwing van den oorlog; hij zelf werd tot aanvoerder benoemd, lokte de Megarensen naar Attica, en liet ze door zijne als vrouwen verkleede soldaten dooden. Toen later de beslissing aan de Spartanen opgedragen werd, zou hij door het inlasschen van een vers in de Ilias (II. 558) aan zijne vaderstad het bezit van het eiland verschaft hebben. 2) Door den eersten heiligen oorlog. De Crisaeers hadden niet slechts van de door hun gebied naar Delphi trekkende kooplieden en bedevaartgangers hooge belastingen geeischt, maar ook den tempel van Apollo geplunderd en de vreemdelingen, die zich daar

bevonden, vermoord. Solon bewoog de Amphictionen tot den oorlog tegen Crisa; de stad werd onderworpen; haar haven Cirrha hield zich, door toevoer van den zee kant, langen tijd staande. Eindelijk werd zij genomen en verwoest, de inwoners werden als slaven verkocht en het grondgebied aan den Pythischen Apollo gewijd.

De wezenlijke hervorming der Atheensche staatsregeling bestond daarin, dat Solon voor alle vrije burgers de deelneming aan het staatsbestuur mogelijk maakte, dewijl hij de inkomsten, en wel de zuivere opbrengst der grondbezittingen, als maatstaf bij de verdeeling der staatsburgerlijke rechten koos. Hij verdeelde de vrije burgers in 4 klassen: 1) de Πεντακοσιομέδιμνοι, die jaarlijks 500 μέδιμνοι gerst of eene daarmede overeenkomstige hoeveelheid wijn en olie inoogstten. 2) De ἰππῆς, die 300 μέδιμνοι inoogstten en een paard voor den oorlog konden onderhouden. 3) De ζευγῖται, met 150 maten en een span ploegstieren. 4) De θῆτες, die minder inoogstten of wier vermogen in kapitalen bestond. De drie eerste klassen vormden de krijgsmacht; daarom waren ook zij alleen tot de staatsbedieningen en den raad (βουλή) der vierhonderd verkiesbaar; de hoogste waardigheid, het Archontaat, bleef een privilegie der eerste klasse. Alle klassen hadden toegang tot en stem in de volksvergadering, die het eigenlijk staatsgezag vertegenwoordigde; daarin toch werden de ambtenaren gekozen, besluiten genomen over wetten, vrede en oorlog, en de rechters (ἡλιασταί) voor de lagere gerechtshoven gekozen.

Tegenover den raad, die eigenlijk slechts eene commissie uit de volksvergadering was, meende Solon een conservatief element te moeten plaatsen; daarom stelde hij den Areopagus in, een uit gewezen Archonten samengesteld gerechtshof, waarvan de voor hun leven gekozen leden met het oppertoezicht over het geheele beheer van den staat en de rechtspraak over moord en brandstichting belast waren.

Ter afkondiging en invoering van deze nieuwe staatsregeling werd Solon in 594 tot Archont benoemd en als wetgever nog met eene bijzondere volmacht bekleed. Hij stelde de nieuwe wetten op de Acropölis ter inzage voor een ieder ten toon, en liet de Atheners beloven, dat zij in de eerste 10 jaren niets daaraan zouden veranderen. Daarna verliet hij Athene, om van verre de werking zijner wetten gade te slaan (zijne reizen naar Aegypte en Klein-Asië; Croesus).

DE TYRANNIS VAN PISISTRATUS (560—527).

De armere bewoners van Attica, die bij de nieuwe staatsregeling op eene gelijkmatige verdeeling der lauderijen gerekend hadden, zagen zich in hunne verwachtingen bedrogen. Uit de ontevredenen vormde Pisisträtus, zelf een adellijke, zich een aanhang en bezette met zijne lijfwacht (van knodsdragers) de Acropolis. De beide andere partijen verbonden zich wel is waar en verdreven hem, maar hare oneenigheid maakte het hem mogelijk, de heerschappij nog tweemaal te bemachtigen en zich ten laatste daarin te handhaven. Hij werd de schepper van de heilzaamste instellingen en bepalingen. Hij liet de wetten van Solon onaangeroerd, legde den grond tot de zeemacht van Athene, door de vloot te vergrooten, den handel uit te breiden en vriendschappelijke betrekkingen met buitenlandsche staten aan te knopen; hij vergrootte de stad en maakte haar tot het middelpunt der Grieksche kunst en letterkunde.

Zijne zonen Hippias en Hipparchus regeerden (sedert 527) geenszins in den geest van hun vader; in het gevoel hunner macht veroorloofden zij zich menige willekeurige en onrechtvaardige handeling. Om wraak te nemen over eene belediging, zijne zuster aangedaan (zij was door Hipparchus van de deelneming aan het feest der Panathenaeen uitgesloten), plaatste Harmodius zich met Aristogiton aan het hoofd eener samenzwering, die ten doel had de tyrannen bij den plechtigen optocht der Panathenaeen te vermoorden. De jongere der beide broeders viel door het zwaard der samengezworenen, en Hippias,

die nu zijne bedreigde heerschappij door verbeurdverklaringen en terechtstellingen trachtte te bevestigen, werd door de partij der gematigden onder Clisthēnes (bijgestaan door de tegen iedere tyrannis opkomende Spartanen) verdreven, 510, en vluchtte met zijne schatten tot den Persischen koning Darius.

Clisthēnes trachtte de bestaande staatsregeling, door volkomene vernietiging van elk verschil van stand, in democratischen zin te ontwikkelen. Ten behoeve van het staatsbestuur verdeelde hij de burgers in 10 Phylen; iedere dezer Phylen zond ieder jaar 50 bij het lot gekozen leden in den Raad, die dus voortaan 500 leden telde. Om aan de kuiperijen en woelingen der partijen voor goed een einde te maken, bepaalde hij, dat de archonten en andere ambtenaren niet meer gekozen zouden worden, maar dat het lot tusschen de daarnaar dingenden zou beslissen. Op de loting volgde het onderzoek naar de waarheid van den benoemde (*δοκιμασία*).

Om eene nieuwe tyrannis te voorkomen, is waarschijnlijk onder den invloed van Clisthenes het *Ostracisme* ingesteld, waardoor mannen, die door buitengewoon grooten invloed en aanhang den staat schenen gevaarlijk te kunnen worden, in den regel voor 10 jaren, uit de stad verwijderd werden.

§ 55.

De Grieksche Koloniën.

In dit tijdvak (voornamelijk van 750—650) valt het stichten der talrijke Grieksche volkplantingen, die op de eilanden en de kusten der Middellandsche zee gevestigd werden, deels om overbevolking of staatkundige onlusten te voorkomen, deels om de bezittingen en de macht van de moederstad uit te breiden of haar handel te bevorderen. In het eerste geval waren deze volkplantingen meestal onafhankelijk van de moederstad, in het laatste natuurlijk afhankelijk. De Ionische steden overtroffen alle andere steden door de menigte der door haar gestichte koloniën; Milete was de moederstad van 80 volkplantingen, voornamelijk

aan den Hellespont, de Propontis (Cyzicus) en den Pontus (Sinope, Trapezus); Chalcis (aan den Euripus) stichtte niet slechts op het zoo gunstig gevormde schiereiland tusschen de Thermäische en Strymonische golf 32 steden (Olynthus, Potidaea enz.), van waar het geheele schiereiland den naam Chalcidice ontving, maar werd ook de moederstad der oudste Grieksche koloniën in Beneden-Italië (Cumae, Rhegium) en later op Sicilië (Zancle, Catania, Leontini). — Ook de Achaeers, wier smalle kuststrook voor de aangroeiende bevolking weldra te nauw werd, en de Doriërs, vooral Corinthe en Rhodus, stichtten koloniën in het westen, de Achaeers in Beneden-Italië (Sybaris, Croton), de Doriërs in het Zuidoosten (Syracuse) en het Zuiden van Sicilië (Gela, van daar Agrigentum). Zelfs tot naar Gallië (Massilia), Spanje (Saguntum) en Africa (Cyrene) strekte zich de Grieksche kolonisatie uit.

DERDE TIJDVAK.

VAN DE PERSISCHE OORLOGEN TOT OP DEN ONDERGANG DER
ONAFHANKELIJKHEID VAN GRIEKENLAND, 500—333.

§ 56.

De Persische oorlogen, 500—449.

De opstand der Ioniërs, 500—494.

De tyran Histiaeus van Milete had, omdat hij door het behoud van de brug over den Ister koning Darius I en zijn leger gered had, eene (aan edele metalen, timmerhout en goede havens rijke) strook land aan den Beneden-Strymon gekregen. Toen hij hier eene stad begon te bouwen, om van daar zijne heerschappij verder uit te breiden, wekte hij argwaan bij den koning van Persië, zoodat deze hem aan zijn hof te Susa ontbood en daar bij zich hield. Zijn schoonzoon Aristagoras, die hem in de tyrannis van Milete opgevolgd was, werd veroordeeld de kosten eener mislukte on-

derneming tegen Naxos te betalen, waartoe hij den Persischen satraap van Sardes (Artaphernes, den broeder van Darius I) overreed had. Om zich aan de straf te onttrekken, vatte hij het plan op, de Ioniërs tot afval van de Persische heerschappij over te halen. Toen ook zijn schoonvader Histiaeus hem hiertoe aanmoedigde, ging hij zelf naar Griekenland, om hulp te zoeken, maar kreeg slechts van (de Ionische staten) Athene en Eretria een klein aantal schepen. Het gelukte hem wel is waar Sardes te verrassen en in te nemen, maar na het verbranden van deze stad werd het leger der Ioniërs op den terugtocht achterhaald en (bij Ephesus) verslagen; Aristagoras verliet het ongelukkige Ionië, en begaf zich naar de goederen van zijn schoonvader aan den Strymon, om nieuwe pogingen tot de tenuitvoerlegging van diens plannen in 't werk te stellen; maar hij kwam in den strijd met de Thraciërs roemloos om. Nadat ook de laatste vloot, welke de Ioniërs vermochten uit te rusten, deels verstrooid, deels verslagen was, werd het land op nieuw aan de Persen onderworpen.

A. Verdedigingsoorlog tegen de Persen, 493—479.

Eerste veldtocht, 493. Door de deelneming aan den opstand der Ioniërs en de verwoesting van Sardes hadden de Atheners den toorn van Darius opgewekt. Hij zond in 473 zijn schoonzoon Mardonius naar Griekenland, maar diens leger werd reeds in Thracië door een Thracischen volksstam verslagen, en de vloot, die het leger volgde, leed schipbreuk bij het voorgebergte Athos.

De tweede veldtocht der Persen, 490, onder de aanvoering van Datis en Artaphernes (den zoon van den stadhouder van Sardes) was tegen het reeds vroeger te vergeefs aangevallen Naxos, en vandaar tegen Eretria en Athene gericht. De Grieken wapenden zich geenszins tot gemeenschappelijken tegenstand; integendeel, niet slechts de eilanden (behalve Naxos), maar ook de kleine staten van het vasteland onderwierpen zich aan de Persen, terwijl men alleen te Athene en te Sparta de eischen van den koning (aarde en water) met

de bespotting en terechtstelling zijner herauten beantwoordde. Artaphernes nam Naxos zonder moeite, maar Eretria kon hij eerst na herhaalde aanvallen, en zelfs toen nog slechts door verraad, vermeesteren; de stad werd verbrand. Hierop landde het Persische leger (van minstens 100,000 voetknechten en 10,000 ruiters) in Attica en werd op den raad van Hippias, die van de overwinning der Persen zijne herstelling verwachtte, in de vlakke van Marathon in slagorde geschaard. Daar de Spartanen met de beloofde hulp niet kwamen opdagen, moesten de (10,000) Atheners, slechts door 1000 Plataeers bijgestaan, den strijd alleen aanvaarden. De slag, waarin Miltiades de Atheners aanvoerde, en Aristides en Themistocles onder de eerste meestreden, werd voornamelijk gewonnen door de snelheid, waarmede de aanval geschiedde; de Persen, naar hunne schepen teruggedreven, deden nog eene poging, om tijdens de afwezigheid der burgers de stad te overvallen, maar Miltiades voorkwam hen, en de Persische vloot keerde naar Asië terug.

Na den dood van Miltiades (hij stierf in de gevangenis) vatte Themistocles het plan op, aan Athene uit de opbrengst der zilvermijnen van Laurium eene zeemacht te verschaffen, opdat men de wraak der Persen zooveel te geruster zou kunnen te gemoet zien. De burgers der 4de klasse zouden als soldaten op de vloot dienen en daarvoor uitgebreider staatsburgerlijke rechten verkrijgen. Aristides, van oordeel dat men deze nieuwigheden alleen aan zelfzuchtige bedoelingen van Themistocles te danken had, kante zich daartegen aan. De strijd tusschen deze beide mannen werd beslist door het schervengericht, dat Aristides tot ballingschap veroordeelde.

Derde veldtocht der Persen, 480. Xerxes, de zoon en opvolger van Darius, besloot Griekenland, even als vroeger Mardonius gedaan had, tegelijk te land en ter zee aan te vallen. Terwijl door de Phoeniciërs en Aegyptenaren twee schipbruggen over den Hellespont gelegd werden en de landengte bij den Athos doorgestoken werd, rukten de contingenten van het Oosten (reeds in den herfst van 481) Cappadocië

binnen, en Xerxes zelf voerde ze naar Sardes in de winterkwartieren. In de volgende lente trok het leger in 7 dagen over den Hellespont, waar ook de vloten der aan Persië onderworpen kustbewoners verzameld waren. Bij eene monsterring en, trouwens zeer onzekere, telling van het leger, bij Dorisus in Thracië, bleek de geheele Persische legermacht uit 1,700,000 man te bestaan. Het leger, door de vloot van nabij gevolgd, trok door Thracië en Macedonië tot aan den Olympus. In dit noordelijkste bolwerk van Griekenland kon men zich niet staande houden, daar de meeste Thessaliërs partij voor de Persen kozen. Men vormde daarom een nieuw plan, waarbij men den Oeta, den tweeden natuurlijken wal van Griekenland, tot basis koos. De Spartaansche koning Leonidas aanvaardde met 7000 man (daaronder slechts 300 Spartanen) de verdediging van den bergpas Thermopylae; de vloot, insgelijks onder het opperbevel van een Spartaan (Eurybiades), werd daartegenover aan de noordelijke punt van Euboea, bij het voorgebergte Artemisium, gestationeerd. Twee dagen streed Xerxes zonder gevolg in den bergpas bij Thermopylae; toen viel hij langs een smal pad over den Oeta, dat hem door Ephialtes verraden was, de Grieken in den rug aan. Daarom liet Leonidas zijne bondgenooten (behalve de als gijzelaars medegenomen Thebanen) den terugtocht aannemen, dien hij met zijne 300 Spartanen en de vrijwillig zich bij hen aansluitende Thespiërs dekte, totdat zij allen bezweken waren. Ter zee waren drie ontmoetingen bij Artemisium onbeslist gebleven; op de tijding van de nederlaag van Leonidas trokken de Grieken door den Euripus terug, om de vaderlandsche kusten te verdedigen. Zoo was ook het tweede plan mislukt en Midden-Griekenland aan de Persen overgeleverd. Daarom bewoog Themistocles de Atheners, hunne stad prijs te geven en naar Salamis te stevenen, terwijl hij door de tijding van de ophanden zijnde vlucht der Grieken Xerxes tot een aanval op de Grieksche vloot bij Salamis overhaalde. De barbaren streden hier zonder plan en orde, en de Grieken behaalden daar een schitterende overwinning; de koning, door eene

nieuwe list van Themistocles misleid, ijde zelf met het grootste gedeelte van het leger naar Asië terug, maar liet Mardonius met de kern van het leger (in Thessalië) achter, om de onderwerping van het vasteland van Griekenland te voltooien.

Het jaar 479. Mardonius trachtte (eerst door koning Alexander van Macedonië) de Atheners van de Peloponnesiërs te scheiden. Toen dit mislukte, rukte hij (met 350,000 man), zonder tegenstand te ontmoeten, tegen Athene op. De Atheners moesten voor de tweede maal hunne stad verlaten en zich naar Salamis begeeven. Toen Attica andermaal door de Persen verwoest was, besloten de Spartanen eindelijk tot het zenden van hulp; Mardonius trok naar het met hem verbonnen Boeotië terug, maar werd door de Atheners onder (den teruggeroepen) Aristides en de Spartanen onder Pausanias bij Plataeae verslagen en sneuvelde met het grootste gedeelte van zijn leger. Dit was de belangrijkste overwinning in den gezeenen oorlog.

De Grieksche vloot, onder het opperbevel van den Spartaanschen koning Leotychides, had, daar zij voor groote ondernemingen te zwak was, zich in dit jaar alleen bezig gehouden met elke ondersteuning van Mardonius door de Persische zee-macht te beletten. Maar toen de vlootvoogd door een gezantschap van Samos vernam, dat geheel Ionië slechts op de komst der Grieksche vloot wachtte, om van de Persen af te vallen, zeilde hij naar Samos. De Persen hadden bij het voorgebergte Mycäle hunne vloot aan wal getrokken en verschanst. Op den dag waarop de slag bij Plataeae geleverd werd (?), landde Leotychides in het gezicht van het in slagorde geschaarde leger der vijanden; terstond geschiedde de aanval, en de Persen werden, vooral door de dapperheid der Atheners onder Xanthippus en den aanval der Ioniërs gedurende den strijd, volkomen geslagen; de vloot der Persen werd verbrand.

Athene werd (478) onder leiding van Themistocles op groo-ter schaal weder opgebouwd en ondanks het verzet der ijverzuchtige Spartanen (die Themistocles door gezantschappen om den

tuin leidde) met groote snelheid van vestingwerken voorzien; de havenstad van den Piraeus werd voltooid en versterkt. Aan de burgers der 4de klasse verschafte thans Aristides zelf ter belooning voor hunne dapperheid gelijke staatkundige rechten met de overige klasse.

B. Aanvallende oorlog tegen de Persen, 478—449.

De Grieksche vloot onder Pausanias zette den oorlog voort, om de Persen ook uit Thracië, de Grieksche eilanden en de koloniën van Klein-Asië te verdrijven. Maar het trotsche gedrag van Pausanias vervreemde de bondgenooten van Sparta en had ten gevolge, dat de hegemonie (d. i. het opperbevel over de bondgenooten) van Sparta op Athene overging. De Spartanen riepen Pausanias terug en onthielden zich van alle deelneming aan den oorlog tegen de Persen, die door de Atheners en hunne bondgenooten onder Cimon (den zoon van Miltiades) met geluk voortgezet werd. Hij verdreef de Persen uit Thracië, en de Grieksche steden in Klein-Asië, versloeg hunne vloot en hun leger aan den mond van de rivier Eurymëdon, 469 (465 ?), verfraaide van den buit Athene en verbond door de lange muren den Piraeus met de stad.

Themistocles, door de aristocratische partij te Athene verdacht gemaakt, werd door het Ostracisme uit de stad verwijderd en ging, van deelneming aan het verraad van Pausanias beschuldigd, naar Susa tot Artaxerxes I, die hem de inkomsten van eenige steden schonk. — Pausanias, die, met de hulp der Persen te Sparta het Ephoraat afschaffen en het absolute koningschap herstellen wilde, ontkwam de inhechtenisneming door de vlucht in een tempel, waar men hem van honger deed omkomen.

Toen eene aardbeving Sparta vernield had, verbonden zich de Heloten met de Messeniërs, om hunne vrijheid te herwinnen. Zoo ontstond de derde Messenische oorlog (465—456). Cimon kwam met een Atheensch leger den Spartanen te hulp, maar werd, daar men hem te Sparta niet recht vertrouwde, na eene mislukte poging om Ithome te bestormen, teruggezonden. Aan de Messeniërs, die na een tienjarig beleg

onder voorwaarde van vrijen aftocht Ithome verlieten, schonken de Atheners het kort te voren op de (ozolische) Locriërs veroverde Naupactus. Eindelijk ondernam Cimon de verovering van het eiland Cyprus. Hij stierf bij het beleg van Citium, maar zijne vloot en zijn leger versloegen de Persische vloot bij Salamis op Cyprus in 447. De Persische oorlogen waren geëindigd, zonder dat er een formeele vrede gesloten was.

§ 57.

De eeuw van Pericles.

Pericles, de zoon van Xanthippus, den overwinnaar van Mycale, bestuurde, zonder ooit Archont te zijn, als hoofd der democratische partij 40 jaren (468—429) lang de openbare aangelegenheden van zijne vaderstad. Zijn doel was de heerschappij van het volk te voltooiën, om daarop zijne eigene heerschappij te vestigen. Daarom trachtte hij de armeren onafhankelijk te maken van hunne rijkere medeburgers. Met dit doel liet hij hun presentiegelden voor hunne aanwezigheid in de volksvergadering en in de terechtzittingen betalen, om hen tot levendiger deelneming aan de staatsaangelegenheden uit te lokken. Aan den Areopagus, het eenig aristocratisch bestanddeel van den staat, werd het toezicht over de zeden en over het geheele beheer van den staat ontnomen; slechts de rechtspraak in crimineele zaken behield hij. Tevens verzekerde Pericles aan Athene de heerschappij over de bondgenooten en zodoende over alle landen op de kusten van den Archipel. Met dat doel werd de bondskas van Delos (waar zij, zoo als men beweerde, niet veilig was) naar Athene overgebracht; de bijdragen der bondgenooten werden als schattingen beschouwd, die men besteden kon, gelijk men wilde; zelfs de beslissing in twisten der bondgenooten onderling matigde men zich aan. De bondskas was nu in waarheid de schatkist van Attica geworden, en Pericles gebruikte die gelden zonder aarzeling, om

Athene met de heerlijkste praalgebouwen (vooral op de Acropolis) te versieren. Door de milde ondersteuning der kunst en door zijne persoonlijke betrekkingen tot de uitstekendste dichters, redenaars, geschiedschrijvers en wijsgeeren van zijn tijd verhief Pericles Athene, ook wat beschaving betreft, tot de hoofdstad van Griekenland.

De naijver tusschen Sparta en Athene, die reeds in de Perisische oorlogen door den overgang der hegemonie op Athene en de versterking dier stad ontstaan, en in den derden Mesenischen oorlog door het terugzenden van het Atheensche leger nog vermeerderd was, bleek reeds ten duidelijkste, toen de Spartanen aan de Thebanen de middelen verschafte, om tot de opperheerschappij over de Boeotische steden te geraken (als tegenwicht tegen Athene's steeds klimmende macht). De Atheners verzetten zich daartegen met geweld van wapenen; zij vielen de Spartanen op hun terugtocht uit Boeotië aan, maar werden door hen bij Tanagra (457) overwonnen; daartegen werden de Boeotiërs in een tweeden veldslag (bij Oenophyta) verslagen, en de meeste Boeotische steden gedwongen om tot een bondgenootschap met Athene toe te treden. Een voor dertig jaren (in 415) gesloten vrede belette niet, dat weldra een nieuwe, hoogst verderflijke oorlog tusschen Athene en Sparta uitbrak.

§ 58.

De Peloponnesische oorlog, 431—404.

Nadat de Atheners niet alleen de Corcyraeers in een oorlog met Corinthe (wegens de hulp aan de democraten van Epidamnus verleend) bijgestaan, maar ook de Corinthische kolonie Potidaea, die het bondgenootschap der Atheners verlaten had, ondanks de hulp der Corinthiërs en Macedoniërs, overwonnen en de stad ingesloten hadden, bewogen de Corinthiërs op eene door hen te Sparta bijeengeroepen vergadering de Peloponnesiërs, den wapenstilstand voor verbroken te verklaren en tot den

oorlog tegen Athene te besluiten, ten einde Griekenland van de overgrootte macht der Atheners te bevrijden. De zijde van Sparta kozen de meeste staten van het vasteland, vooral die, waar de adel nog heerschte; met Athene streed het grootste gedeelte der eilanden en der op de kust van de Aegaeische zee gelegen steden, als gedwongen bondgenooten, die slechts op de gelegenheid wachtten om het knellende juk af te werpen.

I. De tienjarige oorlog tot aan den vijftigjarigen vrede van Nicias, 431—421.

De oorlog begon met de verwoesting der wederzijdsche landerijen: de Peloponnesiërs onder den Spartaanschen koning Archidāmus deden herhaaldelijk invallen in Attica, terwijl de Atheners met eene vloot de kusten van de Peloponnesus verontrustten. Maar dewijl de Atheners te land en de Spartanen ter zee eene ontmoeting met den vijand vermeden, kon geen der beide oorlogvoerende volken eene beslissende overwinning behalen, hetgeen noodzakelijk den oorlog moest rekken.

De bewoners van Attica, die bij het naderen der Spartanen in de eerste plaats bedreigd werden, waren op raad van Pericles naar Athene gekomen, waar de pest uitbrak, die onder talrijke slaechoffers ook Pericles zelven wegsleepte (429). Potidaea, dat ingesloten was, werd weder onderworpen, en Mitylene (op het eiland Lesbos), dat evenzeer van Athene was afgevallen, moest zich, voordat de Spartaansche hulp aankwam, op genade en ongenade overgeven; op Cleons raad spraken de Atheners over alle mannen in Mitylene het doodvonnis uit, maar bepaalden den volgenden dag, dat dit vonnis slechts aan de hoofden der samenzwering zou voltrokken worden. Desniettegenstaande verdeelde men het eiland onder Atheensche burgers, en werden er te Athene meer dan 1000 voornamelijk Lesbiërs ter dood gebracht (428).

Om in de slepende wijze, waarop de oorlog werd gevoerd, wat meer leven te brengen, ontwierp Demosthenes het plan om Sparta's macht op de gevoeligste plaats, in de Messenische provincie, aan te vallen. Daarom landde hij, terwijl de in-

vallen der Peloponnesiërs in Attica voortduurden, met een gedeelte der Atheensche vloot in de Messenische haven Pylus, en versterkte deze als een uitmuntend steunpunt voor de ondernemingen der Atheners in de Peloponnesus. Maar ook de Spartanen erkenden het gevaar, dat hen van daar bedreigde; daarom vielen zij de plaats niet alleen van de landzijde aan, maar bezetten ook het tegenovergelegen eiland Sphacteria. De Atheensche bezetting werd echter (door Eurymëdon) bevrijd, en Cleon nam de Spartanen op Sphacteria gevangen.

Doch het geluk der Atheners had reeds zijn toppunt bereikt; Demosthënes besloot den eenigen nog gevaarlijken staat in Midden-Griekenland, Boeotië, aan te vallen, om Thebe te verootmoedigen. Maar de Thebaansche phalanx behaalde bij Delium, 424, eene volkomene overwinning. Hierdoor bemoeidigd, waagden ook de Spartanen onder Brasidas een nieuwen aanval, niet tegen Athene zelf, maar tegen de Atheensche koloniën in Thracië, die gaarne hare poorten openen. Om deze steden te heroveren, voerde Cleon een leger naar Macedonië, maar werd door Brasidas tot den slag bij Amphipölis gedwongen en verslagen, 422. Dewijl echter Cleon op de vlucht omgekomen en Brasidas in den slag gesneuveld was, gelukte het aan Nicias zoo veel te eerder een vrede voor 50 jaren tot stand te brengen, onder voorwaarde dat men aan beide kanten van alle veroveringen afstand doen en de gevangenen zou teruggeven.

II. Van de vernieuwing van den oorlog tot aan het einde der onderneming tegen Sicilië, 418—413.

Daar eenige staten in de Peloponnesus den vrede van Nicias niet goedkeurden en gunstiger voorwaarden voor de overwinnaars verlangden, sloten Sparta en Athene een bondgenootschap tot instandhouding van den vrede; daartegen vormde zich een ander verbond, aan welks hoofd Argos stond. Maar toen wederzijdsche klachten over het niet vervullen van het bij den vrede bepaalde nieuwe geschillen tusschen Athene en Sparta deden geboren worden, wist de lichtzinnige en oorlog-

zuchtige Alcibiädes de Atheners over te halen, het bondgenootschap met Sparta te verlaten en tot het Argivische verbond toe te treden; maar de Lacedaemoniërs overwonnen het leger der bondgenooten bij Mantinēa (418).

De onderneming tegen Sicilië (415—413). De Atheners waren er reeds lang op uit geweest, hunne heerschappij ter zee door de verovering van Sicilië ook over het W. der Middellandsche zee uit te breiden, en meenden daarvoor eene geschikte gelegenheid gevonden te hebben, toen de bewoners van Egesta (of Segesta) hunne hulp tegen Syracuse (en Selinus) inriepen. Het lichtgeloovige volk liet zich daarom door zijn leider Alcibiades overreden, om eene vloot onder Alcibiades, Nicias en Lamachus naar Sicilië te zenden. Doch Alcibiades werd reeds spoedig door het Salaminische (tot gewijde zendingen bestemde) schip naar Athene teruggeroepen, om zich wegens de schending der Hermesbeelden en de ontwijding der mysteriën te rechtvaardigen. Hij vluchtte naar Argos, en toen hij te Athene ter dood veroordeeld was geworden, naar Sparta, waar hij den raad gaf de Syracusanen te ondersteunen en Decelēa, een vlek in Attica, te bezetten. Intusschen overwon Nicias in een slag onder de muren van Syracuse (waarin Lamachus sneuvelde), en belegerde de stad zoo fel, dat zij reeds op het punt stond zich over te geven, toen Gylippus haar met Peloponnesische schepen te hulp kwam en de Atheners omsingelde. Ook de Atheners ontvingen wel is waar versterking onder Eurymēdon en Demosthenes; maar de Syracusanen overwonnen het kleine eskader van Eurymedon. Demosthenes trachtte te vergeefs zich een uitweg uit de haven te banen; bij den terugtocht over land werd hij met Nicias gevangen genomen en ter dood gebracht (volgens sommigen doodde hij zich zelve); de overige gevangenen Grieken werden in de steengroeven geworpen, en later gedeeltelijk als slaven verkocht.

III. De Deceleïsche oorlog, 413—404.

Het ongeluk der Atheners op Sicilië bemoedigde niet slechts de bondgenooten tot den afval, maar bewoog ook de Spartanen

tot de vernieuwing van den oorlog. Zij hadden, op raad van Alcibiades, bij een inval in Attica Decelĕa versterkt en van eene bezetting voorzien, die gedurig strooptochten naar de omliggende oorden ondernam. Voorts hadden zij een verbond met de Persische satrapen Tissaphernes en Pharnabāzus gesloten, die hun de middelen tot het uitrusten eener vloot verschaften, en verscheidene bondgenooten van Athene tot den afval overgehaald. Zoo konden zij den oorlog naar den Hellespont verplaatsen, om den Atheners den toevoer uit den Pontus af te snijden. Op die wijze van alle kanten in het nauw gebracht, riepen de Atheners Alcibiades als opperbevelhebber op de vloot terug; deze vernielde bij Cyzicus de Spartaansche vloot (410), overwon het naar de kust gevluichte leger in een veldslag, keerde met rijken buit naar Athene terug, werd aldaar met groote vreugde ontvangen, doch verloor het opperbevel weder, toen zijn onderbevelhebber Antiöchus in zijne afwezigheid door den Spartaan Lysander bij Notium geslagen werd. Tien aanvoerders, waaronder Conon, verkregen toen het bevel over de Atheensche vloot, die bij de Arginūsische eilanden (tegenover Lesbos) den Spartaan Callicratidas overwon (406). Maar de Oligarchen te Athene dreven niet slechts door, dat de overwinnende veldheeren ontslagen werden, omdat zij bij een storm de drenkelingen niet opgevist hadden, maar ook, dat aan de 6 naar Athene teruggekeerde aanvoerders het doodvonnis voltrokken werd. Terwijl Athene aldus zich zelf van zijne beste veldheeren beroofde, overviel Lysander de laatste Atheensche vloot in hare ongunstige positie bij Aegospotāmos (tegenover Lampsacus), 405, terwijl bijna alle manschappen aan wal waren. Conon ontsnapte met slechts 9 schepen. Athene moest na een kortstondig beleg (het werd ongeveer 4 maanden lang geblokkeerd), door honger gedwongen, kapituleeren, zijne schepen op twaalf na uitleveren, de lange muren en de vestingwerken van den Piraeus slechten, eene aristocratische staatsregeling aannemen, de Spartanen in alle oorlogen helpen, en zich aan hun opperbevel onderwerpen.

De regeering werd aan de zoogenaamde dertig tyrannen opgedragen, die, na een hoogst willekeurig en wreed bestuur van acht maanden, door Thrasybūlus, met hulp eener bende bannelingen en onder de bescherming van den Spartaanschen koning Pausanias, verdreven werden. De democratie werd hersteld, en eene algemeene amnestie afgekondigd. — Alcibiades kwam op bedrijf der Spartanen in Phrygië door sluipmoord om het leven, terwijl hij op reis was, om den Persischen koning, Artaxerxes II, voor zijne plannen tot redding van Athene te winnen.

§ 59.

De Hegemonie van Sparta, 404—387.

De ondersteuning aan den jongeren Cyrus in den oorlog tegen zijn broeder Artaxerxes II (m. z. bl. 40) verleend, wikkeld de Grieken van Klein-Asië in een oorlog met de Persische satrapen Tissaphernes en Tithraustes. De Spartanen ondersteunden de Ioniërs; hun koning Agesilāus overwon bij den Pactōlus, en vleide zich reeds met de hoop een einde aan het Persische rijk te zullen maken, toen de ontevredenheid met de hegemonie van Sparta en Persisch geld de democraten in Argos, Corinthe en Thebe tot een oorlog tegen Sparta bewogen. Ook de Atheners traden tot dit verbond toe, niet omdat zij door de Persen omgekocht waren, maar omdat zij zich aan het hoofd dier onderneming wenschten te plaatsen, om daardoor op nieuw een overwegenden invloed op de aangelegenheden van Griekenland te verkrijgen.

De Corinthische oorlog, 394—387. Toen Lysander door de Thebanen bij Haliartus verslagen en gesneuveld was, en het Corinthisch verbond ook de overige staten tot den strijd voor hunne onafhankelijkheid uitnoodigde, keerde Agesilaus uit Asië terug, daar de Spartanen liever hunne onzekere buitenlandsche bezittingen prijs geven dan de hegemonie over Griekenland verliezen wilden. De koning nam zijn weg door

Thracië, drong tot Boeotië door, hield voor zijn leger de pas ontvangen tijding van de nederlaag der Spartaansche vloot bij Cnīdus (door Conon) geheim, en overwon de bondgenooten bij Coronēa aan het meer Copais, 394. De gevolgen van deze met groote inspanning behaalde overwinning waren evenwel zoo onbeduidend, dat de Lacedaemoniërs zich in Boeotië niet konden staande houden. Conon daarentegen verloor de Grieksche steden in Klein-Asië van de heerschappij der Spartanen, herstelde met Persisch geld de lange muren van Athene, en verschafte aan zijne vaderstad voor korten tijd op nieuw de opperheerschappij ter zee.

Om de Persen van het bondgenootschap met Athene af te trekken, zonden de Spartanen den vlootvoogd Antalcidas met vredesvoorstellen naar het Persische hof. De Grieken van Klein-Asië (benevens Cyprus) zouden onder den Persischen koning (als overwinnaar bij Cnidus) komen, de Grieksche steden in Europa daarentegen en de eilanden (behalve Lemnos, Imbros en Scyros, die in het bezit der Atheners bleven) zouden vrij zijn. De Spartanen, die met de uitvoering der tweede voorwaarde van den zoogenaamden vrede van Antalcidas, 387, belast werden, hadden daardoor verkregen, dat de hege- monie van een enkelen staat in Griekenland vooreerst niet te duchten was. De Persen hadden ten laatste toch nog het doel hunner tochten naar Europa bereikt: zij werden als de rechtmatige bezitters der kusten van Klein-Asië door alle Grieken plechtig erkend.

§ 60.

De oorlog tusschen Sparta en Thebe, 378—362.

1. Verdedigingsoorlog van Thebe. In 't jaar 383 verlangden de steden Apollonia en Acanthus op het Chalcidische schiereiland in Macedonië hulp van Sparta tegen het machtige Olynthus, dat zijn gebied ten koste van zelfstandige gemeenten uitbreidde. De partij van Agesilaus in Sparta be-

schouwde dit als eene gewenschte gelegenheid, om Sparta's oppergezag in het noorden te herstellen. Phoebidas, die hulp-troepen tegen Olynthus aanvoerde, wilde de heerschappij zijner vaderstad ook reeds in Midden-Griekenland uitbreiden en bezette, in verstandhouding met de aristocraten (Leontidas) in Thebe, de Cadmea, om, bij gebrek van een vloot, voor de Spartanen den verren weg over land naar Macedonië veilig te maken. De uit Thebe verdreven democraten vluchtten naar Athene, waar zij eene eervolle ontvangst vonden (even als in 403 de Atheners te Thebe). Eerst vier jaar later keerde Pelopidas met elf als jagers vermomde vrienden naar Thebe terug, waar toen reeds Epaminondas de ziel van alle pogingen tot herwinning der vrijheid was; zij verbonden zich met saamgezwoeren te Thebe, vermoordden de hoofden der Oligarchie (de meesten bij een feestelijken maaltijd), noodzaakten de bezetting op den burg, die grootendeels uit bondgenooten der Spartanen bestond, door gebrek tot eene capitulatie en herstelden het oude verbond der Boeotische steden (378). Vruchteloos waren de invallen der Spartanen in Boeotië. Pelopidas bevestigde de heerschappij van Thebe over de Boeotische steden en werd door Athene ondersteund (Chabrias overwint bij Naxos de vloot der Spartanen). De pogingen der Atheners, om een algemeen vrede tot stand te brengen, leden schipbreuk op de weigering der Thebanen. Daarom viel de Spartaansche koning Cleombrotus op nieuw in Boeotië, doch werd met zijn viermaal sterker leger door Epaminondas (wigvormige slagorde) bij Leuctra, 371, volkomen geslagen.

2. Aanvallende oorlog van Thebe. Daar de nederlaag der Spartanen den afval hunner bondgenooten in de Peloponnesus (vooral van Arcadië) veroorzaakte, deden de Thebanen, om deze te ondersteunen, en zoo mogelijk op de puinhoopen van Sparta op hunne beurt eene heerschappij te vestigen, onder Epaminondas en Pelopidas (370) een inval in de Peloponnesus; zij schonken aan de Messeniërs de vrijheid weder, riepen de verdrevenen in hun vaderland terug, bedreig-

den Sparta, en haalden de Arcadiërs over tot het bouwen van Megalopölis, dat eene bondsvesting moest worden, die Sparta in toom kon houden. Pelopidas streed intusschen, om de Thessaliërs te bevrijden, tegen den tyran Alexander van Pherae, en vertoonde zich zelfs in Macedonië als bemiddelaar bij een twist om de kroon (Philippus van Macedonië gijzelaar in Thebe). Op een derden tocht tegen Alexander sneuvelde Pelopidas in den slag bij Cynoscephälae.

Bij een vierden inval in de Peloponnesus (tot beslissing der twisten tusschen de aristocraten en democraten in Arcadië) werd Epaminondas in den veldslag bij Mantinea, 362, gewond, en stierf, nadat men hem de tijding van de overwinning had gebracht. De algemeene uitputting bracht de Grieksche staten tot een vrede, waarbij de Spartanen na langen tegenstand de onafhankelijkheid van Messenië erkenden. — Athene, dat door zijne zeemacht nog steeds eene soort van oppergezag over de eilanden en de steden op de kust had weten uit te oefenen, verloor dit ten eenen male door den bondgenooten-oorlog (357—355), die met de vrijverklaring der bondgenooten eindigde.

§ 61.

De Macedoniërs mengen zich in de Grieksche aangelegenheden.

Philippus van Macedonië had reeds verscheiden Grieksche steden op de Macedonische kust (Amphipolis, Pydna, Methone) veroverd, de Thracische goudmijnen in bezit gekregen, zijn rijk oostwaarts tot aan den Nestus uitgebreid, en ten laatste ook Thessalië bezet (om den Thessalischen adel tegen de tyrannen van Pherae te beschermen), toen hij gelegenheid vond, zich in de staatkunde der Thebanen te mengen, die hij tijdens zijn driejarig verblijf te Thebe had leeren kennen.

1) De Phocische oorlog (355—346). De Phociërs, die na den dood van Epaminondas zich aan de hegemonie van Thebe onttrokken, hadden landerijen, die sedert Solon eigendom van den Delphischen tempel waren, bemachtigd, en waren des-

wege bij vonnis der Amphictyonen tot eene zware geldboete veroordeeld. Zij betaalden die niet, en plunderden daarenboven den tempelschat te Delphi. Nu werden de Thebanen met de uitvoering van het besluit der Amphictyonen belast. De Phociërs wierven met de schatten van den tempel huurtroepen, en streden (onder aanvoering van de drie broeders Philomēlus, Onomarchus en Phayllus), door de Spartanen begunstigd, een tijd lang met afwisselend geluk tegen de Thebanen en Locriërs, tot dat Philippus van Macedonië, door de Thebanen te hulp geroepen, zich in den strijd mengde. Athene vrijdelde in den beginne de pogingen van Philippus, om Griekenland binnen te dringen, maar sloot, nadat Philippus in 348 Olynthus had ingenomen (Olynthische oorlogen), door bemiddeling van den omgekochten redenaar Aeschines vrede met hem. Demosthēnes trachtte de Atheners te vergeefs tegen dit noodlottig besluit te waarschuwen. De Phociërs hadden zich insgelijks tot Philippus gewend, die hen met zooveel slimheid om den tuin wist te leiden, dat vele steden zich vrijwillig aan hem overgaven, waardoor het hem gemakkelijk was gemaakt de overige te bedwingen en den oorlog spoedig ten einde te brengen. De laatste veldheer der Phociërs (Phalaeus, de zoon van Onomarchus) moest den Macedonischen koning de vestingwerken van Thermopylae overleveren en verkreeg daarvoor vrijen aftocht met zijne soldaten. Het vellen van het vonnis over de Phociërs liet Philippus aan de Amphictyonen over. Deze besloten, dat de (22) Phocische steden verwoest zouden worden, en hare bewoners in het vervolg slechts in dorpen zouden mogen wonen; den geroofden tempelschat moesten zij vergoeden en hunne beide stemmen in het verbond der Amphictyonen verkreeg Philippus. Maar reeds na verloop van weinige jaren was het verbond vernieuwd en waren de meeste steden in Phocis weder opgebouwd.

2) Gedurende een zevenjarigen vrede met de Grieken had Philippus zijne veroveringen tegen de barbaren in 't noorden voortgezet en (na de verwoesting van Olynthus) door de verovering van Thracië niet slechts zijne bezittingen aanmerkelijk

uitgebreid, maar ook zich den weg tot eene onderneming tegen het Persische rijk gebaad; slechts de Grieksche steden Byzantium en Perinthus belegerde hij nog te vergeefs, daar de eerste van Persië, de laatste op raad van Demosthenes van Athene hulp ontving. Hierdoor was de vrede met Griekenland verbroken. Maar Philippus voorkwam het uitbarsten van een nationalen oorlog, en zocht eene nieuwe gelegenheid om, schijnbaar in 't belang van Griekenland, met een leger Hellas binnen te rukken. Hij haalde derhalve (door den redenaar Aeschines) de Amphictyonen over tot het besluit, om de Locriërs van Amphissa te straffen, omdat zij een stuk land gebruikt hadden, dat in vroegeren tijd aan den Delphischen god geheiligd was, en hem met de uitvoering van dat besluit te belasten. Hij kwam dientengevolge met een groot leger naar Griekenland, doch toonde door het bezetten van Elatēa, den sleutel van Boeotië, dat hij nog geheel andere plannen koesterde dan alleen den heiligen oorlog ten einde te brengen.

3) Ondergang van de onafhankelijkheid van Griekenland. Bij de verontrustende tijding van de bezetting van Elatea had alleen Demosthenes moed genoeg, om de Grieken tot eene algemeene wapening uit te noodigen. In eigen persoon begaf hij zich aan het hoofd van een gezantschap naar Thebe, om de Thebanen tot het sluiten van een verbond met Athene over te halen. Zijne welsprekendheid zegevierde op de door Philippus omgekochte redenaars en de Macedonisch gezinde partij. Ook de Phociërs, wier steden men herstelde, en andere staten traden tot het verbond toe. Philippus stelde den oorlog met de Atheners en Thebanen nog uit, en trok in de eerste plaats tegen het door Atheensche en Thebaansche hulp-troepen ondersteunde Amphissa, dat hij (hoe, is niet nader bekend) bedwong en verwoestte. Vervolgens wendde hij zich naar Boeotië, om den beslissenden strijd met de Grieken te voeren. Het leger der bondgenooten (de Atheners stredden onder Chares en Lysicles) werd, na twee kleine overwinningen, door de Macedonische phalanx bij Chaeronēa, 338, volko-

men verslagen. Thebe moest eene Macedonische bezetting in de Cadmēa opnemen; met Athene, dat zich tot wanhopigen tegenstand gereed maakte, sloot Philippus een vrede op billijke voorwaarden, daar hij den oorlog tegen Asië niet langer wilde uitstellen; het moest zich alleen bij het Macedonische bondgenootschap aansluiten en van de hegemonie en eene zelfstandige buitenlandsche politiek afstand doen. De kleinere staten haastten zich, om door spoedige onderwerping hun ondergang te voorkomen, en Philippus werd op eene groote algemeene nationale vergadering der Grieken te Corinthē tot hun opperbevelhebber tegen de Persen benoemd.

§ 62.

Beschaving der Grieken.

1) De godsdienst der Grieken was, even als die der Aegyptenaren (m. z. bl. 63) oorspronkelijk monotheïstisch, maar onttaarde ook bij hen in Polytheïsme, toen men begon, zich de verschillende eigenschappen en krachten van dat ééne goddelijke wezen (Zeus), die men eerst door epitheta had aangewezen, als evenveel zelfstandige goddelijke wezens voor te stellen. Op die wijze ontstond eene goddelijke vereering van voorwerpen en krachten der natuur. Demēter (Cēres) was de aarde, Poseidon (Neptūnus) het water, Hephæstus (Vulcānus) het vuur, Apollo de zon, Artēmī (Diāna) de maan enz. In het vervolg dacht men zich die goden als mensche-lijke wezens van een hooger aard, denkend, handelend, en gevoelend even als menschen en ook op menschelijke wijze van een gemeenschappelijken vader (Zeus) afstammend.

Lagere klassen van goddelijke wezens waren: 1) de Daemonen, deels tot goden verheven natuurkrachten, zoo als rivier-, berg- en boschgoden, deels afgetrokken denkbeelden als personen gedacht, zooals: vrees, geluk, noodlot, wraak, schaamte, enz. (de dichter Hesiōdus noemt zoo de menschen der gouden eeuw, die, van de aarde weggenomen, weldoeners en beschermers der menschen werden); 2) de heroën of na

hun dood als goddelijke wezens beschouwde en vereerde menschen. Hiertoe behoorden de stamvaders der voornaamste geslachten (Cadmus, Cecrops, Danaüs enz.), de stichters van staten en de wetgevers (Minos, Theseus, Lycurgus), de helden uit het mythische tijdvak der Grieksche geschiedenis (Achilles, Diomēdes, Agamemnon), de mythische dichters (Orpheus enz.) en kunstenaars (Daedalus). De voorstelling van een leven na den dood deed de godheden der onderwereld geboren worden.

De eeredienst. De tempels waren geene vergaderplaatsen voor de dienaren der godheid, of oorden voor heilige handelingen, maar alleen bergplaatsen voor het beeld der Godheid, dus meestal klein, van binnen niet zelden versierd en gevuld met geschenken (als blijken van dankbaarheid voor verleende overwinningen, redding uit gevaren enz.). De godsdienstplechtigheden bestonden voornamelijk in gebeden en offeranden. Het gebed was vervat in korte formulieren, ingericht naar den aard der aangelegenheid, waarmede men zich tot de Godheid wendde, en werd staande, met luide stem en opgeheven handen, verricht. Het eigenlijke middelpunt van den eeredienst waren de offers.

Men offerde aan de Goden van het geringste tot het kostbaarste, wat de mensch bezit, het leven van zijn evenmensch. In de oudste tijden bracht men, vooral tot verzoening van een geheelen volksstam met de vertoornde godheid, menschenoffers; maar op de meeste plaatsen werd die wreede gewoonte reeds vroegtijdig verzacht (men plengde menschenbloed, of verbond het offer aan de Godheid met terechtstelling van misdadigers), of vervangen door dierenoffers (nu eens enkele, dan weder in grooter aantal — hecatomben). Met het offeren van dieren verbond men dikwijls plengoffers (d. i. uitgieten van wijn, honig, melk, olie) en reukoffers (van welriekend hout, later van wierook). Ook gingen de offeranden vergezeld van godsdienstige gezangen en dansen.

De voorspellingen. Geen volk der oudheid werd in zoo hooge mate beheerscht door de zucht om den wil der

Goden en de toekomst uit te vorschen, als de Grieken. Wel sloegen zij niet met dezelfde angstvallige zorg, als de Romeinen, de vlucht en de stemmen der vogels en de verschijnselen aan den hemel gade; zoo veel te grooter en uitgebreider was daarentegen de invloed der Orakels. Het oudste Grieksche orakel was dat van Zeus te Dodōna. Hier voorspelden de priesteressen uit het ruischen der bladeren van een eikeboom, uit het gekabbel eener naburige beek, en uit de stemmen der vogels, die hun nest in de kruin van den eik hadden gemaakt, de toekomst. Het vermaardst evenwel was het orakel van Apollo te Delphi, die verondersteld werd het antwoord op de tot hem gerichte vragen aan de Pythia in te geven. In alle godsdienstige, staatkundige en bijzondere aangelegenheden van eenig belang wendde men zich tot deze Godspraak, die dus een overwegenden en onbeprekten invloed op geheel het Grieksche leven uitoefende.

2) De staatsregeling der Grieksche staten was oorspronkelijk monarchisch, later (m z. § 51) republikeinsch met de meest verschillende wijzigingen. Een raad, eene volksvergadering, en de gewoonlijk voor één jaar benoemde overheidspersonen vormden gezamenlijk het uitvoerend bewind. In sommige staten had slechts eene bepaalde klasse van burgers, hetzij de adellijken, hetzij de rijken, zitting in den raad en aanspraak op de overheidsambten — aristocratische staatsregeling; in andere behoorde dat recht aan alle burgers, zonder dat daarbij op geboorte of vermogen gelet werd — democratische regeeringsvorm. Tot deelneming aan de volksvergadering, die de voorstellen van den raad over wetten, keuze van overheden, oorlog en vrede aannemen of verwerpen kon, en tot zitting in de volksrechtbanken waren alle burgers van een bepaalden leeftijd gerechtigd. De aristocratie en de democratie ontaardden, te ver gedreven, de eene in oligarchie, de andere in ochlocratie. — Bijna in alle Grieksche staten vinden wij tijdelijk zoogenaamde tyrannen aan het bestuur, d. i. mannen, die zich door geweld de hoogste macht in den staat aanmatigden, en die in hunne familiën zochten erflijk te maken.

3) Kunst. In de bouw- en beeldhouwkunst zijn de Grieken nog door geen ander volk overtroffen. De bouwkunst begon met zeer ruwe proeven; kolossale steenblokken, in den beginne volkomen onbewerkt, werden zonder kalk tot geweldige muren op elkander gestapeld; deze bouwtrant heette de cyclopische; overblijfselen daarvan (de leuwenpoort te Mycēnae, de muren van Argos, Mycenae en Tiryns) bestaan tot den huidigen dag. Na de verhuizing der Doriërs traden weldra drie verschillende bouwworden op, de eenvoudige Dorische, de rijk versierde Corinthische, en de tusschen beide staande Ionische. Gedurende dit geheele tweede tijdvak bepaalde de bouwkunst zich bijna uitsluitend tot het bouwen van tempels voor de goden; eerst in het tijdvak van Pericles begon men ook de steden, en wel voornamelijk Athene, met bouwwerken te versieren, die voor andere doeleinden bestemd waren. Men bouwde schouwburgen, odēa, hippodromen, en ging voort met prachtige tempels, meestal in den bevalligen, vroolijken Ionischen stijl, op te richten; alleen op Sicilië bleef men bij de deftige, ontzagwekkende bouwworden der oude Doriërs volharderen. — Het voornaamste onderwerp voor de beeldhouwkunst waren godenbeelden, in den beginne uit hout, later uit erts en marmer, ten tijde van den hoogsten bloei, sedert de Persische oorlogen, ook uit goud en ivoor vervaardigd. De beeldhouwer hield zich ook onledig met het versieren en opsmukken der tempels. In den beginne gaf men aan de tempels kostbaar vaatwerk en gereedschappen met reliefs, gedeeltelijk van kolossale grootte, ten geschenke; later liet men geheele groepen van standbeelden vervaardigen, die mythologische tooneelen voorstelden, en voornamelijk tot versiering der gevels enz. dienden. De beroemdste meesters waren: Phidias, die aan het hoofd stond van alle publieke werken, die ten tijde van Pericles ondernomen werden (zijn Zeus te Olympia, een kolossaal metalen standbeeld van Athene op de Acropolis te Athene), Polyclētus Myron, Scōpas, Praxitēles, Lysippus en anderen. — Veel later dan de beide genoemde kunsten

verhief zich de schilderkunst, die eerst na de Persische oorlogen door Polygnōtus, Zeuxis en Parrhasius eene hoogere vlucht nam, en in den tijd van Alexander den Groote door Apelles tot den hoogsten trap van voortreffelijkheid opgevoerd werd. Men schilderde deels al fresco, deels op paneel.

4) Letterkunde. a) De dichtkunst, en wel in den beginne de epische, vervolgens de lyrische, bloeide het vroegst in de koloniën van het westelijk gedeelte van Klein-Asië; de dramatische ontwikkelde zich eerst sedert 500, voornamelijk in het moederland, en wel bij uitstek te Athene. Het heldendicht verschijnt reeds omstreeks 900 vóór Chr, op het toppunt van volmaaktheid in de *Iliás* en de *Odyssēa* van Homērus. Het leerdicht werd het eerst beschaafd door Hesiōdus, de fabel door Aesōpus. Den overgang van het heldendicht tot het lierdicht vormde de elegie, met eene versmaat, die weinig van de epische verschilde; in deze dichtsoort blonken uit Tyrtaeus, Solon en Simonides. Het lierdicht in meer beperkten zin moet in twee soorten verdeeld worden, het Aeolische en het Dorische lierdicht. De voortbrengselen der Aeolische dichters werden, begeleid door een snaren-instrument en onder toepasselijke bewegingen van het lichaam, door een enkelen persoon voorgedragen; de liederen der Dorische dichters werden bij den reidans gezongen. In gene munten uit Alcaeus en Sappho, in deze Ibycus, Simonides, en het meest Pindarus (zegelieder). In het treurspel wordt de hoogste lof toegekend aan Aeschylus, Sophocles, en Euripides, in het blijspel aan Aristophanes. b) De welsprekendheid bloeide bijna uitsluitend te Athene door Pericles, Lysias, Isocrates, Aeschines, en den grootsten redenaar, die ooit geleefd heeft, Demosthenes, den onvermoeiden strijder tegen de intrigues van Philippus II. c) Van de wetenschappen werd het eerst de wijsbegeerte aangekweekt, eene wetenschap, waarvan de omvang oudtijds veel grooter was, dan die thans is; want alle wetenschappelijke studie werd

toen wijsbegeerte genoemd. Thales, een der zoogenaamde zeven wijzen, en Pythagoras zijn bekend als stichters van filosofische scholen, en tevens als groote wis- en natuurkundigen. Socrates, volgens de uitspraak van het Delphische orakel de wijste aller menschen, zocht door leer en voorbeeld de zedeloosheid van zijn tijd te keer te gaan, en den menschen juister denkbeelden omtrent zich zelven, hun weten en hunne plichten bij te brengen; maar hij was aan bespotting en vijandelijke aanvallen blootgesteld, en werd voor het gerecht gedaagd (omdat hij de jeugd bedierf en nieuwe godheden wilde invoeren); ter dood veroordeeld, dronk hij den gifbeker, 399. Onder zijne leerlingen werden Plato en diens leerling Aristoteles stichters van beroemde filosofische scholen. — Eene kunstmatige behandeling der geschiedenis vinden wij het eerst bij Herodotus in het eenvoudige verhaal van den strijd der Grieken tegen de Persen, vervolgens in hoogere mate in de geschiedenis van den Peloponnesischen oorlog van Thucydides; Xenophon, na hen de voortreflijkste der Grieksche geschiedschrijvers, staat reeds niet meer op dezelfde hoogte. — De geneeskunde verkreeg door Hippocrates, de natuurlijke geschiedenis door Aristoteles eene wetenschappelijke behandeling.

5) De handel der Grieken was in het eerste tijdvak slechts passief; zij lieten zich het verkeer der Phoeniciërs op hunne kusten welgevallen. Maar na den Trojaanschen oorlog begonnen de Grieken zelve, voornamelijk Corinthe, Aegina, de steden in Ionië en op de Cycladen, actieven zeehandel te drijven, die door verbonden van gastvriendschap, feestelijke vereenigingen en stichting van koloniën bevorderd werd. Na de Persische oorlogen werd Athene de machtigste handelstad van Griekenland.

De handel der Grieken werd gedreven: 1) Tusschen de verschillende staten van Griekenland onder elkander. 2) Tusschen het moederland en de koloniën. 3) Naar het buitenland

en wel in de volgende hoofdrichtingen: *a*) Oostwaarts naar het binnenland van Klein-Asië tot Cappadocië en Pontus. *b*) Noord-oostwaarts naar Thracië, de Propontis, den Pontus Euxinus, en van de steden op diens noordkust naar het binnenland van Sarmatië (van daar voornamelijk slaven, koren, pelterijen). *c*) Zuidwaarts naar Cyprus, Aegypte, Cyrene, en van daar naar de binnenlanden van Africa. *d*) Noord-westwaarts naar de Ionische en de Adriatische zee, en uit Epidamnus naar het binnenland van Illyrië. *e*) Westwaarts naar Italië, Spanje en Gallië. Slechts de Atheners dreven handel langs al die wegen te gelijk.

Voornaamste voorwerpen: 1) van invoer: koren uit de koloniën aan den Cimmerischen Bosporus en uit Sicilië; timmer- en brandhout uit Thracië en Macedonië; ivoor uit Africa; slaven uit Phrygië, Thracië en Scythië; lijnwaad en papier uit Aegypte enz. 2) van uitvoer: wijn, olie, honig, was, bewerkte metalen enz.

II. DE MACEDONIËRS.

§ 63.

Aardrijkskundige beschrijving van Macedonië.

Grenzen: Ten Z. de Cambunische gebergten en de Aegaeische zee; ten O. de Strÿmon, sedert Philippus II de Nestus; ten N. de Scardische gebergten; ten W. Illyrië.

Gebergten: In het Z. de Cambunische gebergten met den Olympus, in het W., N. en O. verscheidene vertakkingen van het Scardische gebergte.

Wateren: De Thracische zee met de Strymonische en de Thermäische golf, die het schiereiland Chalcidice vormen, dat zelf wederom in drie kleine schiereilanden uitloopt (Acte met het voorgebergte Athos, Sithonia en Pallene). **Rivieren:** de Nestus en de Strymon, die zich beide in de Strymonische golf uitstorten.

Steden: Pydna (slag 168), Pella (residentie), Thessalonice (th. Salonichi, waar Cicero in ballingschap leefde), Potidaea (m. z. bl. 119), Olynthus (door Philippus II verwoest), Amphipolis aan den Strymon (kolonie van Athene, slag 422), Philippi (slag 42).

§ 64.

De geschiedenis van Macedonië tot op Alexander den Grooten.

De stichting van het Macedonische rijk wordt door sommigen aan den Temenide Caranus uit Argos toegeschreven, die (omtrent 813) eene Dorische kolonie naar Emathia voerde; anderen noemen Perdicas I, insgelijks een Temenide uit Argos, als den eersten koning. Langen tijd spreekt de geschiedenis van dat land van niets dan twisten met de naburige volken, die met hunne onderwerping eindigen. Eene geregelde geschiedenis van Macedonië begint eerst met de onderwerping door de Persen onder Mardonius, 490.

Koning Amyntas I gaf aan Megabazus, den Persischen satraap van Thracië, aarde en water als teeken van onderwerping, en bleef gedurende den overigen tijd zijner regeering Persisch satraap. Zijn zoon Alexander werd gedwongen aan den tocht van Xerxes deel te nemen, en onderhandelde als afgezant van Mardonius te vergeefs met de Atheners, aan wie hij vóór den slag bij Plataeae het operatieplan der barbaren mededeelde. Van de roemvolle uitkomst van dien slag trok ook Alexander partij; hij voltooidde de nederlaag der Persen, toen zij door Macedonië vluchtten. Het vestigen van Atheensche koloniën (als Amphipolis) op de Macedonische kust (ter bescherming tegen Macedonië, als ook tegen Thracië) wekte afgunst en naijver bij koning Perdicas II op, die deswege den afval der ontevreden Atheensche bondgenooten begunstigde en in den Peloponnesischen oorlog aanleiding gaf tot den tocht van Brasidas naar Macedonië, waarvan de vernietiging van Athene's macht op die kusten het gevolg was. Zijn opvolger

Archelāus (de stichter der nieuwe residentie Pella) bracht Grieksche beschaving naar Macedonië over (Euripides). Hij werd vermoord, en zijn dood gevolgd door eenige jaren van verwarring, tot dat Amyntas II (393—369), een achterkleinzoon van Alexander, den troon beklom. Na zijn dood ontstonden nieuwe twisten over de opvolging, die door Pelopidas bijgelegd werden.

PHILIPPUS II, 359—336.

Pelopidas nam Philippus (1), den jongsten zoon van koning Amyntas II, als gijzelaar met zich mede naar Thebe, waar deze gedurende zijn (minstens driejarig) verblijf (in het huis van Epaminondas?) Grieksche beschaving en Thebaansche krijgskunst en politiek leerde kennen, en tevens van nabij de vreeslijke spanning kon waarnemen, die er tusschen de Grieksche staten bestond. Toen zijn oudere broeder Perdiccas III in een slag tegen de Illyriërs gesneuveld was, kwam Philippus aan de regeering, aanvankelijk alleen als voogd van zijn neef (Amyntas III), maar later voldeed hij aan het verzoek der Macedoniërs, en nam den titel van koning aan. Nadat hij door invoering (of hervorming?) van de phalanx (zwaargewapend voetvolk met lange spietsen of sarissen) eene belangrijke verbetering in het leger gebracht had, werd hij door eene

(1)		Amyntas II, 393—369.	
Alexander II, reg. 369—368.	Perdiccas III, reg. 364—359.	Philippus II, reg. 359—336. gehuwd met	
		1) Olympias. 2) Cleopatra.	
	Amyntas III, sterft 336.	1.	2.
		Alexander de Gr., reg. 336—323.	Philippus Arrhi- daeus (een onechte zoon).
		Alexander, geb. 323, sterft 311.	

schitterende overwinning op de Illyriërs meester van al het land tot aan het meer Lychnitis (358).

Reeds dadelijk schijnt de verovering van het Perzische rijk het voornaamste doel van zijn streven geweest te zijn. Daarom verbeterde hij niet alleen het krijgswezen door de invoering van de phalanx, die door de dicht gesloten gelederen, de lengte der lansen en de zwaarte der wapenrustingen schier onoverwinnelijk was, maar trachtte ook de kust van Thracië te bemachtigen, en eene hegemonie over Griekenland te verkrijgen, die de Grieksche strijdkrachten onder zijn bevel bracht. In den beginne wist hij het te doen voorkomen, als of hij de Grieksche vrijheid en zelfstandigheid, ja zelfs de heiligheid van den Griekschen godsdienst wilde beschermen, maar onder de hand kocht hij enkelen voor zijne doeleinden om, en wist van de zwakheid, de ijverzucht en de onderlinge spanning der Grieksche staten op verschillende wijzen partij te trekken. Meer in het bijzonder is hierover in § 61 gehandeld. Doch nauwelijks had hij zich deze hegemonie verschaft, nauwelijks had hij zich tot den oorlog tegen Persië voorbereid, en reeds de voorhoede van zijn leger naar Asië vooruitgezonden, of hij werd door zekeren Pausanias vermoord, wiens klacht wegens mishandeling door een bloedverwant des konings onverhoord was gebleven.

§ 65.

Alexander de Grootte, 336—323.

Alexander, geboren 356 in denzelfden nacht, waarin Herostratus den tempel van Artëmis te Ephesus in brand stak, leerling van Aristoteles, vriend der dichtkunst en bijzonder van de Homerische gezangen, besteeg, nauwelijks twintig jaren oud, den troon, strafte de moordenaars zijns vaders, verscheen, toen de door Demosthenes aangezette Grieken zijne hegemonie niet erkennen wilden, plotseling met een leger in Griekenland,

en verkreeg van de spoedig vernederde Grieken op nieuw het opperbevel tegen de Persen.

Terwijl hij op een tocht tegen de noordelijk van Macedonië wonende barbaren, wier afval hij wilde voorkomen, tot over den Ister doorgedrongen was, en op den terugtocht met gelukkigen uitslag tegen de Illyriërs (Taulantiërs) gestreden had, was er te Thebe op de valsche tijding van zijn dood een opstand uitgebarsten; spoedig wendde hij zich derhalve naar Boeotië, verwoestte Thebe, alleen de tempels en het huis, waar weleer de dichter Pindarus gewoond had, en verkocht de (30,000) inwoners als slaven.

Veldtocht tegen de Persen.

Hij stelde het bestuur over Griekenland en Macedonië in handen van Antipäter, en ondernam zelf met 35,000 man de verovering van het door inwendige zwakte reeds bijna ontbonden Persische rijk. In het jaar 334 trok hij over den Hellespont, en overwon de satrapen van Darius (Memnon) aan den Granicus, waar Clitus hem het leven redde. Op zijn verderen tocht langs de west- en zuidkust van Klein-Asië werd hij door de Grieken, die door zijne hulp hunne onafhankelijkheid hoopten te herwinnen, bijkans overal met vreugde ontvangen. Nadat hij in het vruchtbare, door zijn veldheer Parmenio veroverde, Phrygië overwinterd had (hij hakte te Gordium den beroemden knoop door), vertrok hij, 333, naar Cilicië; ten gevolge van een bad (in de rivier de Cydnus) werd hij te Tarsus ziek, maar zijn valschelijk beschuldigde arts Philippus gaf hem de gezondheid weder. Bij Issus, aan de grens van Syrië, overwon hij Darius zelve; 100,000 Persen sneuvelden in den slag; Darius redde zich ter nauwernood, de rijke legerplaats met de prachtige tent, en de nabestaanden van den koning vielen in de handen van den overwinnaar, die de gevangenen met de hem eigenaardige zachtheid behandelde. Darius vlood over den Euphraat, en deed te vergeefs vredesvoorstellen, waarbij hij zich verbond, aan den overwinnaar al het land tot aan den Euphraat af te staan.

Intusschen veroverde Alexander, 332, Syrië, Cyprus, Phoenicië (waar alleen de op een eiland gelegen stad Tyrus weigerde, eene Macedonische bezetting in te nemen, en eerst na een beleg van zeven maanden door middel van een van het vasteland naar het eiland aangelegden dam ingenomen werd), Palaestina (slechts Gaza werd bestormd) en Egypte; ook hier werd hij als de bevrijder van het Persische juk begroet, en stichtte, om zijne heerschappij over dat land te bevestigen, Alexandria, eene versterkte havenstad nabij den westelijken mond van den Nijl. Van hier vergezeld hem een gedeelte van zijn leger door de Libysche woestijn naar den tempel van Zeus Ammon (welks priesters hem, zoo als men zegt, voor den zoon van Zeus verklaarden).

In Asië teruggekeerd overwon hij (1 Oct. 331) bij Gaugamēla, in de nabijheid van Arbēla, Darius, die naar het onherbergzame noordoosten van zijn rijk vluchtte, terwijl de overwinnaar ten spoedigste van de schoone en belangrijke provinciën in het Zuidoosten, Babylonië; Susiāna en Persis, bezit nam. Vervolgens keerde hij door Medië terug, om het spoor van den gevluchten koning der Persen te volgen; maar hij vond dezen in Parthië reeds vermoord door de satrapen van Bactrië (Bessus) en Arachosië. Darius was dus gestorven, en daarmede de laatste hinderpaal uit den weg geruimd, die de voorname Persen nog tegengehouden had zich aan de zijde van den overwinnaar te scharen, wien het nog meer door zijne slimme politiek, dan wel door zijne schitterende overwinningen gelukte, in Asië een Persisch-Macedonisch rijk te stichten.

Tot de spoedige onderwerping van het oostelijke gedeelte van het rijk bediende hij zich voornamelijk van drie middelen: 1) Hij liet de satrapen, die hem als beheerscher van het Oosten erkenden, in het bezit der door hen bestuurde satrapiën. 2) Hij volgde in kleeding, zeden en hofhouding de gewoonten des voormaligen Persischen konings, om zoo veel mogelijk te doen vergeten, dat hij een vreemde veroveraar was. 3) Hij

bleef bij het door hem met zoo gelukkig gevolg gebezigde stelsel, om met zachtmoedigheid te regeeren en het nationaal gevoel der vele tot één rijk verbonden volken minder te kwetsen, dan vroeger het geval was geweest.

Alexander trok door de oostelijke provinciën, vervolgde den moordenaar van Darius, den satraap Bessus, die intusschen den titel van koning en den naam Artaxerxes IV aangenomen had, tot in Sogdiana, nam hem gevangen en liet hem ter dood brengen. Aan de noord-oostelijke grens van het Persische rijk gekomen, vatte hij het plan op, koning van geheel Asië te worden, welks uiterste grenzen hij reeds waande nabij te zijn. Dientengevolge werd de tocht tegen de zoogenaamde Scythen en tegen Indië ondernomen. Hij trok den Iaxartes over, maar de barbaren vermeden een slag, en het land werd hoe langer zoo onherbergzamer; daarom keerde de koning terug, na alleen de grens aan den Iaxartes versterkt en bevestigd te hebben (stichting van Alexandria eschata).

Intusschen openbaarde zich onder de aanzienlijke Macedoniërs, die Alexander naar Asië gevolgd waren, ontevredenheid met zijne heerschappij; zij keurden het niet goed, dat hij den Persischen adel met satrapiën begiftigde, en wilden hem evenmin de goddelijke vereering bewijzen, die hij als opvolger der Persische koningen voor zijn persoon vorderde. Uitstekende mannen, zoo als Parmenō en zijn zoon Philōtas, Clitus en Callisthēnes, moesten de rondborstige berisping van zijn gedrag, die zij zich veroorloofden, met hun leven betalen.

Tocht van Alexander naar het westelijke Indië, 327 en 326.

Aan het hoofd van een uit de dapperste barbaren gevormd leger, waarvan de Macedoniërs en Grieken slechts nog de kern vormden, trok Alexander in het voorjaar van 327 over de grens van Indië, en drong in de meening, weldra de oostkust van Asië te zullen bereiken, onder gedurige hardnekkige gevechten met de wilde en dappere volksstammen van het Peng'ab, tot aan den Hyphāsis door. Zijne vorderingen had hij vooral

aan de tweedracht der vorsten van het noordelijke Indië en aan de hulp der machtigste koningen, zoo als Taxilas en Porus, te danken, die, door groote voordeelen omgekocht, het oppergezag van den Macedoniër erkenden, en zich het bestuur van Macedonische satrapen lieten welgevallen, of zelven satrapen werden. Hoe juister en helderder de denkbeelden van Alexander omtrent de uitgestrektheid van Indië werden, hoe meer zijn leger door de gevaarlijke en wanhopige gevechten verzwakt werd, en hoe verontrustender de tijdingen omtrent het gedrag der satrapen in het rijk luidden, des te meer begon Alexander van het plan eener wezenlijke onderwerping van Indië af te zien en zich tot het opsporen van een gemakkelijker weg voor eene latere onderneming te bepalen. Aan den Hyphasis gaf hij (naar men zegt, genoodzaakt door de ontevredenheid van zijn leger) aan den tocht eene zuidelijke richting in plaats van eene oostelijke. Met een gedeelte van zijn leger zeilde hij op eene op den Hydaspes gebouwde en door Nearchus aangevoerde vloot (van 1800—2000 schepen) den Hydaspes en Acesines af, en voer na onderwerping der dappere Mallers (en der met hen verbonden Oxydraces of Oxythraciërs, tusschen den Indus en den Hydaspes) langs den Indus, welks monden hij opspoorde en ten behoeve eener nieuwe onderneming versterkte, in den Indischen oceaen. Nearchus voerde de vloot door de Erythraeische zee in de Persische golf, en kwam tot aan de monden van den Euphraat en den Tigris; Alexander nam met het grootste gedeelte van het leger over land door de Gedrosische woestijn en door Caramanië den terugweg naar Babylon aan.

Gedurende den laatsten tijd van zijn leven hield hij zich, zonder eenigen oorlog te voeren, met de organisatie van zijn rijk, maar voornamelijk met geweldige toerustingten tot een nieuwen oorlog, waarschijnlijk tegen Indië, bezig. Maar hij stierf aan de gevolgen van bovenmatige inspanningen, en ontzenuwd door de genoegens en de zwelgerij van het Oosten, te Babylon in den ouderdom van 32 jaren, 323.

Verdeeling van het rijk van Alexander den groote.

Na den dood van Alexander werden zijn onnoozele halfbroeder Philippus Arrhidaeus en zijn eerst na het overlijden van den vader uit Roxäne geboren zoon Alexander (m. z. de geslachtslijst op bl. 138), onder de voogdij van Perdiccas (hij verkreeg zelf geen der landen van Alexander), dien Alexander stervende zijn zegelring gegeven had, tot opvolgers benoemd, terwijl de provinciën in het Westen onder de veldheeren van Alexander ter besturing verdeeld werden: Antipäter bleef Macedonië en Griekenland behouden, Lysimachus verkreeg Thracië, Ptolemaeus Lagi Aegypte, Antigonus Phrygië, Lycië en Pamphylie, Eumenes Cappadocië, Leonnätus Mysië, Cassander Carië. Het geheele oostelijke gedeelte van het rijk bleef bij de verdeeling der satrapiën onveranderd; Antipater volgde Perdiccas in het regentschap op. — Over den Lamischen oorlog z. m. § 67. — Hij benoemde, zijn zoon Cassander voorbijgaande, tot zijn opvolger den ouden Polysperchon, die echter door Cassander verdreven werd. Het geheele geslacht van Alexander den Groote werd allengs door moord uit den weg geruimd.

Antigonus, die de Asiatische satrapiën naar eigen willekeur verdeelde (hij zelf kreeg bij zijne bezittingen nog die van Eumenes, den laatsten verdediger der koninklijke familie; Seleucus bezat Babylonië, Ptolemaeus veroverde Syrië en Phoenicië), toonde hoe langer zoo meer zijn streven naar alleenheerschappij. Hij overwon en doodde Eumenes, 314, verdreef Seleucus uit zijne bezittingen, en veroverde, door zijn zoon Demetrius Poliorcetes geholpen, Syrië, Phoenicië en Palaestina. Maar Seleucus stelde zich weder in het bezit van Babylonië, 312, en Antigonus sloot met Ptolemaeus, Lysimachus en Cassander vrede. Doch niet lang daarna barstte, na den dood van den jongen Macedonischen koning, de oor-

log op nieuw los. Demetrius Poliorcētes bevrijdde Athene van de onderdrukking van Cassander, 308, en overwon Ptolemaeus bij Cyprus, 307. Hij trachtte ook Aegypte te veroveren, maar te vergeefs. Evenmin slaagde hij in zijne pogingen tot bemachtiging van Rhodus.

In 304 ondernam hij op nieuw een tocht naar Griekenland, om dit aan de heerschappij van Cassander te ontrukken, en het geluk zijner wapenen noopte Cassander, Ptolemaeus, Lysimachus en Seleucus (satraap van Babylon) tot het sluiten van een nieuw, groot verbond tegen hem en zijn vader. Beiden werden in den beslissenden slag bij Ipsus in Phrygië, 301, verslagen; Antigonus sneuvelde. De overwinnaars verdeelden zijne landen onderling: Lysimachus verkreeg Klein-Asië aan deze zijde van den Taurus, de overige landen kwamen aan Seleucus, die reeds in 312 (*Aera Seleucidarum*), door de herovering van het door Antigonus hem ontrukte Babylonïë, de grondslagen tot het Syrische rijk gelegd en dit tot aan Indië uitgebreid had. Na den dood van Lysimachus (281) verkreeg Seleucus ook nog diens bezittingen in Klein-Asië, zoodat uit het Persisch-Macedonische rijk van Alexander den Groote drie monarchiën, eene in Asië, eene in Europa en eene in Africa ontstaan waren.

§ 67.

Macedonië en Griekenland, 323—146.

Eene poging der Atheners, om het Macedonische juk af te werpen, had den Lamischen oorlog met Antipater (323 en 322) ten gevolge, die na de vruchteloze belegering van Antipater in de stad Lamia voor de Atheners een ongelukkig uiteinde nam. De overwinnaar eischte de uitlevering van Demosthenes, die op het eiland Calauria door vergif zich zelven van het leven beroofde.

De koningen van het Nieuw-Macedonische rijk gevoelden zeer goed, dat het niet mogelijk zou zijn Asië nog

eens te veroveren, en beperkten zich derhalve tot het streven om Griekenland, dat nog steeds niet voor goed met Macedonië verbonden was, tot eene Macedonische provincie te maken. Maar met hoeveel volharding en ijver zij ook dit geliefkoosde doel van het Macedonische koningsgeslacht trachtten te bereiken, telkens werden zij door herhaalde twisten over de opvolging, door oorlogen met de barbaren in het Noorden, voornamelijk met de Galliërs, en later ook door de tusschenkomst der Romeinen belemmerd en weerhouden. Tevens beletten zoowel de naijver der koningen van de drie groote rijken, als het ontstaan van het Aetolische en de hernieuwing van het Achaeische verbond, de volkomene onderwerping van Griekenland.

In het jaar 280 verschenen de Galliërs onder Brennus in Macedonië, en drongen, plunderend en verwoestend, in Griekenland tot Delphi door, waar zij deels in den strijd, deels door hongers omkwamen. Slechts enkele benden ontvluchtten en stichtten met hunne achtergebleven landgenooten in Thracië een Gallischen staat; een ander gedeelte ging naar Klein-Asië, en zette zich in Galatië neder.

Omtrent denzelfden tijd deed de drukkende en trotsche handelwijze der Macedonische koningen in Griekenland twee verbonden ontstaan: 1) Het Aetolische verbond, dat eene jaarlijksche vergadering (het Panaetolium) te Thermum hield; 2) Het oude verbond der Achaeische steden, dat, in den beginne door 4, later door 10 steden vernieuwd, eerst tot eene belangrijke macht geraakte, toen Arātus Sicyon, Corinthe, Argos en zelfs Athene bewoog, zich aan die vereeniging aan te sluiten. Maar juist deze vorderingen der Achaeers wekten den naijver der Aetoliërs op, die eene vereeniging van geheel Griekenland onder Aetolische leiding beoogden. Derhalve ontstond tusschen de twee verbonden een strijd over de nieuwe hegemonie in Griekenland, en tevens een strijd der Achaeers tegen Sparta, dat zich, met de Aetoliërs verbonden, tegen de hegemonie der Achaeers met goed gevolg verzette. In dien nood riep Aratus zelf, in strijd met het doel van het verbond, den koning van

Macedonië, Antigonus II Dōson, te hulp, die den Spartaanschen koning Cleomēnes in 222 bij Sellasīa versloeg.

Over de verhouding van Macedonië en Griekenland tot Rome z. m. § 91.

§ 68.

Het Syrische rijk onder de Seleuciden, 312—64.

Het door Seleucus I Nicātor gestichte Syrische rijk (m. z. bl. 145) bevatte, toen na den slag bij Ipsus de voornaamste bezittingen van Antigonus, en na den dood van Lysimachus ook diens Asiatische landen daarbij gekomen waren, al de Asiatische provincien der monarchie van Alexander den Groote (slechts Coele-syrië, Palaestina en Phoenicië kwamen aan Aegypte) en vormde, hetgeen de monarchie van Alexander wegens hare uitbreiding over andere werelddelen nooit had kunnen worden, een gesloten geheel.

Maar de Seleuciden trokken van dit voorrecht geen partij en trachtten de betrekking met Europa te herstellen. Terwijl het in hun belang zou geweest zijn, door eene geheel en al oostersche wijze van regeeren zich bij de volken van Asië be-mind te maken, stichtten zij in nieuw gebouwde steden, aan de westelijke grens van het rijk, eene Macedonisch-Grieksche heerschappij, en omgaven zich met Macedoniërs en Grieken, aan wie zij de hoogste staatsbetrekkingen wegschonken. Daar-door vervreemdden zij de volken van het Oosten van zich; het ver verwijderde Noordoosten (Parthië en Bactrië), viel wel-dra (250) af; de vorsten van het noordelijke Klein-Asië (Bithynië, Paphlagonië, Pontus en Cappadocië), welke Alexander niet had kunnen ten onder brengen, handhaafden zich in hunne onaf-hankelijkheid en breidden hun gebied meer en meer uit; zelfs Grieksche satrapen, zoo als de satraap van Pergāmum, wei-gerden aan de in weelde en zwelgerij gedompelde opvolgers van Seleucus te gehoorzamen, en veroverden die gedeelten van Klein-Asië, welke de Aegyptenaren niet reeds weggenomen hadden. — Slechts Antiōchus III of de Groote (224—187)

hield den ondergang van het rijk nog een tijd lang tegen en deed zelfs, hoewel vergeefsche, pogingen, om het tot zijn vroegeren omvang terug te brengen. Het schijnt dat hij slechts Coelesyrië, Phoenicië en Palaestina herwonnen heeft; want toen hij zijne aanspraken op de (aan Aegypte en aan Pergamum) verloren gedeelten van Klein-Asië wilde doen gelden, traden hem de Romeinen in den weg. De oorlog met hen (z. § 91) kostte hem de helft van Klein-Asië, en gaf tevens aan de satrapen van Groot- en Klein-Armenië aanleiding, om van de Seleuciden af te vallen. Antiochus IV Epiphānes verbood den Joden de uitoefening van hun godsdienst, en spoorde hen daardoor tot den afval van de Syrische heerschappij aan, 167 (m. z. bl. 149). Onder zijne zwakke opvolgers werd het rijk door dikwijls herhaalde en door de Romeinen gevoede twisten over de opvolging geteisterd, en door de veroveringen der Parthen tot het eigenlijke Syrië beperkt, dat Cn. Pompejus in 64 tot eene Romeinsche provincie maakte.

Al de rijken, welke deels van de Syrische heerschappij onafhankelijk gebleven, deels afgevallen waren [Pergāmum, 283—130; Galatië (de tetrarch Dejotārus); Armenië; Pontus was slechts een korten tijd aan Alexander onderworpen geweest; ook de koningen van Bithynië hadden zich in hunne onafhankelijkheid gehandhaafd; Cappadocië was aan Eumenes gegeven, om het te veroveren, maar het land bleef bij voortdoring vrij], werden, met uitzondering van Parthië en Bactrië, die later één rijk vormden, insgelijks Romeinsche wingewesten.

Palaestina stond: a) nu eens onder Aegyptische, dan weder onder Syrische heerschappij. Bij de verdeeling van het rijk van Alexander den Groote was het aan den stadhouder van Syrië te beurt gevallen, maar spoedig door Ptolemaeus I veroverd. In den oorlog van Antiöchus den Groote tegen Aegypte voegden zich de Joden, de Aegyptische overheersching moede, uit eigen beweging bij den koning van Syrië, en bleven nu (sedert 203) onder de heerschappij der Seleuciden, totdat Antiochus IV Epiphānes de waardigheid van hoogepriester aan

eene onder de Joden ontstane (Hellenistische) partij, die de Grieksche zeden aankleefde, verkoocht, en de rechtgelooovigen tot het aannemen van den Griekschen godsdienst trachtte te dwingen. Toen schudden zij, onder aanvoering van den priester Matathias en zijne vijf zonen (Judas Maccabaeus), het juk der Syrische overheersching af.

b. Onder de Maccabaeen, 167—39. In een bijna veertigjarigen kamp voor de vrijheid hielden de Joden, wier pogingen door de in het huis der Seleuciden uitgebroken twisten over de opvolging ondersteund werden, hunne onafhankelijkheid staande (167—130). Aristobūlus, de achterkleinzoon van Matathias, nam (107) den titel van koning aan. Onder zijne opvolgers ontstonden er inwendige twisten. Door den invloed van het Hellenisme op het Jodendom had zich eene zoogenaamde verlichte partij gevormd, de Sadducaeen, die slechts aan den letterlijken zin der Wet vasthielden en het gezag van de nieuwe leeraars der wet, de Pharisaeen, en hunne verklaringen (de traditie) verwierpen. Uit den strijd dezer beide partijen werd een bloedige burgerkrijg en het begin der afhankelijkheid van Rome geboren, daar Pompejus, door Hyrcānus, den aanvoerder der Pharisaeische partij, te hulp geroepen, Jeruzalem (63) aan de Sadducaeën ontnam, aan Hyrcanus (II) de waardigheid van hoogepriester opdroeg, maar tevens den kleinen staat dwong, om voor de verleende hulp aan de Romeinen eene schatting te betalen.

Dewijl de door de Romeinen met de macht van hoogepriester bekleede Hyrcanus zich om het bestuur van Judaea bijna in het geheel niet bekommerde, kwam dit in de handen van Antipāter, een door Caesar begunstigden Idumaeer, die zijn tweeden, eerst 15jarigen, zoon Herōdes als bestuurder van Galilaea aanstelde. Door de bescherming der Romeinen hield deze zich tegen alle aanvallen der Pharisaeen staande, en werd in het jaar 39 v. Ch. door de driemannen tot koning van Judaea benoemd.

c) Onder het huis van Herodes, 39 v. Ch. — 70 n. Ch. Herōdes de Grootte had als een door eene bui-

tenlandsche mogendheid opgedrongen geweldenaar natuurlijk alle rechtgelooovige Joden tot vijanden, en kon zich gedurende zijne 37jarige, hoogst wreede regeering alleen door nauwe aansluiting aan de Romeinen en door vernietiging der oude Joodsche gewoonten en wetten staande houden. In het voorlaatste jaar zijner regeering, 4 j. (?) voor het begin van onze tijdrekening, werd te Bethlehem Jezus Christus, de verlosser der wereld, geboren. Na eene korte regeering der 3 zonen van Herodes werd Judaea bij de Romeinsche provincie Syrië ingelijfd, maar door eigene *procuratores* of landvoogden bestuurd; de bekendste van hen is Pontius Pilātus, onder wiens regeering Christus leerde, leed en stierf, 33. Een ten gevolge der wreedheid van deze landvoogden uitgebarsten opstand tegen de Romeinen (66) eindigde met de verwoesting der door inwendige partijschappen verzwakte stad door Titus, waarbij 1,000,000 Joden, die daar tot de viering van het Paschafeest vergaderd waren, den dood vonden.

Toen keizer Hadriānus op de plaats, waar Jeruzalem gestaan had, eene kolonie stichtte en een tempel van Jupiter Capitolinus bouwde, barstte in 133 een nieuwe algemeene opstand uit, die aan meer dan 500,000 menschen het leven kostte; toch konden de Joden de stichting der stad Aelia Capitolina, op de plaats van het verwoeste Jeruzalem, niet te keer gaan. Verstrooiing der Joden.

§ 69.

Aegypte, 323—30.

Aegypte verkeerde gedurende de eerste eeuw na den dood van Alexander (323—221), onder de regeering der drie eerste Ptolemaeen (die de bijnamen van: Lagi of Sōter, Philadelphus en Euergētes hadden), in een zeer gelukkigen toestand; de hoofdstad Alexandria werd het middelpunt van den wereldhandel en te gelijk de hoofdzetel van Grieksche kunst en wetenschap. Nadat reeds Ptolemaeus I het eiland Cyprus, dat om zijn rijkdom aan hout voor den scheepsbouw beroemd was, als

ook Palaestina en Coelesyrië veroverd had, bereikte de macht van Aegypte haar toppunt onder Ptolemaeus III; want deze bezat in het W. Cyrene, in het N. de belangrijkste havens op de Zuid- en Westkust van Klein-Asië, sommige steden in Thracië, wellicht zelfs de Cycladen, en in het Z. een gedeelte van Aethiopië. Onder Ptolemaeus IV (Philopator) begon het verval van het rijk: de koningen lieten de leiding der staatsaangelegenheden aan hunne gunstelingen over, terwijl zij zelve zich aan weelde en zwelgerij overgaven; de buitenlandsche bezittingen gingen verloren (m. z. bl. 148); twisten over de opvolging teisterden het land en hadden de tusschenkomst der Romeinen ten gevolge, die Cleopatra op den troon plaatsten, en na haar dood Aegypte tot eene Romeinsche provincie maakten, 30 (m. z. § 102 en 103).

§ 70.

Beschaving der Grieken gedurende het Macedonische tijdvak.

Grieksche beschaving heerschte in Macedonië reeds vóór Philippus II, en had in Syrië en Aegypte, sedert de Macedonische heerschappij, insgelijks ingang gevonden. De beeldende kunsten (de Sicyonische, later de Rhodische school; de schilderkunst was het diepst gezonken; nevens haar ontstond het mozaiek) zoowel als de dichtkunst (de nieuwe komedie; de Alexandrijnsche dichters missen oorspronkelijkheid, verbeeldingskracht en smaak: Callimachus; Apollonius van Rhodus; Theocritus) namen in bloei gedurig af, terwijl de wetenschappen, vooral te Alexandria, groote uitbreiding en ontwikkeling vonden. Voor de wiskunde schiep Euclides een systeem en eene wetenschappelijke methode; in de astronomie en de mathematische geographie werden belangrijke ontdekkingen gedaan door Archimedes en Eratosthenes; de grammatica werd door mannen als Aristophanes van Byzantium, Zenodotus en vooral Aristarchus eerst in dit tijdvak tot eene op zich zelve staande wetenschap verheven (de school van Pergamum tegenover de school van Alexandria). De regeering van Ptolemaeus II Philadelphus was de bloeitijd der Alexandrijnsche geleerdheid.

De stapelplaatsen van den handel waren in dit tijdvak Rhodus en Alexandria. Om den handel tusschen Indië en de Middellandsche zee gemakkelijk te maken, werden door de Ptolemaeen aan de Arabische golf de steden Arsinöë, Berenice en Myos Hormos gesticht. Het door Ptolemaeus II voltooide kanaal (van Necho) uit de Roodde zee naar den Nijl schijnt daarentegen aan de verwachtingen niet beantwoord te hebben; misschien werden er in het noordelijke gedeelte van de Arabische golf te veel klippen gevonden.

III. DE ROMEINEN.

A. AARDRIJKSKUNDIGE BESCHRIJVING VAN ITALIË.

§ 71.

Aardrijkskundig overzicht van het oude Italië in het algemeen.

Grenzen. Ten N. de Alpen, ten O. Illyrië en de Adriatische zee, ten Z. de Middellandsche zee, ten W. de Tyrrenische zee en Gallia Transalpina.

Gebergten: 1) De Alpen, die in de richting van het Zuidwesten naar het Noordoosten Italië omringen, kunnen in drie voornamelijk gedeelten verdeeld worden: de westelijke Alpen (van de Middellandsche zee tot aan den Mont Blanc), de Centraal of Midden-Alpen (van den Mont Blanc tot aan den Grossglockner), en de oostelijke Alpen (van den Grossglockner tot aan de Adriatische zee). 2) de Apenninus, een bergketen met korte vertakkingen aan beide kanten, die, uitgaande van de Zeealpen, het geheele schiereiland doorsnijdt, en aan de overzijde van de straat van Messina zich ook nog tot in Sicilië uitstrekt. (Vulkanen: de Vesuvius en de Aetna). De toppen van die naakte bergketen leveren slechts weideplaatsen op, terwijl hare hellingen met onmetelijke bosschen van kastanjeboomen, en de lagere gedeelten met wijngaarden, olijfboschjes en tuinen van oranjeboomen bedekt zijn; Calabrië en Sicilië hebben een bijna Afrikaansch klimaat.

De westelijke rand der Apennijnen is van vulkanischen aard (de Maremmen in het Zuiden van Toskane; de Pontijnsche moerassen; aardbevingen).

Wateren. *a*) Zeeën: de Tuscische of Tyrrhenische zee, ook *mare inferrum*; de Adriatische zee, ook *mare superum*; de Middellandsche zee. — *b*) Zeeboezems: de Ligustische (golf van Genua), de Tarentijnsche en de Tergestijnsche (golf van Triest). — *c*) Meren: Verbānus (Lago Maggiore), Lariūs (meer van Como), Benācus (meer van Garda), Trasimēnus, (meer van Perugia, slag 217), het Albaansche meer, het meer Regillus (slag 496). — Rivieren: 1) In de Adriatische zee storten zich de beide groote rivieren, die van de Alpen komen, de Athësis (Etsch) en de Padus (Po). De Padus ontspringt in de West-Alpen (op den Vesūlus, th. M. Viso). Hij neemt op zijn weg naar zee het water van 30 rivieren in zich op, die van de Alpen en de Apennijnen afkomen; de bedding van de rivier is uit-hoofde van het slijk, dat op haar bodem opgehoopt is, 10—12 voet hooger, dan de aangrenzende vlakte, die om die reden door dijken tegen overstromingen beschut wordt. De Po stort zich met zeven monden, die een moerassige, bijkans alleen tot den rijstbouw geschikte en wegens de ongezonde uitwasemingen van den grond bijna onbewoonbare Delta vormen, in zee. De belangrijkste der rivieren, die haar water met dat van den Po vermengen, zijn: *a*) van de Alpen: de Ticīnus (th. Tessino; eerste overwinning van Hannibal, 218), de Addūa (th. Adda) en de Mincīus (Mincio), die allen, alvorens den Po te bereiken, door een der groote meren van Opper-Italië stroomen, (de Ticinus door den Lacus Verbanus, de Addua door den Lacus Larius, de Mincius door den Lacus Benacus); *b*) van de Apennijnen: de Trebīa (tweede overwinning van Hannibal, 218). De Athësis (Etsch) bereikt bij Verona de Lombardische vlakte en stroomt naar den Padus, bereikt hem echter niet, maar vloeit evenwijdig met hem naar de Adriatische zee. 2) In de Tyrrhenische zee: van den

breeden westelijken rand der Appennijnen: de Arnus (Arno) en de Tibēris, de belangrijkste rivier van het eigenlijke schiereiland; zij wordt eerst eenige mijlen boven Rome voor kleine vaartuigen bevaarbaar, en valt bij Ostia met twee monden in zee; vervolgens de Liris (Garigliano), de Vulturnus (Volturno) in de Silārus (Silaro, overwinning van Crassus, 71). In den Tiberis storten zich uit de Allīa (overwinning der Galliërs, 389), de Anīo (Teverone) en de Cremēra (de 300 Fabii).

Gesteldheid van den grond en klimaat: 1) De vlakte van den Po is in het W. en N. door de met eeuwige sneeuw bedekte Alpen, en in het Z. door de minder hooge en steile Appennijnen omgeven; in het O. wordt zij door een druk bevaren zeeboezem begrensd. Door de groote rivier zelve, door de niet onbelangrijke rivieren op de Oostkust, en door 4 meren wordt zij overvloedig van water voorzien. Het zachte klimaat en de weelderige plantengroei (maïs, rijst, wijn, ooft, heerlijke weiden, enz.) maken deze vlakte tot eene der meest gezegende landstreken van Europa. 2) Het Italiaansche schiereiland in meer beperkten zin is in eene menigte van kleine, door van de bergen afstortende rivieren besproeide vlakten en dalen gescheiden. Gelegen nagenoeg op de grens der gematigde en der verzengde luchtstreek, genieten zij de voordeelen van beide. De temperatuur is door gebergten, rivieren en de nabijheid der zee gematigd. Reeds Midden-Italië, maar vooral Beneden-Italië verheugt zich in eene onafgebroken lente.

De kusten van Italië waren voor een levendig verkeer met andere volken veel minder geschikt, dan die van Griekenland. Zij hadden niet veel veilige havens, en de weinige, die men er vond (Ostīa, Bajae, Brundusium), waren meer door kunst dan door de natuur gevormd.

Verdeeling:

A. Opper-Italië bevatte die landschappen, welke de Romeinen vóór het einde der republiek niet bij Italië rekenden:

1) Liguriā. 2) Galliā Cisalpīna. 3) Het land der Venēti, met het land der Carni en het schiereiland Istriā.

B. Midden-Italië wordt door den Apenninus in twee helften verdeeld, die elk drie landschappen bevatten:

a) Aan de westzijde: 1) Etruriā. 2) Latium. 3) Campaniā.

b) Aan de oostzijde: 1) Umbriā. 2) Picēnum. 3) Samnium.

C. Beneden-Italië bevatte:

a) Aan de westzijde: Lucaniā en Bruttium.

b) Aan de oostzijde: Apuliā en Calabriā.

D. De eilanden: Siciliā, Sardinia, Corsica en de kleinere eilanden.

§ 72.

Opper-Italië.

1) Liguria of de kuststreek aan de Ligustische golf, noordelijk tot aan den Padus, met de hoofdstad Genua, de voornaamste handelstad der Liguriërs.

2) Gallia Cisalpina of togata, werd door den Padus verdeeld in: a) Gallia Cispadana, de kleinere zuidoostelijke helft met Parma, Mutina (Modena, slag 43), Bononia (Bologna) en Ravenna, vroeger aan zee, thans op een afstand daarvan gelegen (residentie der keizers sedert Honorius). b) Gallia Transpadana (de grootere, noordwestelijke helft), met Augusta Taurinorum (Turijn), Vercellae (slag 101), Mediolanum (Milaan), Mantua (in een door den Mincius gevormd meer) en Verona aan de Athesis (amphitheater).

3) Het land der Venēti, ten O. van de Etsch, tusschen de Alpen, den Beneden-Padus en de Adriatische zee, met Patavium (Padua; geboorteplaats van Livius). Sedert Augustus werd voorts tot Opper-Italië gerekend: 1) het land der Carni met Aquilēja, en 2) Istria met Tergeste (Triest).

§ 73.

Midden-Italië.

1) Etruria, tusschen den Apenninus, den Tiber en de zee, bewoond door de Etruscers, een uit de Centraalalpen derwaarts verhuisd volk, dat door kunsten, wetenschappen en handel beroemd is geworden. Zij stichtten twaalf steden; iedere stad, met eenige open plaatsen daarbij gerekend, vormde een gebied, dat door een koning geregeerd werd (hoewel de koninklijke regeering geen vaste regel schijnt geweest te zijn). De voornaamste dier steden: Veji, Tarquinii, Clusium, Luca, Perugia (tegenwoordig Perugia, slag 309) lagen op de thans eenzame en onbewoonde voorloopers van den Apenninus; de grond was van vulkanischen aard, zoo als blijkt uit de leeg gebrande kraters, die zeeën vormden (zooals de L. Trasimenus, slag 217.)

2) Latium bevat, even als Etrurië, waarvan het door den Beneden-Tiber gescheiden is, zoowel voorloopers van den Apenninus (het Albaansche en Sabijnsche gebergte) met meren (zooals het Albaansche meer) als uitgestrekte moerastreken (de Pontijnsche moerassen).

Steden der Latijnen: 1) Rome lag vroeger op den linker oever van den Tiber, op 7 heuvels, waarvan de Capitolinus, Aventinus, Caelius en de tusschen deze gelegen Palatinus geheel op zich zelve staande, door dalen van elkaar gescheiden bergen zijn, terwijl de Esquilinus met den Viminalis en Quirinālis in het Oosten eene hoogvlakte vormen. Hierbij kwam sedert Aurelianus de *collis hortorum* (Monte Pincio), en aan gene zijde van den Tiber het Janiculum en de Mons Vaticanus.

Op den Capitolinus, den kleinsten der 7 heuvels, lag de door Tarquinius Superbus gebouwde tempel van Jupiter Capitolinus, die tot driemaal toe afbrandde (84 v. Ch., 69 en 80 n. Ch.). Domitianus liet hem voor de vierde maal met ongekende pracht weder opbouwen. Aan den voet van den Capitolinus lag het Forum Romanum (th. Campo Vaccino),

door het spreekgestoelte (*rostra*) in het Comitium (de vergaderplaats voor de *comitia curiata*) en het Forum in meer beperkten zin (vergaderplaats der *comitia tributa*) gescheiden. Het Forum was niet slechts de plaats voor de *Comitia curiata* en *tributa* en de rechtsgedingen van den praetor, maar ook de gewone schouwplaats voor de gevechten der gladiatoren. De *Curia Hostilia*, aan de noordzijde van het comitium, door Tullus Hostilius tot vergaderplaats voor den Senaat gebouwd, werd bij het verbranden van het lijk van Clodius in de asch gelegd; Octavianus bouwde de *Curia Julia* voor den Senaat. De *Palatinus* was sedert Augustus de residentie van den keizer. Het keizerlijk paleis werd onder zijne eerste opvolgers herhaalde malen vergroot, tot dat Nero na den brand met onzinnige verkwisting de *domus aurea* bouwde, die niet slechts den geheelen *Palatinus*, maar zelfs een gedeelte van den *Esquilinus* besloeg.

In het dal tusschen den *Palatinus* en den *Aventinus* ontstond onder Tarquinius Priscus de oudste en beroemdste renbaan, de *Circus maximus*, die vroeger zeer eenvoudig was en eerst onder de keizers eene prachtige inrichting verkreeg. De groote vlakte van de rivier tot aan de hellingen van den *Capitolinus*, *Quirinalis* en *Pincius*, de *Campus Martius*, was tot aan het einde der republiek een open plein; zoowel voor gymnastische en militaire oefeningen, als ook voor groote volksvergaderingen bestemd, doch sedert Caesar werd het dichtst bij de stad gelegen gedeelte met eene menigte prachtige gebouwen, als de *Thermen* van Agrippa en Nero, het *Panthëon* (th. *S. Maria ad Martyres*), den *Obeliscus* en het *Mausolëum* van Augustus, bedekt. Hier lagen ook de beide grootste schouwburgen, die van Pompejus (voor 40,000 toeschouwers), met de *Curia Pompeji*, waar Caesar vermoord werd, en die van *Marcellus*. Bovendien was de stad versierd met triomfbogen (bewaard gebleven zijn die van Titus, *Septimius Sevërus* en *Constantinus*), *thermen*, *porticus*, *basiliken* (oorspronkelijk tot kleinhandel, later ook voor rechtsgedingen), *obelisken*, stand-

beelden, Odĕa, waterleidingen, cloācae enz. — De omstreken van de stad waren, vooral langs de 16 naar alle richtingen loopende straatwegen, met ontelbare villa's, graftomben en gebouwen van allerlei aard bedekt. — Zoowel onder de stad zelve, als langs de via Appĭa bevonden zich de catacomben.

b) Van de overige steden der Latini lagen op de kust: 1) Ostĭa, havenstad van Rome aan den mond van den Tiber, reeds door Ancus Martius gesticht, 2) Laurentum, waar bij de komst van Aeneas koning Latinus heerschte, en 3) Lavinium; op en bij het Albaansche gebergte: 1) Alba Longa, de moederstad van Rome, 2) Tuscŭlum (in de nabijheid van het tegenwoordige Frascati), 3) Gabii; op den westelijken rand van het Sabijnsche gebergte: in het noorden, waar de Anio de Romeinsche Campagna besproeit, Tibur (th. Tivoli), het geliefkoosd verblijf der rijke Romeinen en daarom met talrijke villa's omgeven, en in het Z. Praeneste (Palestrina).

Niet-Latijnsche volken in Latium: 1) De Rutŭli niet ver van de kust; in hun land lag de stad Ardĕa. 2) De Hernici in het Z. van het Sabijnsche gebergte. 3) De Aequi in het zuidoostelijk gedeelte van het Sabijnsche gebergte. 4) De Volsci aan beide kanten van de Pontijnsche moerassen; op de westzijde lagen de kuststeden Antium en Terracĭna (of Anxur), op de noordzijde Suessa Pometia, op de oostzijde Arpinum (geboorteplaats van Marius en Cicero).

3) Campania (zuidelijk van den Liris tot aan den Silarus). Aan den Beneden-Vulturnus en aan de golf van Napels strekt zich eene vlakke van onuitputtelijke vruchtbaarheid uit. Langs de kust van de golf lag stad bij stad: de badplaats Bajae (in de nabijheid de Lacus Lucrinus, uit wiens midden in 1538 de Monte Nuovo oprees), Puteŏli (th. Pozzuoli), Parthenŏpe of Palaepŏlis, de oude stad van Neapŏlis, Herculanĕum, Pompĕji (de beide laatste in 79 n. Chr. door eene uitbarsting van den Vesuvius vernield en bedolven; eerst in de 18de eeuw zijn zij teruggevonden en is

men begonnen ze weder op te delven) en *Surrentum* (th. Sorrento). In het binnenland lagen *Capŭa* (aan den *Vulturnus*) en *Nōla*, welke steden de Etruscers bezetten, toen zij zich in *Campanië* vestigden, maar aan de *Samniten* moesten afstaan.

4. *Umbria*, het landschap (ten Z. van den *Rubico*) op beide zijden van den *Midden-Apenninus*, westelijk tot aan den *Tiber*, oostelijk tot aan de kust van de *Adriatische zee*, waaraan *Arimĭnum* (th. *Rimini*) en *Sena Gallia* (th. *Sinigaglia*), de voormalige hoofdstad der *Senonische Galliërs* (in de nabijheid de nederlaag van *Hasdrubal* bij den *Metaurus*, 207) lagen; in 't binnenland *Sentĭnum* (overwinning der *Romeinen* op de *Samniten*, 295).

5. Het kustland *Picĕnum* met de havenstad *Ancōna*.

6. *Samnium*, insgelijks op beide zijden van den *Apenninus*, die hier (in de *Abruzzen*) zijne grootste hoogte (bijna 9000 voet) bereikt, met de steden *Beneventum* (slag 275) en *Caudium* (slag 321), beide in het Z.W. van het landschap.

§ 74.

Beneden-Italië of Groot-Griekenland.

1) *Lucania*, met *Heraclĕa* (slag 280) en *Sybăris*; na de verwoesting dier stad (510) stichtten de *Atheners* in hare nabijheid *Thurii* (446, m. z. bl. 112).

2) *Bruttium*, met *Croton* (school van *Pythagoras*; de atleet *Milo*), *Rhegium* (th. *Reggio*) en *Consentia* (graf van *Alarik* in den *Busentinus*).

3) *Apulia*, bevat de belangrijkste kustvlakte op de oostzijde van den *Apenninus* en daarom ook de grootste der aan dezen kant van den *Apenninus* afstroomende rivieren, den *Aufidus*. Steden: *Luceria*, *Ascŭlum* (slag 279), *Cannaë* (slag 216) en de *Romeinsche kolonie Venusia* (geboorteplaats van *Horatius*).

4) *Calabria*, het zuidoostelijke schiereiland (sedert de *Byzantijsche* heerschappij heet het zuidwestelijke schiereiland

...ia) met *Brundisium*, van waar men gewoonlijk naar Griekenland overvoer, en de groote handel- en fabriekstad *Tarentum*.

§ 75.

De eilanden.

1) *Sicilië* (*Trinacria*). Dit eiland, in de oudheid uitmuntend bebouwd (de korenschuur van Italië) en buitengewoon sterk bevolkt, wordt van het schiereiland gescheiden door het *fretum Siculum* (straat van Messina; Scylla en Charybdis). Op de noordkust bedekt eene voortzetting der Apennijnen het eiland. Eene vertakking daarvan strekt zich in eene zuidoostelijke richting uit, en geeft daardoor aan het eiland zijne driehoekige, in drie voorgebergten eindigende, gedaante. Het vulkanische gedeelte aan de oostkust, waar de *Aetna* (*Mongibello*) zich 10,000 voet boven de zee verheft, is het vruchtbaarste. Steden: a) In het oosten: *Messana* (vóór de komst der Messeniërs *Zancle*, th. *Messina* genaamd), en *Syracusae* (tegenw. *Siragossa*). b) In het Zuiden: *Agrigentum* (th. *Girgenti*). c) In het Westen en Noorden: *Lilybaeum*, *Segeste* of *Egesta*, *Panormus* (th. *Palermo*).

Sicilië is aan drie kanten door groepen van kleinere eilanden omgeven: in het N. door de 11 *Aeolische* of *Vulcanische* eilanden (th. *Liparische* eilanden, het grootste is *Lipara*), in het W. door de *Aegates* (th. *Aegadische* eilanden), waarbij *Lutatius Catulus* de beslissende overwinning op de *Carthagers* behaalde, 242, in het Z. door *Melite* (*Malta*) en twee kleinere eilanden.

2) *Sardinia*, van alle Italiaansche eilanden het verst van het vasteland verwijderd, waaraan het zijne centoonige, ontogankelijke en van geen enkele haven voorziene oostkust toekert. Hoofdstad: *Caralis* (th. *Cagliari*) op de zuidkust.

3) *Corsica* met *Alalia* (later *Aleria*) op de oostkust.

B. GESCHIEDENIS DER ROMEINEN.

EERSTE TIJDVAK.

ROME ONDER KONINGEN, 753—509.

§ 76.

De overlevering van de stichting der stad.

Bij de verwoesting van Troje was Aenēas met zijn vader Anchīsēs, zijn zoon Ascanius en een kleine bende Trojanen ontsnapt, en na langdurige dwaaltochten in Italië aangeland, waar hij Lavinium, en waar na zijn dood Ascanius Alba Longa bouwde.

De legende van Aeneas (1). Aeneas en de met hem ontsnapte Trojaansche vluchtelingen beproefden eerst zich op Creta neder te zetten, gehoorzamen aan eene godspraak, die zij op Delos hadden ontvangen en die Anchises hun had uitgelegd. Doch weldra verlieten zij dat eiland, waar zij door hitte en ziekten gekweld werden, en stевenden op eene aanwijzing, die Aeneas in een droom van de Penaten ontvangen had, naar Italië. Nadat storm en dwaaltochten hunne reis hadden belemmerd, bereikten zij Sicilië, waar Anchises stierf. Nu zond Juno, de oude vijandin der Trojanen, een nieuwen storm, die de vloot naar Carthago dreef, waar Aeneas door de koningin Dido liefderijk ontvangen werd en zoo lang vertoefde, tot dat een bevel van Jupiter hem gelaste naar Italië te zeilen. Hij landde in het gebied van Latinus, den koning van Laurentum, die hem, door eene voorspelling daartoe gedreven, zijne dochter Lavinia tot vrouw gaf. Maar Turnus, de koning der Rutuli te Ardēa, met wien Lavinia vroeger verloofd was geweest, beoorloogde, door Juno aangehitst, den hem voorgetrokken vreemdeling en Latinus. Terwijl Aeneas bij Evander, een Arcadisch

(1) Uitvoerig behandeld door G. SCHWAB, die schönsten Sagen des classischen Alterthums, 1846. 3 deelen.

vorst, die zich aan den oever van den Tiber had nedergezet, hulp zocht en dus afwezig was, waagde Turnus een storm op de legerplaats der Trojanen, die afgeslagen werd; zijne poging om de Trojaansche vloot te verbranden, vrijdelde Jupiter, door de schepen in nimfen te veranderen. Na de terugkomst van Aeneas volgde eene reeks van gevechten, tot dat ten laatste de Trojaansche held zijn vijand Turnus in een tweegevecht versloeg.

De veertiende Albaansche koning, Amulius, was door de verdrijving van zijn broeder Numitor tot de heerschappij geraakt, had diens zoon gedood en zijne dochter Rea Silvia onder de Vestaalsche maagden opgenomen. Mars verwekte bij haar tweelingen, Romulus en Remus, die bij den Tiber te vondeling gelegd, maar gered en door eene wolvin gezoogd werden, tot dat een herder (Faustulus) hen vond en aan zijne vrouw (Acca Larentia) bracht om ze op te voeden. Zij groeiden onder de herders op, doodden Amulius en ver-schaften aan Numitor de heerschappij over Alba. Het geschil tusschen de beide broeders over de stichting eener nieuwe stad werd door het verschijnen van 12 gieren ten voordeele van Romulus beslist; Remus werd verslagen, 753.

§ 77.

De zeven koningen. 753—510.

De Romeinsche schrijvers zelve ontkennen niet dat de geschiedenis der eerste drie eeuwen, bij gebrek aan deugdelijke bronnen, hoogst onzeker is (Beaufort. — Niebuhr. — Mommsen).

1) Romulus (37 j., 753—716). Volgens de sage werd iedereen in de nieuwe stad opgenomen, ballingen, gevluchte moordenaars, ja zelfs weggelopen slaven en misdadigers. Om hun vrouwen te verschaffen, verzocht Romulus de naburige volken, hem het *jus connubii* toe te staan; toen dit van de hand gewezen werd, noodigde hij de Latijnen en Sabijnen tot de bijwoning van een feest uit. Zij kwamen, en de Romeinen

schaakten, terwijl de gasten hunne aandacht op de spelen gevestigd hielden, hunne dochters. Om die reden werd hij in oorlog gewikkeld met drie Latijnsche steden, die na elkander overwonnen werden, en met de Sabijnen, wier koning Titus Tatius door het verraad van Tarpēja het capitulium innam. De geroofde maagden zelve bemiddelden den vrede, waarop de Romeinen en Sabijnen zich tot één staat vereenigden.

De Romeinsche Senaat, door Romulus uit 100 voorname Romeinen van gevorderden leeftijd (*patres*) gevormd, werd nu op 200 gebracht, 100 Romeinen en 100 Sabijnen; de koninklijke waardigheid wisselde tusschen de beide volken af. Verdeeling van het volk in 30 curiën. Romulus werd bij eene zonsverduistering door Mars naar den hemel ontvoerd; de Romeinen bewezen hem in 't vervolg goddelijke eer, en noemden hem Quirinus.

Na eene tusschenregering (*interregnum*) van één jaar kozen de Romeinen uit de Sabijnen den schoonzoon van T. Tatius,

2) Numa Pompilius (43 j., 715—672). Door de nimf (*camēna*) Egeria onderwezen, regelde hij den Romeinschen godsdienst door de instelling der volgende priesterkollegiën: 1) De Pontifices (5, 8, 15, 16), voor hun leven gekozen. Opengevallen plaatsen werden door het kollegie zelf aangevuld (*coöptatio*). Zij hadden het oppertoezicht over den godsdienst zoowel van den staat als van de bijzondere personen; over alle priesters oefenden zij eene soort van gezag uit, terwijl in alle twijfelachtige gevallen hunne uitspraak beslissend was. Zij moesten zorg dragen, dat iedere godsdienstige en gerechtelijke handeling op den juisten dag verricht werd; daarom regelde de voorzitter van dit kollegie, de *Pontifex maximus*, de tijdrekening, bepaalde den tijd voor de te vieren feesten, en schreef de *Annāles maximī*. 2) De Augures (3, 4, 9, 15), insgelijks bij *coöptatie* voor hun leven gekozen, raadpleegden, op uitnoodiging der bevoegde ambtenaren, bij alle openbare handelingen den wil

der goden. Er waren vooral twee soorten van teekenen (*auspicia*), waardoor de goden hun wil te kennen gaven: a) luchtverschijnselen, als donder, bliksem, vallende sterren; b) de vlucht en de stem van zekere vogels. 3) De 3 Flamīnes of offerpriesters (Diālis, Martialis, Quirinalis); zij brachten de brandoffers aan de 3 nationale goden. 4) De 20 Fetiāles, door Numa of Ancus Martius aangesteld, om op plechtige wijze den oorlog te verklaren, en uit naam van het Romeinsche volk vrede en verbonden te sluiten. 5) De Vestaalsche maagden, 4, sedert Tarquinius Priscus 6, onder toezicht van den Pontifex Maximus, door hem op een leeftijd van 6—10 jaren gekozen. Zij moesten 30 jaren priesteressen blijven; in de eerste 10 jaren leerden, in de tweede dienden, en in de laatste onderwezen zij (bewaking van het Palladium, een volgens de sage uit Troje medegebracht uit den hemel gevallen beeld van Pallas, het heilige vuur van Vesta). 6) De (12) Salii, door Numa benoemd, om het heilige schild (*ancīle*) van Mars, dat van den hemel was gevallen, en 11 andere schilden, die naar het voorbeeld daarvan vervaardigd waren, te bewaken.

Ook voerde hij in plaats van het door Romulus aangenomen jaar van 10 maanden (304 dagen) een maanjaar van 12 maanden of 355 dagen in. De tempel van Jānus.

3) Tullus Hostilius (32 j., 672—640), een Romein. Een oorlog met Alba Longa, het hoofd van het Latijnsche verbond, ontstaan door wederzijdsche plunderingen, werd (op voorstel van den Albaanschen dictator Mettius Fufetius) door den strijd der drie Horatiërs en der drie Curiatiërs, drielingen en zonen van twee zusters (?), ten voordeele der Romeinen beslist. Zustermoord van den overwinnenden Horatius, die door de voorspraak zijns vaders aan het doodvonnis ontkwam (*provocatio ad populum*). Mettius Fufetius zette de Vejenters en de Fidenaten tegen Rome op, en beloofde in den veldslag tot hen over te loopen, maar zijne trouweloosheid mislukte. Hij werd op eene wreede wijze gedood, Alba verwoest, en de inwoners werden naar Rome overgebracht.

4) Ancus Martius (24 j. (640—616), was een Sabijn en de kleinzoon van Numa. Invallen der Latijnen in het Romeinsche gebied hadden een oorlog ten gevolge, waarin de Romeinen vier Latijnsche steden veroverden, en hare bewoners naar Rome overbrachten. De bewoners van veroverde steden, die naar Rome gevoerd werden, zoo als de Albanen onder Tullus, de Latijnen onder Ancus, heetten Plebejers, en hadden minder rechten (*sine suffragio*) dan de oude bewoners van Rome, de Patriciërs. Ancus stichtte de havenstad Ostia.

5) L. Tarquinius Priscus (38 j., 616—578), volgens de overlevering een zoon van den uit Corinthe naar Tarquiniï gevluchten Bacchiäde Damarätus, kwam naar Rome, werd voogd over de zonen van Ancus, maar na diens dood zelf tot koning gekozen (zijne gemalin Tanäquil). Met zijne verheffing hield de afwisseling van Romeinsche en Sabijnsche koningen op. Hij voltooide de door Ancus begonnen onderwerping van Latium. Hij bouwde de Cloacae, maakte de moerassen in de nabijheid der stad droog, en legde op het aldus gewonnen terrein het Forum en den Circus Maximus (het groote renperk) aan; hij vermeerderde den Senaat tot op 300 leden, maar werd door sluipmoordenaars gedood, welke de zonen van Ancus, die zich voor verongelijkt hielden en de erflijke regeering poogden te herstellen, op hem hadden afgezonden. Echter volgde des konings schoonzoon

6) Servius Tullius (44 j., 578—534). Hij verkreeg voor Rome niet slechts de opname in, maar zelfs eene soort van voorzitterschap van het Latijnsche verbond (stichting van een gemeenschappelijk heiligdom op den Aventinus), voegde den Viminalis en Esquilinus bij de stad, en omgaf de zeven heuvelen met een ringmuur. Hij verdeelde de Plebejers naar hunne woonplaatsen in 30 tribus. Ten einde hun ook stemrecht te verschaffen, voerde hij met het oog op de volksvergadering en het leger eene nieuwe verdeling van alle vrije bewoners van Rome en van het gebied der stad in 193 Cen-

turiën in; deze Centuriën bevatten dus de Patriciërs en de Plebejers.

Zij bestonden uit drie deelen:

a) De Ridders met 18 Centuriën, waarin zoowel Patriciërs, als ook de rijkste en aanzienlijkste familiën van de Plebs opgenomen waren.

b) Het voetvolk, naar het vermogen onderscheiden in 5 klassen:

1)	Die 100,000	asses bezaten met 80	centuriën.
2)	" 75,000	" " "	20 "
3)	" 50,000	" " "	20 "
4)	" 25,000	" " "	20 "
5)	" 12,500 (?)	" " "	30 "

c) Die minder vermogen bezaten, dan de vijfde klasse, zoo als de speel- en timmerlieden (deze werden volgens Livius bij de eerste klasse gevoegd); zij hadden te zamen 5 centuriën.

Er waren dus in 't geheel 193 centuriën, Iedere centurie had in de vergadering van het geheele volk (*comitia centuriata*) ééne stem. De *comitia centuriata* hadden de bevoegdheid, om de voorstellen van den senaat over nieuwe wetten, keuze van ambtenaren en oorlogsverklaringen goed te keuren of te verwerpen. Met die verdeeling van het geheele volk in centuriën hing ook de regeling van het krijgswezen samen: de ridders dienden te paard, de burgers der 5 klassen te voet, en wel van hun 16de tot 45ste jaar in het veld, van hun 46ste tot 60ste jaar in de stad.

Servius werd vermoord (de beide Tulliae en de beide Tarquini) door zijn schoonzoon

7) L. Tarquinius Superbus (24 j., 534—510), die, zonder door het volk verkozen of op den troon bevestigd te zijn, zich van de regeering meester maakte en geheel willekeurig heerschte. Hij ontnam aan de Plebejers de rechten, die Servius hun gegeven had, en legde hun drukkende belastingen en zware heerendiensten op (zij moesten het Capitolium en de Cloacae helpen bouwen); het getal leden van den senaat ver-

minderde hij door den moord en de verbanning van vele senatoren. Slechts zelden verwaardigde hij zich den raad van dit eerste staatslichaam in te winnen. De Latijnen en Hernicers onderwierpen zich aan de Romeinsche heerschappij. Hij veroverde Suessa Pometia, en bouwde van den rijken buit den Capitolijnschen tempel van Jupiter, Juno en Minerva, waarin de drie Sibyllijnsche boeken bewaard werden, die hij van eene oude vrouw gekocht had. Hij voltooide de hegemonie van Rome, door de contingenten van het Latijnsche verbond bij het Romeinsche leger te voegen. Gabii, dat weigerde toe te treden, heeft zijn zoon Sextus, volgens het verhaal door list, voor hem veroverd (het verhaal schijnt samengesteld te zijn uit hetgeen bij Herodotus over Zopyrus en Periander staat). Ook begon hij tot uitbreiding van het Romeinsche gebied naar het zuiden oorloggen met de Volscers en Rutulers, veroverde Suessa Pometia en belegerde juist Ardea, toen een opstand uitbarstte, die met zijne verdrijving en de afschaffing van het koningschap eindigde. Volgens de sage ontstond bij de belegering van Ardea een twist tusschen de zonen des konings en hun neef L. Tarquinius uit Collatia, over de deugd hunner vrouwen; zij vertrekken naar Rome en Collatia. Sextus Tarquinius ziet Lucretia, keert later alleen naar Collatia terug, en onteert haar. Zij doodt zich zelve. Dit verwekt een opstand van het volk, dat door L. Junius Brutus (de reis naar Delphi; zijn geschenk aan den God; de godspraak), een zoon van de zuster des konings, was bijeengeroepen. De Tarquiniï werden verdreven, de koninklijke waardigheid afgeschapt, de regeering aan twee Consuls, telkens voor een jaar, opgedragen, en de staatsregeling van Servius hersteld. Slechts in buitengewone omstandigheden kon (sedert 505) één man, de Dictator, aan het hoofd van den staat staan; hij was met het volle koninklijke gezag bekleed, maar hij moest na hoogstens zes maanden weder aftreden. De beide eerste Consuls waren L. Junius Brutus en L. Tarquinius Collatinus, de echtgenoot van Lucretia.

HET TWEEDE TIJDVAK.

ROME ALS GEMEENEBEST, 509—30 v. CH.

a) ARISTOCRATIE, 509—366.

§ 78.

Gevolgen van de verdrijving der Tarquiniï.

De naar Tarquiniï gevluchte koning deed verscheidene pogingen om naar Rome terug te keeren, die echter allen mislukten. 1) Een door zijne gezanten te Rome bewerkte samenzwering tegen de nieuwe regeling der zaken werd verraden, en Brutus liet zijne eigene zonen, die daaraan deel hadden genomen, terechtstellen. 2) In een oorlog met Veji en Tarquiniï sneuvelde Brutus (rouw der Romeinsche matronen), maar de stem van den boschgod, zoo verhaalde men, verklaarde, dat de Romeinen overwonnen hadden. 3) De oorlog met de Etruscers. Van de verwarring, welke na de verdrijving der Tarquiniï in den Romeinschen staat heerschte, trokken de Etruscers partij; zij deden eene poging om Latium te veroveren, dat hunne bezittingen in Campanië van Etrurië scheidde. Koning Porsena van Clusium voerde het leger van het Etrurische verbond tegen Rome aan; het werd wel is waar door de dapperheid van Horatius Cocles, die alleen aan de vijanden tegenstand bood, terwijl de brug over den Tiber afgebroken werd, verhinderd, om de stad zelve binnen te dringen, maar eene poging van den moedigen Mucius Scaevöla (hij doodt den schrijver van Porsena in plaats van den koning — verbrandt zijne rechterhand) om Porsena te dooden mislukte. De stad moest zich overgeven, hare wapenen uitleveren, een derde van haar gebied afstaan en twintig gijzelaars geven, waaronder Cloelia (zij zwemt volgens de sage over den Tiber naar Rome terug, wordt aan Porsena weder uitgeleverd, maar door dezen teruggezonden). 4) In een oorlog met de Latijnen, die gedurende den Etruscischen oorlog van Rome afgefallen waren, werd de negentigjarige Tarquinius, in den slag bij het meer Regillus (nabij Tusculum), door den Romeinschen dictator Postumius gewond;

hij stierf te Cumae, 495 (?). De Latijnen werden door dezen oorlog vrij, en gingen (493) met Rome een bondgenootschap aan. Ook de Hernicers traden (in 486) tot dit verbond toe.

§ 79.

De uitwijking van de plebs, 494.

De Patriciërs waren niet slechts in het uitsluitend bezit van alle priesterlijke en burgerlijke betrekkingen en cereposten, maar hadden ook alleen het gebruik van het veroverde land (*ager publicus*); hierdoor, door het pachten der indirecte belastingen en het aannemen van leverantiën voor den staat werden zij rijk, terwijl de groote massa der Plebejers door de aanhoudende oorlogen verarmde en in schulden bij woekerdrijvende Patriciërs geraakte, aan wie zij hunne persoonlijke vrijheid verpand hadden. Tegen dezen drukkenden toestand werd hulp gevorderd en door den dictator M. Valerius (tijdens een oorlog met de Volscers) ook beloofd, maar niet verleend. Derhalve week de plebs uit naar den heiligen berg in het Sabijnsche gebied, 494, met het voornemen om zich van den Romeinschen staat af te scheiden. Zij keerde van daar niet terug, tot dat de Patriciërs bij een, door de bemiddeling van Menenius Agrippa (zijne allegorie van de maag) gesloten vrede de onschendbaarheid der (5?) volkstribunen, ambtenaren, die tot bescherming van de plebs aangesteld waren, erkenden, en de opheffing der schuldcontracten van de onvermogens benevens de vrijlating inwilligden van hen, die wegens schulden in dienstbaarheid verkeerden.

Aan den consul Spurius Cassius kostte de poging, om aan de Plebs ook aandeel aan den *ager publicus* te verschaffen (486), het leven. Want nauwelijks had hij zijne betrekking nedergelegd, of hij werd beschuldigd van naar de alleenheerschappij te streven, veroordeeld en onthoofd.

§ 80.

Oorlogen met naburige volken.

1) Oorlog met de Volscers (493?). Marcius Coriolānus (de veroveraar van de stad Corioli?) gaf bij

een hongersnood den raad, om koren onder de Plebs te verdeelen, onder voorwaarde evenwel, dat zij afstand deed van het tribunaat; hierom in de vergadering der plebs (comitia tributa) van hoog verraad beschuldigten veroordeeld, begaf hij zich tot de Volscers, werd aan het hoofd hunner krijgsmacht geplaatst, en bedreigde Rome. Slechts de beden van zijne moeder en zijne gade konden hem, volgens het verhaal der Romeinsche schrijvers, tot den terugtocht bewegen.

2) De oorlog der Fabii tegen Veji (481—474). Om het aan de Etruscers verloren land op den rechter oever van den Tiber (m. z. bl. 168) te herwinnen, en tegelijk de Plebejers bezig te houden, vernieuwden de Patriciërs, voornamelijk door de *gens Fabia* daartoe aangespoord, den oorlog met Veji, die, nadat het geslacht der Fabii bij de Cremëra was omgekomen (slechts één knaap werd gered), met een vrede voor veertig jaren eindigde.

3) De oorlog met de Volscers werd weldra vernieuwd en vooral om het bezit der stad Antium gevoerd (469). De Aequers, die als bondgenooten der Volscers aan den oorlog deel namen, sloten een Romeinsch leger op den berg Algidus in het Albaansche gebergte in, dat door den (van den ploeg gehaalden) dictator L. Quinctius Cincinnatus gered werd.

§ 81.

Strijd tusschen de Plebejers en Patriciërs om gelijkheid van burgerlijke rechten.

De wetgeving der tienmannen, 451 en 450. Het gemis eener geschreven wet voor de Plebejers, en de willekeur, waarmede de Patricische Consuls alle twisten tusschen de Plebejers en Patriciërs volgens het onzekere, onvolledige en rekbare gewoonterecht konden beslissen, deden de behoefte gevoelen aan eene algemeene wetgeving voor beide standen; maar eerst na langen en hevigen tegenstand gaven de Patriciërs toe, dat tien senatoren voor één jaar (451) met de macht van

Consuls zouden bekleed, en tevens met die nieuwe wetgeving belast zouden worden. Deze stelden 10 tafelen met wetten op. Op de bepalingen der 10 tafelen berustte het geheele Romeinsche recht tot op den tijd der keizers. De inhoud der 10 tafelen is slechts zeer onvolledig bekend; eene der belangrijkste veranderingen was het, dat de rechtspraak over halszaken uitsluitend aan de Comitia centuriata werd opgedragen, zoodat dus geen Patriciër meer in de Comitia tributa kon aangeklaagd worden. De tienmannen van het volgende jaar (450) voegden nog twee tafelen bij die tien. Maar waren de eerste tienmannen bemind geweest, die van het tweede jaar hadden weldra den haat en de verbittering van het volk opgewekt. Zij beriepen op het einde van hun dienstjaar geene vergadering ter verkiezing van nieuwe Consuls, en veroorloofden zich de meest willekeurige handelingen en bepalingen, daartoe aangemoedigd vooral door hun leider Appius Claudius. Een op een oud krijgsman gepleegde moord, en de dood van Virginia (die door haar eigen vader vermoord werd, opdat zij niet de slavin van Appius Claudius zou worden) gaven het sein tot den opstand; de Plebejers trokken op nieuw naar den heiligen berg en bleven daar, totdat het decemviraat afgeschafft en de oude staatsregeling hersteld was. Twee der tienmannen brachten zich in de gevangenis om het leven, de anderen verlieten Rome.

Om de eischen van de Plebejers, die het consulaat met de Patriciërs wilden deelen, te ontwijken, werd (444) bepaald, dat het hoogste gezag aan krijgstribunen met de macht van Consuls (*tribuni militum consulari potestate*, ten getale van 3, 4, 6 of 8; 6 was het gewone getal), uit beide standen, zou mogen worden opgedragen. De wet van Canulejus over huwelijken van Plebejers met Patriciërs werd aangenomen (*connubium*). De inschrijving der burgers naar hunne standen (*ordines*), waarmede het recht verbonden was, om iemand in den Senaat, den ridderstand en de tribus op te nemen of daaruit te verwijderen, en het bestuur over de geld-

middelen van den staat werden van het krijgtribunaat afgescheiden, en alle vijf jaren aan twee Patriciërs, *Censōres* genaamd, opgedragen, wier amtsduur weldra (434) tot 1½ jaar beperkt werd. Zelfs dit verminderde consulaire gezag werd door den adel aan de Plebejers telkens slechts voor de eerstvolgende verkiezingen ingewilligd, en zoo ontstond er alle jaar een hevige strijd over de vraag, of er Patricische Consuls of krijgstribunen uit de beide standen zouden verkozen worden. — De nieuw verkregen staatkundige rechten kwamen slechts aan de voorname Plebejers te stade; slechts enkelen dachten er aan, het lot der arme Plebejers te verbeteren. Bij een hongersnood (439) bezorgde en verdeelde Sp. Maelius, de rijkste onder de Plebejische ridders (*equites*), koren; tevens verspreidde zich het gerucht, dat er in zijn huis geheime bijeenkomsten gehouden en wapenen bijeenverzameld werden. Men maakte hieruit op, dat hij naar de alleenheerschappij streefde. L. Cincinnatus werd tot dictator benoemd. Zijn magister equitum, C. Servilius Ahāla, versloeg op het forum den waarschijnlijk onschuldigen Maelius.

Over het einde van den strijd tusschen de beide partijen z. m. § 84 en § 87.

§ 82.

Aanvallende oorlog der Romeinen tegen Etrurië, 405—396.

Toen de Etruscers in het Z. hunne Campanische bezittingen aan de Samniten en in het N. de vlakke aan gene zijde van den Po aan de over de Alpen gekomen Celten (m. z. bl. 173) verloren hadden, ondernam de weleer door Porsena verootmoedigde Romeinsche burgerij een aanvallenden oorlog tegen Etrurië, waarin de legioenen voor het eerst ook gedurende den winter in het veld bleven en soldij van staatswege ontvingen. Hoewel Veji, het bolwerk van Etrurië, slechts van de zuidelijke, in het lot dier stad onmiddellijk betrokken, steden van Etrurië hulp ontving, daar de noordelijke door de vorderingen

der Celten bedreigd werden, werd echter de groote en sterke stad volgens het verhaal (even als weleer Troje), eerst na een beleg van 10 jaar door den dictator M. Furius Camillus ingenomen, en wel door middel van een onderaardschen, tot in den tempel van Juno geleidenden gang. (Afleiding van het Albaansche meer.)

Na zijne zegepraal werd Camillus wegens verduistering van een gedeelte van den Vejentischen buit tot eene geldboete veroordeeld, en begaf zich in ballingschap naar Ardëa.

§ 83.

De inneming van Rome door de Galliërs, 389.

De Celten hadden zich uit Gallië, hunne voornaamste woonplaats sedert hunne komst in het Westen, noordelijk naar de Britsche eilanden, zuidelijk naar Spanje (vandaar Celtiberiërs) verspreid. Andere benden namen den terugtocht naar het Oosten aan en trokken deels over den Rijn naar den Midden-Donau (Pannonië), deels over de Alpen naar de Po-vlakte. Tijdens den laatsten oorlog tegen Veji verscheen een Celtische stam, de Senonische Galliërs, reeds in Etrurië en belegerde Clusium. De Etruscers wendden zich in dezen uitersten nood tot de Romeinen, die tot dusver hunne vijanden geweest waren. In plaats van een leger zonden de Romeinen gezanten (de 3 Fabii), die te vergeefs van de Galliërs eischten, dat zij het land der Romeinsche bondgenooten verlaten zouden, en toen (in strijd met het volkenrecht) in de gelederen der Clusiners medestreden; een hunner doodde zelfs een Gallischen aanvoerder. Toen nu de door de Galliërs geëischte uitlevering der gezanten geweigerd werd, en men deze zelfs tot krijgstrubunen benoemde, braken 70,000 Galliërs tegen Rome op en versloegen het 40,000 man sterke Romeinsche leger bij de Allia (18 Juli 389), zoo dat het in verwarde vlucht grootendeels naar Veji ontsnapte en de hoofdstad prijs gaf. De barbaren plunderden en

verbrandden de verlaten stad, met uitzondering van het Capitulum, waar de Senaat met de nog overige Patricische jongelingen vergaderd was. Een storm op den burg werd met groot verlies afgeslagen, maar de Galliërs rekenden er op, dat de honger de bezetting ten laatste wel tot de overgave zou dwingen, verlieten derhalve die half verpeste en platgebrande plaatsen en doorkruisten inmiddels Latium.

De meeste Romeinen, die den dood in den slag ontkomen waren, hadden de wijk naar het pas veroverde Veji genomen. Zij werden hier door de Etrusciers aangevallen, maar overwonnen hen, en namen hun hunne wapenen af. Toen een dapper jongeling met deze tijding tot het Capitool was doorgedrongen, bemerkten de Galliërs zijne voetstappen op de bergen, en beproefden des nachts langs denzelfden weg den burg binnen te dringen. Maar Manlius (Capitolinus), door het geschreeuw der aan Juno gewijde ganzen gewekt, redde het capitool. In het begin van het volgende jaar verlieten de Galliërs, op de tijding dat de Venëti in hun land gevallen waren, tegen betaling van 1000 pond gouds, Italië. — Het plan der Plebejers om naar Veji te verhuizen, werd door Camillus, die uit zijne ballingschap was teruggekeerd (en wien de overlevering ook het ontzet van het capitool en de verdrijving der Galliërs uit Rome toeschrijft), verijdeld, waardoor hij zich den bijnaam van tweeden stichter der stad (*alter Romulus*) verwierf. Veji werd afgebroken, en het verwoeste Rome binnen één jaar weder opgebouwd.

§ 84.

*Einde van den strijd tusschen de Patriciërs en de Plebejers
door de wetten van Licinius, 366.*

Terwijl de voornamere Plebejers aandeel aan het krijgtribunaat verkregen hadden, was voor de verbetering van den toestand der armere Plebejers alweder niets gedaan; de door Spurius Cassius ter sprake gebrachte kwestie over de verdeeling van den ager

publicus was nog altijd hangende. Ja Manlius, de redder van het Capitolium, had, toen hij den nood, door den langdurigen Vejentischen en den vernielenden Gallischen oorlog veroorzaakt, wilde verhelpen door aan arme burgers rentelooze voorschotten te doen en op verkoop van een gedeelte der staatsdomeinen ten behoeve dier armen aan te dringen, die edele poging met zijn leven moeten betalen. Onder de vierde dictatuur van Camillus (384) werd hij van het streven naar de alleenheerschappij beschuldigd en op verraderlijke wijze van de Tarpejische rots gestort; zijn huis werd gesloopt.

Toen daarom de volkstribunen C. Licinius Stolo en L. Sextius in 376 verlangden, dat er geen krijgstribunen meer, maar Consuls benoemd zouden worden, en wel telkens één uit de Plebejers, voegden zij hierbij ten behoeve der armere Plebejers nog twee andere voorstellen: 1) dat ieder Romeinsch burger aan den ager publicus deel zou hebben, maar niemand meer dan 500 bunders (jugera) zou mogen bezitten, 2) dat de schulden, na aftrek der reeds betaalde renten, in drie jaarlijksche termijnen zouden afgelost worden. Dewijl de Patriciërs zich tegen beide voorstellen verzetten, werden die twee mannen 9 jaar achtereenvolgens telkens weder tot tribunen verkozen, totdat eindelijk in 366 hunne voorstellen aangenomen en tot wetten verheven werden. Maar ook ditmaal werd het consulaire gezag verminderd; men scheidde er het rechterlijk gezag van af, en droeg dat aan een Praetor urbanus op.

Met de verkiezing van L. Sextius tot eersten Plebejischen Consul (366) houdt de oude Aristocratie op te bestaan. Maar eerst na 25 jaar geraakte de Plebs tot het rustige bezit van hare nieuwe rechten. Meermalen werd de verkiezing van een Consul door de benoeming van een Dictator verhinderd, of werden er, in strijd met de Licinische wet, twee Patricische Consuls verkozen. Maar weldra verkregen de Plebejers zonder verderen strijd den toegang ook tot de overige Patricische, zoowel burgerlijke, als priesterlijke betrekkingen (*lex Ogulnia*, 300, m. z. bl. 180).

b) DEMOCRATIE, 366—30 v. CH.

aa) OORLOGEN OM DE HEERSCHAPPIJ OVER ITALIË, TOT OP DE
ONDERWERPING VAN HET GEHEELE SCHIEREILAND.

366—266.

§ 85.

De oorlogen met de Samniten, 342—290.

Den strijd om de heerschappij over Midden- en Zuid-Italië kan men beschouwen als het heldentijdvak der Romeinsche geschiedenis.

De eerste oorlog met de Samniten (342—340). De Samniten, die toen van de Adriatische tot de Tyrrhenische zee woonden, en in grootte van gebied en in aantal de Romeinen met hunne bondgenooten (de Latijnen en Hernicers) ver overtroffen, hadden in een oorlog met de Campaniërs deze tweemaal overwonnen. De Romeinen werden door de Campaniërs te hulp geroepen, overwonnen onder den Consul M. Valerius Corvus bij den berg Gaurus (bij Cumae) en bij Suessula, maar sloten toen vrede met de Samniten, om een

Oorlog tegen de Latijnen (339—337) te kunnen voeren, die zitting in den Senaat en recht op het Consulaat verlangden. T. Manlius Torquatus, die zijn zoon, omdat hij tegen zijn verbod een Latijnsch bevelhebber tot den strijd uitgedaagd en verslagen had, met den dood strafte, overwon met hulp der Samniten de Latijnen bij den Vesuvius, voornamelijk door de heldhaftige opoffering van P. Decius Mus, en in een tweeden veldslag bij Trifanum. De ondergang van het Latijnsche verbond was het gevolg van deze overwinningen; de steden werden een voor een bestormd of zij capituleerden, namen Romeinsche bezetting in en kwamen, naar gelang van hare medeplichtigheid, in verschillende verhouding tot Rome. Antium, de belangrijkste der Volscische steden, verloor hare oorlogschepen, welke snebben voortaan

het spreekgestoelte op het Romeinsche forum versierden (*rostra; pro rostris dicere*) en werd eene Romeinsche colonie.

De tweede oorlog met de Samniten (325—304) begon insgelijks in Campanië. Hij werd veroorzaakt door de hulp, welke de Samniten aan de stad Neapölis, de eenige nog niet onderworpen gemeente in Campanië, tegen Rome verleenden. De Samniten legden er, om de plannen der Romeinen te voorkomen, eene sterke bezetting in. Maar deze sloegen het beleg voor de stad, en de bewoners capituleerden onder zeer gunstige voorwaarden, daar men eene coalitie tusschen de Samniten en Grieken vreesde. De oorlog tegen Samnium werd in den beginne door Q. Fabius Maximus en L. Papirius Cursor met zoo gelukkigen uitslag gevoerd, dat de Samniten reeds na eenige jaren vrede verzochten. Maar de Romeinen verlangden eene volkomene onderwerping en de krijgshaftige Samniten besloten liever in den oorlog te sterven dan dien eisch in te willigen. Op een met opzet verspreid gerucht, dat de Samniten de door de Romeinen bezette stad Luceria belegerden, zonden de Romeinen, zoo als de Samnitische veldheer C. Pontius voorzien had, een leger tot ontzet. Dit werd op den gevaarlijken tocht door de bergpassen bij Caudium (*furculae Caudinae*) door de Samniten ingesloten en na eene niet onbillijke capitulatie onder het juk gezonden, 321. Luceria viel in de handen der Samniten. Maar de capitulatie, die het leger gesloten had, werd door den Romeinschen Senaat verworpen en de oorlog voortgezet, in den beginne met afwisselend geluk, later (sedert 314) bepaald voordeelig voor de Romeinen, ofschoon ook de Etruscers, Umbriërs en Hernicers tegen hen opstonden; vooral voerde Q. Fabius Maximus met schitterenden uitslag oorlog in Etrurië, waar hij de schitterende overwinning bij Perugia behaalde (309), terwijl de dictator L. Papirius Cursor de Samniten in hun eigen land (bij Longüla) overwon. De Samniten verzochten op nieuw den vrede, maar de onderhandelingen bleven zonder resultaat, tot dat eene nieuwe overwinning der Romeinen onder de muren der Samnitische hoofdstad

Boviānum (305), aan den 20jarigen oorlog een einde maakte; bij den vrede moesten de Samniten Rome's oppergezag erkennen (304); zij behielden hun gebied, maar verloren de heerschappij over Lucanië, die zij tot hiertoe nog bezeten hadden, en eene poging, om die te herkrijgen, gaf reeds spoedig aanleiding tot

den derden oorlog met de Samniten (298—290). De Samniten zonden een leger naar Etrurië en verbonden zich met de Etruscers, Umbriërs en Galliërs; het leger der bondgenooten verzamelde zich in Umbrië, doch werd door Q. Fabius Maximus in zijn vijfde Consulaat bij Sentīnum (295), waar P. Decius Mus, de zoon, voor de vierde maal Consul, de Galliërs door zijn vrijwilligen dood tegenhield, volkomen verslagen. Samnium, door zijne bondgenooten verlaten, bood nog 5 jaar lang met wanhopige volharding tegenstand, tot dat eene nieuwe overwinning van Q. Fabius Maximus een vrede ten gevolge had, waarvan de voorwaarden niet nader bekend zijn. De Samnitische veldheer C. Pontius werd door den zegepralenden aanvoerder geboeid naar Rome gevoerd en ter dood gebracht.

§ 86.

De oorlog met Tarente, 282—272.

Italië wordt geheel en al onderworpen.

Kort na het einde van den oorlog met de Samniten mengden zich de Romeinen ook in de aangelegenheden van Beneden-Italië, en begonnen den niet minder roemrijken strijd met de rijke en beschaafde Grieken in Italië en tegen de Macedonisch-Grieksche krijgskunst. Toen de Lucaniërs door de Romeinen verhinderd werden de Grieksche steden in Lucanië te veroveren, plaatsten zij zich aan het hoofd eener nieuwe coalitie tegen Rome; niet slechts de Tarentijnen en Samniten in Beneden-Italië, maar ook de Etruscers, Umbriërs en Galliërs in het Noorden hadden zich met hen verbonden.

Door de bijna volslagen vernietiging der Senonische Galliërs en door eene overwinning op de verbonden Bojers en Etruscers brachten de Romeinen den oorlog in het N. ten einde, voordat die in het Z. nog recht begonnen was.

Eene Romeinsche vloot zeilde naar de Adriatische zee, om het daar verkregen kustland der Senones te beschermen, maar zij werd, toen zij in de haven van Tarente voor anker ging, door de Tarentijnen overvallen en gedeeltelijk weggenomen; de bemanning werd gedood en verkocht. De Romeinen zonden gezanten naar Tarente, maar deze ontvingen niet slechts geene voldoening, maar werden uitgelachen en bespot. Toen een Romeinsch leger de gezanten op den voet volgde en het Tarentijnsche gebied binnenrukte, riepen de Tarentijnen koning Pyrrhus van Epirus te hulp. Deze landde met een leger en twintig olifanten in Italië, liet na eene overwinning bij Heraclëa (280) door den Griekschen redenaar Cinëas aan de Romeinen voorstellen over een te sluiten vrede doen, en ondernam, toen deze op raad van den blinden Appius Claudius verworpen waren, een tocht tot in de nabijheid van Rome, om zich met de Etruscers te vereenigen; maar de Romeinen hadden met deze ten spoedigste een vrede op voor hen gunstige voorwaarden gesloten.

Toen Pyrrhus naar Tarente in de winterkwartieren was teruggekeerd, zonden de Romeinen den onomkoopbaren en onwankelbaren C. Fabricius tot hem, om over de vrijlating der gevangenen te onderhandelen. Zij keerden voor korten tijd naar Rome terug, maar moesten, daar de Senaat van geen vrede wilde hooren, in de gevangenis terugkeeren. Het groote verlies, waarmede Pyrrhus (279) een tweede overwinning bij Asculum Apulum (waar P. Decius Mus, de kleinzoon, volgens de overlevering, zich aan de onderaardsche goden wijdde) gekocht had, bewoog hem Italië te verlaten, en op verzoek der Syracusanen naar Sicilië te gaan, om een oorlog tegen de Carthagers te voeren. Hij ontnam aan deze hunne veroveringen (op Lilybaeum na) en stond reeds op het punt, om naar

Africa over te steken, toen vele Siciliaansche steden wegens zijne gestrengheid en willekeur van hem afvielen. Hij volgde dus gaarne de uitnoodiging der Tarentijnen en keerde naar Italië terug. Hier werd hij door M'. Curius Dentātus bij Beneventum verslagen (275), en liet, nadat hij te vergeefs de vorsten van het Oosten tot redding der Grieken van het Westen had opgeroepen, eene bezetting onder Milo in Tarente achter, waarschijnlijk met het doel om den oorlog in Italië te hernieuwen. Dit plan werd echter door zijn onverwachten dood (hij kwam in een gevecht in de straten van Argos om het leven) verijdeld. Milo gaf Tarente verraderlijk aan de Romeinen over, om zich en de zijnen te redden.

De Samniten hadden nog eene laatste zwakke poging tegen de Romeinen gewaagd; maar toen M'. Curius Dentatus hunne voorstellen tot omkoopning met verontwaardiging van de hand had gewezen, bukten zij insgelijks voor de meerderheid der Romeinen (272). Door het ten onderbrengen der volken in Zuid-Italië werd de onderwerping van het schiereiland (tot aan den Rubico ?) voltooid, 266.

§ 87.

Inwendige toestand van Rome gedurende dit tijdvak.

Toen de Plebejers eens den toegang tot het consulaat verkregen hadden, werden de voorrechten van den Patricischen stand hoe langer zoo onbeduidender. Tot de volmaakte gelijkstelling van beide standen werkten vooral de volgende wetten mede: 1) De wetten van den Plebejischen dictator Q. Publius Philo, 338, waarbij *a*) de besluiten van het volk kracht van wet verkregen, zonder dat de toestemming der curiën vereischt werd, en *b*) bepaald werd, dat de Plebejers ook tot de censuur verkiesbaar zouden zijn. 2) De wet van Ogulnius, 300, waarbij de Plebejers een aantal plaatsen onder de pontifices en augures verkregen. 3) De wet van Hortensius, 286, waarbij aan de besluiten van de plebs algemeen verbindende kracht werd toegekend, ook zonder toestemming van den Senaat.

bb) BUITENLANDSCHE OORLOGEN VAN DE ONDERWERPING VAN
ITALIË TOT AAN DE GRACCHEN. 264—133.

§ 88.

De eerste Punische oorlog, 264—241.

1. Oorlog te land op Sicilië (264—262).

Toen de Romeinen en Carthagers zich in oneenigheden mengden tusschen Hiëro II van Syracuse en de Mamertijnen (ontslagen Campaansche huurtroepen van den tyran Agathöcles) in Messāna (de belangrijkste Carthaagsche vesting), gaf dit wel aanleiding tot eene verzoening tusschen de strijdende partijen, maar ook tot een oorlog tusschen de beide staten, die als bemiddelaars waren opgetreden. Aanvankelijk verzetten zich de Carthagers en Syracusanen gemeenschappelijk tegen de Romeinen, maar toen na de eerste overwinning der laatsten de meeste landsteden van Sicilië, de Carthaagsche en Syracusaansche heerschappij moede, zich aan Rome onderwierpen, sloot ook Hiero II vrede, en met zijne hulp werd een Carthaagsch leger in Agrigentum ingesloten; de poging om de stad te ontzetten mislukte; zij werd bestormd en geplunderd, maar het leger, dat de stad verdedigd had, ontsnapte des nachts uit de stad, die nu in de handen der Romeinen viel. Om nu ook de zeesteden van Sicilië, waarin zich de Carthagers door hunne vloten nog staande konden houden, te veroveren, en hunne vijanden aldus geheel en al van het eiland te verdrijven, besloten de Romeinen eene vloot te bouwen.

2. Sicilië en Africa worden het tooneel van den oorlog ter zee en te land (260—241).

Naar het model van een gestrand Carthaagsch lineschip werd eene vloot gebouwd, waarmede C. Duilius de eerste overwinning ter zee bij Mylae behaalde (260), dewijl hij door de enterdreggen, die hij had uitgevonden, den strijd op de schepen in eene soort van veldslag veranderde. Daarop waagden de Romeinen ook de Carthaagsche bezittingen op

Sardinië en Corsica aan te vallen, terwijl hun leger op Sicilië de eene stad na de andere veroverde. M. Atilius Regulus beproefde zelfs den oorlog naar Africa over te brengen en daardoor den strijd spoedig ten voordeele der Romeinen te beslissen. Met eene talrijke vloot (van 330 schepen) naar Africa stevenend, ontmoette hij bij het voorgebergte Ecnömus, op de zuidkust van Sicilië, de nog sterkere Carthaagsche vloot, sloeg en verstrooide haar, landde in Africa, bezette Tunes, en maakte zich gereed, de hoofdstad zelve te belegeren. De Carthagers smeekten om vrede; maar de voorwaarden, waarop Regulus dien wilde sluiten, konden zij niet aannemen; zij plaatsten den met Grieksche huurtroepen gelanden Spartaan Xanthippus aan het hoofd van hun leger, die de Romeinen versloeg en Regulus gevangen nam, 254. Wel behaalden de Romeinen nog twee schitterende overwinningen (ter zee bij het Hermaeische voorgebergte, te land bij Panormus), maar daar hunne vloot drie malen schipbreuk leed, besloten zij van den oorlog ter zee voor goed af te zien. Regulus werd door de Carthagers met vredesvoorstellen naar Rome gezonden, maar gaf zelf den raad die niet aan te nemen, en keerde, getrouw aan zijne belofte, in de Carthaagsche gevangenschap terug (verschillende verhalen over zijn dood). Intusschen duurde de oorlog op Sicilië voort. Hier verdedigde Hamilcar Barcas de Carthaagsche bezittingen, tot dat de Romeinen uit de vrijwillige bijdragen van vaderlandlievende mannen eene nieuwe vloot bouwden, waarmede de Consul C. Lutatius Catulus, door eene schitterende overwinning bij de Aegätische eilanden, den oorlog besliste, 242. De volslagen uitputting van beide staten bespoedigde den vrede, waarbij de Carthagers van de opperheerschappij over Sicilië en de omliggende eilanden afstand doen, de Romeinsche gevangenen zonder losgeld uitleveren en 3200 talenten betalen moesten (241). Sicilië, met uitzondering van de Syracuseansche bezittingen, werd het eerste Romeinsche wingewest.

Weinige jaren later, toen de Carthagers door den oorlog met

hunne huurtroepen nog meer verzwakt waren (m. z. bl. 71), ontnamen de Romeinen hun ook Sardinië. Ook Corsica moesten zij omtrent denzelfden tijd aan de Romeinen afstaan.

§ 89.

Oorlog met de Illyriërs en met de Cisalpijnische Galliërs.

De Romeinen hadden aan de koningin Teuta van Illyrië door een gezant doen bevelen, dat zij hare zeerooverijen in de Adriatische zee moest staken. De gezant werd vermoord, en de Romeinen verklaarden aan de koningin den oorlog. Zij veroverden verscheidene Illyrische steden, en noodzaakten de Illyriërs tot het sluiten van een vrede, waarbij het gebied en de scheepvaart der Illyriërs binnen nauwe grenzen beperkt werd.

Onderwerping der Cisalpijnische Galliërs (225—222).

Na eene rust van bijna 50 jaren ontstonden er op nieuw opschuddingen onder de Celten in Italië. Dit verschafte aan de Romeinen de gelegenheid om hun gebied ook in het Noorden tot aan de natuurlijke grenzen van Italië uit te breiden. Met versterkingen, die zij van de Transalpijnische Galliërs ontvingen, drongen de Cisalpijnische Bojers en Insubriërs over den Apenninus Etrurië binnen, overwonnen een Romeinsch leger (bij Faesulæ), maar werden op de kust bij Telamon verslagen. Na de onderwerping der Bojers zetten de Romeinen den oorlog aan gene zijde van den Padus voort, veroverden de belangrijkste steden der Insubriërs (Mediolanum, Comum), onderwierpen Gallia transpadana tot aan de Alpen, 222, en stichtten ter beveiliging van den overgang over den Padus op beide oevers van die rivier koloniën (Placentia en Cremōna, 218).

§ 90.

De tweede Punische oorlog, 218—201.

Over de aanleiding tot dien oorlog z. m. bl. 71 en 72.

Hannibal liet, na de verovering van Saguntum, zijn broeder Hasdrubal als opperbevelhebber in Spanje achter, trok met een

uitgelezen Afrikaansch-Spaansch leger over de Pyrenaeen naar Gallië, bevocht den overgang over den Rhodanus, ging (in 15 dagen) over de Alpen (den kleinen St. Bernard), en verscheen met 26,000 man en eenige olifanten in 't begin van November 218 in Italië. Nog in hetzelfde jaar overwon hij de beide Romeinsche Consuls, aan den Ticinus in een ruitergevecht P. Cornelius Scipio (1), en aan de Trebia in een grooten slag Ti. Sempronius Longus, die zich met het overschot van Scipio's leger vereenigd had en door den vijand tot den overtocht over de gezwollen rivier was verleid geworden. Het naaste gevolg van deze overwinning was de opstand der Cisalpijnische Galliërs tegen de hun nauwelijks opgelegde Romeinsche heerschappij. In het volgende jaar trok Hannibal over de Apennijnen en vervolgde, ondanks groote verliezen, zijn weg door de moerassen aan den Arnus (juist om de moeilijkheid van dien weg hadden de Romeinen niet vermoed, dat hij hem zou kiezen), en behaalde eene derde overwinning aan het meer Trasimēnus op de ongeoeffende legioenen van den Consul C. Flaminius, die met het grootste gedeelte van zijn leger omkwam. Van hier ging hij niet recht op Rome af, maar langs den oostkant der Apennijnen naar Apulië en

(1) Uit de geslachtslijst der Scipio's:

L. Cornelius Scipio.

Cn. Cornelius Scipio.

P. Cornelius Scipio.

Zijn kleinzoon

P. Corn. Scipio Nasica.

P. Corn. Scipio Nasica
Serapio.

P. Corn. Scipio.
Afric. Major.

L. Corn. Scipio.
Asiaticus.

door zijn zoon werd
geadopteerd:

P. Corn. Scipio, de zoon
van Paullus Aemilius
(van daar Aemilianus),
Africanus Minor, Numantinus.

van daar naar Campanië, om de bondgenooten en onderdanen der Romeinen tot den afval over te halen. Vooreerst evenwel werd deze hoop niet vervuld; de bondgenooten bleven aan Rome getrouw. De dictator Q. Fabius Maximus Cunctator sloeg zijne tochten gade, zonder een slag te wagen, hoezeer Hannibal hem ook daartoe zocht te verleiden. Zijne taktiek kwam veeleer daarop neder, om zoowel Rome door schrandere bewegingen en het innemen van sterke positiën bij voortdurend te dekken, als ook aan zijn tegenstander, die midden in het land van den vijand geen vast punt had, den toevoer af te snijden, en hem zoo tot den terugtocht naar Gallië te dwingen. Maar Hannibal verschaftte zich door een plunderingstocht naar Campanië het voor den winter benoodigde. Op de tijding, dat Hannibal naar Apulië was teruggekeerd, het versterkte Cannae ingenomen en aan het Romeinsche leger den toevoer afgesneden had, leverden de Consuls van het jaar 216, C. Terentius Varro en L. Aemilius Paullus, bij Cannae aan den Aufidus een beslissenden slag, waarin Hannibals genie op de overmacht der Romeinen de schitterendste overwinning behaalde (Aemilius Paullus sneuvelde met 40,000 Romeinen en bondgenooten). Het gewichtigste gevolg van deze overwinning was, dat de volken en steden van Beneden-Italië, zoo als de Campaniërs en Samniten, zich nu bij Hannibal aansloten.

Maar de fortuin begon Hannibal in den steek te laten; hij wachtte de komst van zijn broeder Hasdrübal uit Spanje af, en vermeed zoolang een beslissenden slag. De Romeinen, die thans Spanje tot het hoofdtooneel van den oorlog maakten, hadden niet slechts Hasdrubal negen jaren van Italië verwijderd gehouden, maar ook Hannibal twee malen (bij Nola) overwonnen; een tocht van dezen tegen Rome bleef zonder gevolg; Capua, zijne voornaamste wapenplaats, werd door de Romeinen veroverd, en de buitenlandsche hulp, die hij uit Macedonië, van Syracuse en van zijne beide in Spanje achtergelaten broeders verwachtte, tegengehouden. Want Philippus III, koning van Macedonië, die na den slag bij Cannae een verbond met

Cons
Rom
sabi
cunctator
te p. h. i. d.
te m. h.
van p. o.
Bat. en in
rum. o. r.
ante. Salu
ten. ligo
post. que
in a. g. i. q. u.
viri. num.
gloria
Claret.

Hannibal gesloten had, werd, toen hij het Romeinsche Illyrië aanviel, door eene vloot tot staking der vijandelikheden gedwongen, en door de in Rome's belang strijdende Aetoliërs bezig gehouden. Syracuse, dat na den dood van Hiero II de zijde der Carthagers gekozen had, werd, ofschoon door Archimēdes verdedigd, na een driejarig beleg door M. Claudius Marcellus ingenomen (212), en daarna geheel Sicilië tot een Romeinsch wingewest gemaakt. Hasdrubal en Mago, de broeders van Hannibal, die den oorlog in Spanje tegen de beide broeders Cnaeus en Publius Cornelius Scipio, en na hun nederlaag en dood tegen den zoon van den laatste, insgelijks Publius geheeten, gevoerd hadden (hij bemachtigde het Carthaagsche Spanje tot Gades, en knoopte in Africa onderhandelingen met Syphax en Masinissa aan), kwamen wel is waar over de West-Pyrenaeen naar Italië, maar werden, nog voor dat zij het leger van Hannibal konden bereiken, verslagen, gene aan den Metaurus (207), deze in Gallia Cisalpina.

Publius Cornelius Scipio keerde na de onderwerping van Spanje (206) naar Rome terug, werd Consul, verkreeg Sicilië als provincie en stak van daar naar Africa over, waar Masinissa, de door Syphax, den beheerscher van West-Numidië, uit zijn rijk verdreven koning van Oost-Numidië, tot hem overging. Hij overwon Hannibal, die uit Italië naar Carthago teruggeroepen was, bij Z a m a, 202 (van daar zijn bijnaam Africanus), en dwong de Carthagers tot den vrede, tot welks spoedige sluiting ook Hannibal hen trachtte over te halen. Voorwaarden: 1) Betaling van 10,000 talenten in 50 jären. 2) Uitlevering der oorlogschepen (op 10 na) en der olifanten, die in den oorlog dienden. 3) de belofte geen oorlog te voeren zonder de toestemming der Romeinen. Masinissa verkreeg de beide Numidische koninkrijken, Scipio de eer van een schitterende triomftocht en den bijnaam Africanus. Hannibal vluchtte naar Bithynië, en maakte, toen hij (183) aan de Romeinen zou uitgeleverd worden, door vergif een einde aan zijn leven.

Oorlogen met Macedonië, Syrië en Griekenland.

Nadat de Romeinen door den gelukkigen afloop van den tweeden Punischen oorlog hunne opperheerschappij in het Westen gegrondvest hadden, begon de strijd over het overwicht in het Oosten, waartoe de bescherming der Grieken tot voorwendsel sterkte.

1) De oorlog met Philippus III van Macedonië (200—197). Deze was door zijne veroveringen (van de Aegyptische bezittingen) in Klein-Asië en op de Cycladen in een oorlog met koning Attalus van Pergamum en de republiek Rhodus, Rome's bondgenooten, gewikkeld geworden. De Romeinen grepen een verzoek der Atheners om hulp als eene gewenschte gelegenheid aan, om wraak te nemen voor het verbond van Philippus met Hannibal, terwijl hunne behendige staatkunde de verlossing der Grieken van de heerschappij der Macedoniërs als het eigenlijk doel van den oorlog voorstelde. T. Quinctius Flaminius, door de Grieken bijgestaan, bracht door de overwinning bij Cynoscephalae (197) den oorlog spoedig ten einde. Philippus moest van de hegemonie over Griekenland afstand doen en verloor al zijne buitenlandsche bezittingen (in Klein-Asië, Thracië, Griekenland en op de eilanden van de Aegaeische zee). Flaminius verklaarde op de Isthmische spelen (196) de Grieksche staten vrij.

2) Oorlog met Antiöchus den Groote van Syrië (192—189). Toen Antiochus III, door Hannibal aangezet, om het Syrische rijk in zijn ouden omvang te herstellen, ook zijne rechten op de landen aan de zuid- en westkust van Klein-Asië, die deels aan Aegypte, deels aan het rijk van Pergamum gekomen waren, wilde doen gelden, en hunne onderwerping bijna voltooid had, stuitten de Romeinen zijne verdere veroveringen door de verklaring, dat de Grieken vrij moesten zijn. Om een groot bondgenootschap tusschen Syrië, Macedonië en Griekenland, tegenover de veroveringsplannen

van Rome in het Oosten, tot stand te brengen, kwam Antiochus, op uitnoodiging der Aetoliërs, naar Griekenland; maar hij vond hier geenszins de verwachte ondersteuning, en werd door de overwinning van M.'Acilius Glabrio bij Thermopylae (191) gedwongen naar Asië terug te keeren, waar eene overwinning van L. Cornelius Scipio (Asiaticus) bij Magnesia aan den Sipylus (nabij Smyrna), 190, hem noodzaakte, schatting te betalen, zijne vloot en zijne olifanten, als ook Hannibal uit te leveren, en van Klein-Asië aan deze zijde van den Halys en tot aan de grens van Cilicië, afstand te doen. Hannibal ontvluchtte. — De Romeinen verdeelden voorloopig het veroverde onder hunne Asiatische bondgenooten, koning Eumenes van Pergamum en de republiek Rhodus, opdat deze Rome's vijanden in 't oosten zouden kunnen beteugelen. — De Aetoliërs werden eerst in 189 na eene reeks van hardnekkige gevechten insgelijks onderworpen.

De tweede en derde Macedonische oorlog (171-168). Reeds Philippus III had wegens menigvuldige beleedigingen van den kant der Romeinen voorbereidselen tot een nieuwen oorlog gemaakt, om daardoor de oude grenzen van zijn rijk te herstellen, en hij zou dien stellig ondernomen hebben, indien hij langer geleefd had. Zijn oudste zoon en opvolger Perseus zette deze uitrustingen voort, en trachtte zich door het aanknoopen van menigvuldige betrekkingen (met Syrië, Bithynië, Illyrië en de Grieken) te versterken, waarbij hij echter niet zelden door wreedheid en gierigheid zich zelven in den weg stond. Ook wisten de Romeinen door hunne agenten de weifelachtige en talmende bondgenooten van Perseus zoo beangst te maken, dat deze weldra door allen in den steek werd gelaten. L. Aemilius Paullus (wiens vader bij Cannae gesneuveld was) besliste door den slag bij Pydna (168), die slechts één uur duurde, het lot van Macedonië. Perseus vluchtte met het geld, dat hij voor den oorlog bijeen verzameld had, naar Samothrace, maar moest zich aan de

Romeinen overgeven en stierf in de gevangenis (te Alba). Macedonië en het met Perseus verbonden Illyrië werden in verschillende, aan Rome cijnsbare republieken ontbonden. Op de bewoners van Epirus, die de zijde van Perseus gekozen hadden, namen de Romeinen eene vreeslijke wraak. Zeventig steden werden op één dag verwoest en geplunderd, en 150,000 inwoners als slaven verkocht. — Na een korten oorlog met Andriscus, die zich voor den zoon van Perseus uitgaf, maakte de praetor Caecilius Metellus (Macedonicus) Macedonië tot eene Romeinsche provincie (148).

4) De oorlog met Griekenland (146). Ongeveer 1000 voorname Achaeers (Polybius) werden valschelijk beschuldigd tot den aanhang van Perseus te hebben behoord, en naar Rome gevoerd, om zich daar, zoo luidde het bevel, te rechtvaardigen. Maar zij werden, zonder dat men hun de gelegenheid daartoe gaf, te Rome gehouden, totdat na 17 jaren de 300 nog overigen (waaronder Critolāus en Diaeus) terugkeerden, en hunne landgenooten tot een oorlog tegen Rome aanzetten, waarin Corinthe door Mummius (146) verwoest, en ten gevolge waarvan Griekenland (althans de staten, die tot het Achaëische verbond hadden behoord) als Romeinsche provincie, onder den naam van Achaja, onder het bevel van den Romeinschen stadhouder van Macedonië werd gesteld.

§ 92.

De derde Punische oorlog, 149—146.

Een oorlog tegen Masinissa, dien de Carthagers zonder verlof der Romeinen gevoerd hadden (m. z. bl. 72), gaf aan den Romeinschen senaat, waar de meening van den ouden Cato (*„ceterum censeo, Carthaginem esse delendam”*) zegevierde, aanleiding om den vrede voor verbroken te verklaren. De Carthagers, van de groote voorbereidselen der Romeinen hoorende, boden hun eene onbepaalde onderwerping aan, maar werden door onderhandelingen misleid, tot dat het Romeinsche leger

geland was, en zijne legerplaats voor Carthago had opgeslagen. Eerst lieten zich de Consuls alle schepen en wapenen uitleveren, en daarna verlangden zij van de weerloozen, dat zij hunne stad verlaten en twee mijlen van zee eene nieuwe zouden bouwen. De wanhoop dreef de Carthagers het uiterste te wagen; alle tempels en pleinen werden in werkplaatsen herschapen, waar mannen en vrouwen dag en nacht wapenen smeedden, terwijl men gelijktijdig in de binnenhaven eene nieuwe vloot bouwde. Nog twee jaren boden zij tegenstand, tot dat P. Cornelius Scipio Aemilianus in 147 het opperbevel verkreeg, door eene verschanste legerplaats op de landengte de verbinding met het vasteland afsneed, en de buitenhaven door een dijk versperde. Daarentegen groeven de Carthagers van de binnenhaven een kanaal tot in zee, brachten langs dezen weg hunne nieuwe vloot in zee, maar verzuimden de verraste Romeinen terstond aan te vallen. Weldra sloot Scipio ook dezen weg af. Evenwel kon hij eerst in de lente van het volgende jaar (146) de uitgehongerde stad, na een gevecht van zes dagen, innemen. Hasdrubal smeekte den overwinnaar om genade, terwijl zijne echtgenoot voor zijne oogen hare kinderen doodde en toen zich zelve in de vlammen stortte. Een brand, die 17 dagen duurde, verwoestte de stad. Het Carthaagsche gebied werd, voor zoo verre het niet reeds bij Nubië behoorde, eene Romeinsche provincie onder den naam van Africa (met de hoofdstad Utica). Scipio verkreeg eene schitterende zegepraal en den bijnaam Africanus (Minor).

§ 93.

De oorlog in Spanje, 200—133.

Ofschoon de Romeinen reeds sedert 206 van hunne veroveringen in het Zuiden en Oosten van Spanje twee provinciën (Hispania ulterior en citerior) hadden gemaakt, geraakten zij toch eerst 200 jaren na hun eersten inval in het volle en rustige bezit van het schiereiland; want de laatste Cantabriërs

werden eerst ten tijde van Augustus (19 v. Ch.) onderworpen. Tot in 133 hadden zij met gedurige opstanden der Spaansche volkeren te worstelen. De oudere Cato onderwierp door eene schitterende overwinning op de Celtiberiërs Spanje aan deze zijde van den Ibērus, en beval aan alle steden van de Pyreneeën tot aan den Anas (Guadalquivir) hare muren op denzelfden dag af te breken. Sedert was de oorlog in Spanje vooral tegen de Celtiberiërs (in het tegenw. West-Aragonië en Oost-Castilië) gericht, aan wie de praetor T. Sempronius Gracchus, de vader der beide beroemde volkstribunen, in 179 zoo gevoelige slagen toebreacht, dat zij voor de Romeinsche heerschappij bukten. De Lusitaniërs in het westelijk gedeelte van het schiereiland werden insgelijks eerst na een bijna tienjarigen oorlog (149—140) onderworpen, toen hun dappere aanvoerder Viriāthus door sluipmoord omgekomen was. Gedurende dezen oorlog waren de Celtiberiërs op nieuw afgevallen. De Consul Q. Caecilius Metellus, de overwinnaar van Andruscus, onderwierp ze op nieuw; slechts de Numantijnen boden nog tegenstand, tot dat P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor hunne vesting Numantia (aan den Boven-Duero) na een beleg van 15 maanden innam en verwoestte, 133. Van dien tijd af schikte zich geheel Spanje, met uitzondering der bergvolken in het Noorden, onder de Romeinsche heerschappij.

cc) BUITENLANDSCHE EN BURGEROORLOGEN VAN DE GRACCHEN TOT AAN DE ALLEENHEERSCHAPPIJ VAN AUGUSTUS, 133—30.

Verval der republiek.

§ 94.

De beide Gracchen.

Het verschil tusschen Patriciërs en Plebejers was verouderd; daarentegen ontstond nu een andere adel, gegrond op de afkomst van voorouders, die curulische waardigheden (consulaat, praetuur, aedilitas) bekleed hadden; men onderscheidde alzoo

beroemde of bekende (*nobiles* of *illustres*) en onberoemde of onbekende (*ignobiles* of *obscuri*) familiën. Eene familie werd beroemd door het bekleeden van staatsambten, en dewijl het winstgevend bestuur eener provincie met die ambten onafscheidelijk verbonden was, waren de beroemde familiën tevens in het bezit der grootste rijkdommen.

Daar bijna al de landerijen van den staat door de rijken gepacht waren en grootendeels door slaven bewerkt werden, dreef in 133 de volkstribuun Tiberius Sempronius Gracchus de hernieuwing van de akkerwet van Licinius, die reeds lang in onbruik geraakt was, met eenige verzachtende bijvoegingen door, om daardoor den ondergang van den vrijen boerenstand in Italië te voorkomen. Om den toestand der lagere volksklasse nog meer te verbeteren en zijne eigene herkiezing te verzekeren, stelde hij voor, dat men de schatten van koning Attalus III van Pergamum, die de Romeinen tot erfgenamen van zijn rijk benoemd had, onder het volk zou verdeelen, ten einde het in staat te stellen, om zich gereedschappen voor de bebouwing der aan te wijzen landerijen aan te schaffen. Het dankbare volk wilde hem in het volgende jaar weder tot tribuun kiezen, maar de Senatoren verhinderden de verkiezing en vermoordden hem met driehonderd zijner aanhangers (Scipio Nasica).

Aristoniceus, die zich voor een zoon van Eumenes uitgaf, maakte aanspraak op Pergamum, maar hij werd door den Consul Perperna onderworpen, en de eerste Romeinsche bezitting in Asië verkreeg, even als de eerste Afrikaansche, den naam van het werelddeel, waarin zij gelegen was (Asia propria).

Tien jaren later dan Tiberius, 123, trad zijn jongere broeder, Cajus Sempronius Gracchus, in de twee jaren, waarin hij het tribunaat bekleedde, met eene reeks van voorstellen tot hervorming der staatsregeling (verbetering van den toestand der Plebejers en beperking der macht van den Senaat) op. Om de heerschappij van den nieuwen adel te ondermijnen, onttrok hij aan den Senaat de beslissing in de belangrijkste takken van het staatsbestuur, en om tweedracht

onder de Aristocraten zelve te zaaien, droeg hij de rechtspraak, die hij aan den Senaat onttrok, aan de Ridders op. Ook stelde hij voor, aan de Italiaansche bondgenooten het burgerrecht te verleen, opdat deze zich niet langer tegen de verdeelingen der landerijen van den staat zouden verzetten; maar dit voorstel werd niet aangenomen. In een gevecht met de aristocraten, het gevolg van het vermoorden van een lictor door aanhangers van Gracchus, moesten Gracchus en zijn aanhang het onderspit delven. Hij zelf werd op zijn wensch door een zijner volgelingen gedood. Het getal der gesneuvelden bedroeg ongeveer 3000. (M. Livius Drusus — Gracchus naar Carthago gezonden — de consul Opimius). De heerschappij der Optimaten was hersteld.

De wetten der Gracchen werden buiten werking gesteld. Eene later (107) gegeven wet, de wet van Thorius, begunstigde uitsluitend de rijken.

§ 95.

De oorlog met Jugurtha (1) in Numidië, 111—105.

Micipsa, de oudste zoon van Masinissa, had reeds bij zijn leven aan zijn neef Jugurtha bijna het geheele bestuur over Numidië in handen gegeven, hem geadopteerd, en hem benevens zijne eigene zonen, Adherbal en Hiempsal, tot erfgenaam

(1) Masinissa, 238—148.					
Micipsa, † 118.		Gulussa.	Mastanabal.		
Adherbal, † 112.	Hiempsal, † 117.	Massiva, † 111.	Gauda.	Jugurtha, † 104.	
			Hiempsal II.		
			Juba I.		
			Juba II.		

van het rijk benoemd. Maar de beide broeders konden het met hun neef noch over eene gemeenschappelijke regeering noch over eene verdeeling van het rijk eens worden. Hiëmpsal viel door de hand van een sluipmoordenaar, en Adherbal werd door Jugurtha verdreven. De Romeinsche senaat zond op verzoek van Adherbal een gezantschap naar Africa, dat het rijk zóó verdeelde, dat Jugurtha de beste, westelijke helft verkreeg. Desniettemin viel Jugurtha in het land van Adherbal, nam hem gevangen en bracht hem op wreede wijze om het leven.

De Romeinen verklaarden nu op bedrijf van den tribuun C. Memmius aan Jugurtha den oorlog, die door de omgekochte Romeinsche veldheeren smadelijk en zonder resultaat gevoerd werd, tot dat Q. Caecilius Metellus (Numidicus) het opperbevel verkreeg en C. Marius als onderbevelhebber medenam. Metellus wees de vredesvoorstellen van Jugurtha van de hand, en noodzaakte hem zijn toevlucht tot zijn schoonvader Bocchus, den koning van Mauretanië, te nemen. Intusschen had Marius te Rome het Consulaat en het opperbevel tegen Jugurtha verkregen, maar de oorlog werd niet in het veld beslist; de Quaestor L. Corn. Sulla bewoog Bocchus Jugurtha uit te leveren, 106. Deze werd door Marius in zegepraal naar Rome gebracht, en stierf in de gevangenis (van honger?). Het westelijk gedeelte van Numidië werd bij het rijk van Bocchus gevoegd en het overige waarschijnlijk aan den nog overgebleven kleinzoon van Masinissa (Gauda) gegeven.

§ 96.

Oorlog met de Cimbren en Teutonen, 118—101.

Kort voor den oorlog met Jugurtha waren de Cimbren, een Germaansche volksstam, uit hun vaderland (Jutland?) over den Donau het land der Tauriscers (Stiermarken) binnengedrongen, en hadden bij Noreja (Neumarkt in Karinthië?) een Romeinsch leger onder Cn. Papirius Carbo, dat de Tauriscers te hulp was

gekomen, overwonnen, 113. Daarna wendden zij zich westwaarts, en trokken langs den noordelijken rand der Alpen over den Rijn en over het Juragebergte (of de vallei van den Donau volgende over de Vogesen) naar Gallië, waar zij, daar hun verzoek om aanwijzing van woonplaatsen geweigerd werd, twee malen een Romeinsch leger overwonnen. Maar daar zij zich na hunne overwinning naar Spanje wendden, had C. Marius, die (in strijd met de bestaande wet) het Consulaat 5 jaren achtereenvolgens (114—110) bekleedde, den tijd om deels hulp van de Gallische bondgenooten te verkrijgen, deels de krijgstuicht in het leger te herstellen. De Cimbren keerden uit Spanje, waar zij bij de Celtiberiërs dapperen tegenstand ontmoet hadden, door het westelijke Gallië terug, en verbonden zich aan de Seine met de stamverwante Teutonen, die uit hun vaderland aan de Oostzee daarheen verdwaald waren geraakt. Door de Belgen in hun tocht gestuit, wendden de beide volken zich naar het Zuiden, maar verdeelden zich (om beter in hunne behoeften te kunnen voorzien?) in dier voege, dat de Teutonen over de westelijke, de Cimbren over de Centraal-Alpen, die zij reeds van vroeger kenden, Italië zouden binnendringen. Marius belette den Teutonen den overtocht over de Alpen, en versloeg ze bij *Aquae Sextiae*, 102, waar hun koning Teutobod gevangen genomen werd. Middeleerwijl waren de Cimbren (met de Tigurijnen, die aan de oostelijke helling van het Juragebergte woonden) over den Brennerpas in Italië gevallen, hadden den Consul Catulus uit zijne verschansingen aan de Athesis verdreven, en in de Povlakte hunne winterkwartieren opgeslagen. In het jaar 101 trokken zij den Padus op, om hem dicht bij zijne bronnen over te trekken, en ontmoetten bij *Vercellae* Marius. Zij werden overwonnen en het grootste gedeelte van hen sneuvelde in den veldslag. Marius hield een zegepralenden intocht, werd voor de zesde maal tot Consul verkozen, en verkreeg den bijnaam van derden stichter der stad.

§ 97.

De Marsische oorlog of de oorlog der bondgenooten, 91—88.

De meeste volken van Italië hadden niet het volle Romeinsche burgerrecht; zij vulden de Romeinsche legers aan en betaalden belastingen, maar waren van de deelneming aan de regeering uitgesloten. Toen derhalve de volkstribuun M. Livius Drusus (zijne pogingen om aan de ridders de rechtspraak te ontnemen) het voorstel van C. Gracchus, om aan de Italiaansche bondgenooten het Romeinsche burgerrecht te schenken, vernieuwd had en dientengevolge vermoord was, besloten de meeste volken van Midden- en Zuid-Italië, zich van de Romeinsche heerschappij vrij te maken. Italië zou eene republiek met Romeinsche staatsregeling en Corfinium (in het N. van Samnium) de hoofdstad daarvan worden. De Latijnen en Etruscers, die getrouw gebleven waren, verkregen terstond het Romeinsche burgerrecht, opdat zij niet insgelijks zouden afvallen; ook aan de overige bondgenooten schonken de Romeinen na een tweejarigen, voornamelijk in Picenum door Cn. Pompejus Strabo en in Samnium door Sulla gevoerden oorlog het burgerrecht (bij de wet van Plautius en Papirius), om al hunne krachten tegen Mithridates (§ 99) te kunnen gebruiken.

§ 98.

De burgeroorlog tusschen Marius en Sulla, 88—82.

Marius had met hulp van een volkstribuun (Sulpicius) aan Sulla het opperbevel in den oorlog tegen Mithridates ontworpen en zich zelve doen opdragen; daarom keerde Sulla met het hem voor den Asiatischen veldtocht toevertrouwde leger naar Rome terug, en verdreef Marius, die onder menigvuldige avonturen de wijk naar Africa nam (Sulpicius vermoord — Marius te Minturnae en te Carthago). Maar terwijl Sulla den oorlog tegen Mithridates voerde, keerde Marius

op de uitnoodiging van zijn vriend, den insgelijks uit Rome verdreven consul Cinna, uit Africa terug; beiden sloten Rome in, dwongen de stad door honger tot de overgave, verdreven en vermoordden de vrienden van Sulla, en benoemden zich eigenmachtig tot consuls voor het jaar 86; maar Marius stierf in de eerste dagen van zijn zevende consulaat; Cinna bleef op eigen gezag 4 jaar achtereenvolgens (87—84) consul, maar werd, toen hij troepen tegen Sulla wilde inschepen, door deze (te Ancona) omgebracht. In Rome heerschte nu een tijd lang volslagen regeeringloosheid.

In het jaar 83 keerde Sulla met zijn overwinnend leger naar Italië terug, en van alle kanten stroomden de verstrooide overblijfselen van de partij der optimaten naar hem toe. Hij overwon de legers zijner tegenstanders (bij Capua en Sacripotum), die gedeeltelijk tot hem overliepen, liet door een zijner legaten den jongen Marius (waarschijnlijk een zoon van den ouden C. Marius) in Praeneste insluiten, nam en verwoestte die stad na eene vruchteloze poging der Samniten om haar te ontzetten, en hield zijn intocht in Rome. Op de aanhangers van Marius werd de bloedigste wraak genomen: 4700 Romeinsche burgers werden vogelvrij verklaard, 8000 in een bloedigen slag buiten de porta Collina gevangen Samniten op het Marsveld omgebracht; 10,000 slaven der vogelvrij verklaarden verkregen de vrijheid en het burgerrecht, en werden in de tribus ingedeeld. Om de heerschappij der Optimaten door verandering der staatsregeling op nieuw te vestigen, liet Sulla zich de dictatuur voor onbepaalden tijd opdragen, 82. Nadat hij door zijne (spoedig weder afgeschafte) regeling de macht van den Senaat vergroot en het gezag der volkstribunen vernietigd had, legde hij de dictatuur reeds in 79 vrijwillig neder en stierf op zijn landgoed bij Puteoli, 78. — Cn. Pompejus vernietigde het overschot der partij van Marius in Africa. Hij hield zijn eersten zegepralenden intocht in Rome, en verkreeg den bijnaam van den Grooten. Over den oorlog tegen de aanhangers van Marius in Spanje z. m. § 100, 1.

De drie oorlogen met Mithridates VI, koning van Pontus.

Eerste oorlog (87—84). Mithridātes (reg. 120—63) wilde door een algemeen verbond van het Oosten de uitbreiding der Romeinsche wereldheerschappij in Asië te keer gaan, en daartoe het tijdstip gebruiken, waarop Rome in Italië zelf door den oorlog tegen de bondgenooten werd bezig gehouden. De uitvoering van dat groote plan begon hij met de onderwerping van het N.W. van Klein-Asië, en ook van de Romeinsche provincie Asia, en liet alle (80,000?) in Asië wonende Italianen op één dag dooden. Daarna zond hij zijn veldheer Archelāus met een leger en eene vloot naar Griekenland, waar de meeste Grieken zijne zijde kozen. Om zijne komst naar Italië en de mogelijke vereeniging met de Italiaansche bondgenooten te voorkomen, eindigde Rome den oorlog met de Italianen door zich inschikkelijk te betoonen, en zond Sulla naar Griekenland. Door de verovering van Athene en de beide overwinningen bij Chaeronēa, 86, en Orchomēnus, 85, dwong deze Mithridates tot den vrede te Dardānus. De koning moest hetgeen hij in Asië veroverd had teruggeven, eene schatting (3000 talenten) betalen, en zijne oorlogschepen uitleveren.

Tweede oorlog (83—81). Daar Mithridates na den vrede Cappadocië niet geheel ontruimde, bezette Murēna, de (door Sulla achtergelaten) proprætor van Asië, Cappadocië en viel plunderend in het Pontische gebied, maar werd (bij den Halys) verslagen, en moest van de verovering van Cappadocië afzien.

Derde oorlog (74—64). Mithridates begon den oorlog op nieuw, toen Rome in een gevaarlijken burgeroorlog (ditmaal in Spanje, m. z. bl. 200) gewikkeld was. Hij bezette Bithynië, dat zijn zwager Nicomēdes III bij uitersten wil aan de Romeinen geschonken had. Mithridates opende den oorlog met een aanval op de Romeinsche bezittingen in Asië, die hij te land en ter zee bestookte, en met het beleg van de stad

Cyzicus. Maar het groote leger, dat voor deze stad lag, werd door den Consul L. Licinius Lucullus gedurende den winter ingesloten en door honger en ziekten vernield; ook de vloot was tegen den vijand niet bestand. Reeds in het tweede jaar (73) kon Lucullus den oorlog aanvullender wijze voortzetten en het landschap Pontus binnenrukken. Door nieuwe overwinningen noodzaakte hij den koning naar Armenië te vluchten en in het rijk van zijn schoonzoon Tigrānes eene schuilplaats te zoeken.

Toen deze weigerde aan den eisch der Romeinen te voldoen en zijn schoonvader uit te leveren, trok Lucullus slechts met de helft van zijn leger (de andere helft bleef Pontus bezetten) over den Euphraat en versloeg met 2 legioenen het twintig maal sterkere leger van Tigranes bij Tigranocerta, 69. Maar door eene muiterij zijner (over de buitengewone verlening van hun diensttijd ontevredene soldaten) gingen de vruchten van een 8jarigen, roemrijken oorlog snel weder verloren en Mithridates herkreeg na eene overwinning op de in Pontus achtergebleven legerafdeeling geheel zijn rijk. Lucullus werd teruggedroeven, en Cn. Pompejus Magnus, die juist den oorlog tegen de zeeroovers (m. z. bl. 201) met verrassende snelheid ten einde had gebracht en nog met zijn leger in Asië stond, verkreeg het opperbevel in den Pontisch-Armenischen oorlog (66). Hij viel in Pontus, noodzaakte Mithridates door eene nachtelijke overwinning (op de plaats, waar hij later Nicopölis in Klein-Armenië stichtte) tot de vlucht naar Colchis en keerde zich toen tegen Tigranes, die zich onderwierp en weder tot het eigenlijk Armenië beperkt werd. Geheel Klein-Asië aan deze zijde van den Euphraat gehoorzaamde thans aan de Romeinen. Ter vervolging van Mithridates (hij was tot zijn zoon Pharnaces, koning van Bosporus, gevlucht, en bracht, zich zelf om het leven, toen deze zich aan het hoofd eener samenzwering tegen zijn vader geplaatst had) ondernam hij een moeilijken tocht naar Colchis, waarop hij de bergvolken van den Caucasus (de Albanen en Iberiërs) on-

derwierp. Op den terugtocht van den Caucasus maakte hij in Syrië een einde aan de heerschappij der Seleuciden, 64 (m. z. bl. 148), besliste in Palaestina een twist tusschen de broeders Aristobulus en Hyrcanus II ten gunste van den laatste, het hoofd der Pharisaeische partij, en maakte Palaestina door eene schatting van Rome afhankelijk.

§ 100.

De overige oorlogen tot aan het eerste driemanschap.

1) Oorlog tegen Sertorius (80—72). Toen Sulla te Rome zijn bloedige zegepraal vierde, hield de praetor Q. Sertorius, die door Sulla zijne provincie Spanje verloren had, zich daar met het overschot der partij van Marius, en geholpen door de Hispaniërs en Lusitaniërs, staande. Door zijn edel karakter en zijne rechtvaardigheid won hij de harten der Lusitaniërs. Maar hij moest de wijk naar Mauretanië nemen. Toen hij zich ook van daar wilde verwijderen, om op de Canarische eilanden in ballingschap te leven, werd hij door de Lusitaniërs terug geroepen. Acht jaren hield hij zich in het voor den guerilla-oorlog zoo geschikte land tegen de Romeinen onder Q. Caecilius Metellus Pius en Pompejus, de veldheeren der oligarchie, staande; onoverwonnen viel hij door de hand van zijn onderbevelhebber M. Perperna. Deze matigde zich na den moord van Sertorius het opperbevel aan, maar werd weldra door Pompejus overwonnen, gevangen genomen en gedood.

2) De oorlog der zwaardvechters en slaven (73—71). Sedert den tijd dat de kampspelen der gladiatoren het geliefkoosd volksvermaak der Italianen geworden waren, werden er, vooral in Campanië, talrijke scholen gesticht, om slaven (gewoonlijk dappere krijgsgevangenen) in de kunst der zwaardvechters te oefenen. Eene bende gladiatoren ontsnapte uit eene dergelijke zwaardvechtersschool te Capua, en groeide

onder de leiding van den Thraciër Spartacus, vooral door den toevloed van Zuid-Italiaansche slaven, tot een groot leger aan, dat vier Romeinsche veldheeren overwon. Maar door oneenigheid onder de aanvoerders en vooral door gebrek aan een bepaald plan werden zij verhinderd om van die overwinningen partij te trekken. Daar de beste veldheeren elders streden, gaven de Romeinen het opperbevel aan den praetor M. Licinius Crassus, die in een hoofdslag, aan den Silärus, Spartacus overwon, die zelf sneuvelde. Het overschot van het verslagen leger (5000 man), dat over de Alpen trachtte te ontkomen, ontmoette den uit Spanje terugkeerenden Pompejus; hij vernietigde hen en matigde zich de eer der overwinning in dien oorlog aan.

3) Oorlog tegen de zeeroovers (78—76). Gedurende de burgeroorlogen had zich uit de onderdrukte en veroverde bewoners der provinciën, vooral in Asië, vervolgens uit de vluchtelingen van alle overwonnen partijen, uit ontslagen soldaten, vooral uit het overschot der tegen Mithridates bijeenverzamelde legers, een volkomen georganiseerde staat van zeeroovers gevormd. Zij maakten de geheele Middellandsche zee en hare kusten onveilig, plunderden en brandschatten meer dan 400 plaatsen, en brachten hun buit op het eiland Creta en de aan schuilhoeken zoo rijke zuidelijke kust van Klein-Asië (vooral van het westelijk Cilicië) in veiligheid. De proconsul P. Servilius had hun gedurende zijn driejarig stadhouderschap in Klein-Asië verscheidene vestingen op de zuidkust ontruikt, was den Taurus overgetrokken en had Isaura veroverd (van daar Isauricus). Maar deze overwinningen verzwakten geenszins de macht der vrijbuiters op zee; in tegendeel, zij landden op de kusten, zelfs op die van Italië, plunderden de steden en buitenverblijven, roofden de inwoners (Caesar geraakte op zee in hunne macht), en onderschepten de geldbezendingen en graanvloten. De hierdoor te Rome ontstane hongersnood noopte het volk aan Cn. Pompejus het opperbevel over de geheele Middellandsche zee en hare

kusten (dus ook die van Italië) op te dragen, en de soldaten, schepen en geldmiddelen van den staat bijna zonder eenige beperking ter zijner beschikking te stellen (67). Hij dreef de zeeroovers van de eene schuilplaats naar de andere, zuiverde in twee korte veldtochten (van 40 en 49 dagen) eerst het westen, en vervolgens ook het oosten der Middellandsche zee bijna zonder strijd, vernielde hunne vestingen en schepen, en gaf aan de (meer dan 20000) gevangenen (in plaats van ze te kruisigen, zoo als zijne voorgangers gedaan hadden) steden en landerijen in Cilicië.

Het met de zeeroovers verbonden eiland Creta werd door Q. Caecilius Metellus (Creticus) na een oorlog van twee jaren tot een Romeinsche provincie gemaakt (66).

§ 101.

Samenzwering van Catilina, 65—62.

L. Sergius Catilina was een ijverig helper van Sulla bij de tenuitvoerlegging der talrijke proscriptiën geweest. Wegens afpersingen, die hij zich als propraetor in de provincie Africa had veroorloofd, aangeklaagd, mocht hij niet naar het consul laat dingen, zoolang hij in staat van beschuldiging verkeerde. Hierover vertoornd, vormde hij een samenzwering, met het doel om de gekozen consuls te vermoorden. Maar door de besluiteloosheid der medesaamgezworenen (jonge Romeinen, die naar waardigheden en rijkdommen haakten, losbollen en misdadigers) kwam dit plan niet tot uitvoering (65). Van de vroegere aanklacht vrijgesproken, dong hij in 64 naar het consulaat. Op dit tijdstip waren de democraten, die bij de terugkomst van Pompejus voor de vestiging eener militaire heerschappij beducht waren, in de weer om vooraf de regeering te bemachtigen; zij steunden Catilina, maar hunne pogingen waren vruchteloos. Er werden tot consuls voor het jaar 63 benoemd M. Tullius Cicero en C. Antonius (een vriend van Catilina). Catilina bereidde eene nieuwe samenzwering

voor, en vermeederde zijn aanhang, om zich voor het volgende jaar het consulaat met geweld te verschaffen en dan de staatsregeling overeenkomstig zijne bedoelingen en inzichten te veranderen. Maar het plan van Catilina, om Cicero in de kiesvergaderingen te vermoorden, werd verraden. Cicero vertoonde zich met een zoo sterke lijfwacht, dat Catilina niet waagde hem aan te vallen. Cicero's waakzaamheid (Fulvia) verijdelde ook alle verdere ondernemingen der saamgezworenen, en zijne dreigende welsprekendheid dwong Catilina de stad te verlaten. Hij begaf zich naar het leger, dat zijn handlanger Manlius in Etrurië verzameld had, om het op de eerste tijding van een opstand in de hoofdstad daarheen te voeren. Zij werden beiden buiten de wet gesteld, de te Rome achtergebleven aanhangers van Catilina door brieven, die zij aan de gezanten der Allobroëgers hadden medegegeven, verraden, en vijf hunner in den kerker ter dood gebracht (Cicero pater patriae). De tijding van het mislukken van den opstand in Rome deed ook het leger in Etrurië uiteengaan; het overschot trachtte zich naar Gallië te redden, maar werd bij Pistoria verslagen, 62; Catilina sneuvelde in den slag.

7) Roma gratum gratiae Cicero nem Libera dicit.
 § 102. (Juvenalis)

Het eerste driemanschap, 60.

Toen Pompejus de goedkeuring zijner beschikkingen in Asië van den Senaat niet verkrijgen kon, verbond hij zich met C. Julius Caesar en M. Licinius Crassus, het zogenaaemde eerste driemanschap, tot den strijd tegen de aristocratie, 60. Caesar bewerkte als Consul (59) de bekrachtiging der instellingen van Pompejus door een volksbesluit, gaf hem zijne dochter Julia tot vrouw en verkreeg de beide Galliae en Illyrië tot provinciën voor vijf jaren, doch verwijderde, voor dat hij daarheen vertrok, de hoofden van den Senaat, Cato en Cicero, uit Rome; gene werd naar Cyprus gezonden, om dat eiland, welks koning de zeeroovers zou begunstigd heb-

ben, in bezit te nemen; deze ging buiten 's lands, toen Clodius eene wet voorstelde, waarbij hij, die burgers zonder rechterlijk vonnis deed terechstellen, met ballingschap zou gestraft worden, doch werd, na een verblijf van 16 maanden te Thessalonice, naar Rome (Milo) teruggeroepen.

Caesars oorlogen in Gallië, 58—51. Nadat reeds vroeger (121—106) de Gallische volkeren tusschen de Pyrenaeen en de Alpen onderworpen waren, en hun land als Romeinsche provincie (Narbo) beheerd was, ondernam Caesar de verovering van het overige Gallië, eene taak die hem door de ijverzucht en de verdeeldheid der Celtische stammen gemakkelijk gemaakt werd. Door de Galliërs te hulp geroepen, die door verhuizingen uit het Oosten in het nauw gebracht werden, dreef Caesar de Helvetiërs, die in het Oosten van Gallië (in het gebied der Aeduers, aan gene zijde van de Saone) gevallen waren, naar hun land terug en drong de Germanen onder Ariovistus (na de overwinning bij Vesontio) weder over den Rijn terug (58). Na de onderwerping der Belgen (57), die voor het dapperste volk tusschen den Rijn en de Pyrenaeen gehouden werden, en der volken in het westelijke Gallië was de verovering van Gallië reeds door den derden veldtocht (56) voltooid. In de drie volgende jaren (55—53) trok hij tweemaal over den Rijn naar Germanië, en landde hij twee malen (55 en 54) in Britannië, zonder echter in een dezer landen veroveringen te maken. In de laatste jaren (54—51) deden de Galliërs, die niet alleen het verlies hunner vrijheid betreurden, maar ook door belastingen, overwintering der Romeinsche troepen en het plunderen hunner landen zwaar gedrukt werden, herhaalde pogingen om zich van de Romeinsche heerschappij te bevrijden. Nadat eenige opstanden van afzonderlijke volken mislukt waren, barstte (in het jaar 52) een algemeene opstand der Galliërs (onder Vercingetōrix) uit, dien Caesar door eene groote overwinning over de bij Alesia vereenigde macht der Galliërs dempte.

De burgeroorlog tusschen Caesar en Pompejus, 49 en 48. De driemannen waren te Lucca bijeengekomen en hadden bepaald, dat zij elkander in alle opzichten zouden ondersteunen. Pompejus en Crassus werden consuls, Caesar bleef in Gallië. Crassus, vooral door geldzucht gedreven, trok op tegen de Parthen, een volk, dat nimmer door de Romeinen is bedwongen geworden. Maar hij sneuvelde weldra met zijn zoon (bij Carrae).

De kloof tusschen Pompejus en Caesar werd hoe langer zoo breeder. Pompejus had zich te Rome aan het hoofd der Patricische partij geplaatst, de Senaat was geheel op zijne hand en had zelfs toegestaan dat hij een tijd lang alleen consul was. Caesar dong derhalve, hoewel hij buiten 's lands was, ook naar het consulaat, maar Pompejus verzette zich daartegen. De oorlog tusschen hen barstte evenwel niet uit, zoo lang Julia, de echtgenoot van Pompejus, leefde. Maar na haar dood trok Caesar, die den schijn aannam, alsof hij de zaak van het volk verdedigde (twee tribunen waren tot hem gevluht), met het leger, dat de senaat hem bevolen had te ontslaan, over de grenzen van zijne provincie (den Rubico), en dit was het sein tot den burgeroorlog (*jacta esto alea!*). Bij het naderen van Caesar vluchtte Pompejus met de consuls en vele senatoren naar Griekenland; Caesar veroverde Italië in 60 dagen, onderwierp eerst de onderbevelhebbers van Pompejus in Spanje (Afranius en Petrejus), landde vervolgens in het Zuiden van Illyrië, doch werd in het eerste treffen met Pompejus (bij Dyrrhachium) verslagen en trok naar Thessalië terug. Maar Pompejus, in plaats van de overblijfselen van het verslagen leger terstond te vervolgen en te vernielen, bleef bij zijn plan om door het rekken van den oorlog den vijand te vermoeien en uit te putten. Hij verliet Epirus en vervolgde Caesar, die naar Thessalië getrokken was en met zijn leger bij Pharsalus stond. Caesar overwon, vooral door de voortreffelijkheid van zijn operatieplan, het tweemaal sterkere leger van Pompejus, 48. Pompejus vluchtte naar Aegypte tot den

koning Ptolemaeus Dionysus, wiens vader hem zijne herstelling op den troon te danken had; maar des konings hovelingen lieten hem door sluipmoord (Septimius) ombrengen.

Alexandrijnsche oorlog (48—47). Caesar, die Pompejus naar Aegypte gevolgd was, besliste geschillen over de opvolging tusschen Ptolemaeus Dionysus en diens zuster Cleopatra ten voordeele der laatste, en verwekte daardoor een oproer te Alexandria. Nadat hij versterkingen uit Syrië en Klein-Asië verkregen had, overwon hij Ptolemaeus, die vluchtende in den Nijl verdronk; Cleopatra behield de regeering.

De oorlog met Pharnaces (47), den zoon van Mithridates, die van de verdeeldheid in de Romeinsche republiek tot uitbreiding van zijn klein rijk aan den Cimmerischen Bosporus wilde gebruik maken, werd door een veldtocht van vijf dagen (*veni, vidi, vici*) door de overwinning bij Zela spoedig beslist; Pharnaces werd door een der opstandelingen vermoord en een andere zoon van Mithridates kreeg het rijk. Van daar keerde Caesar naar Rome terug, waar hij in zijne afwezigheid tot dictator voor 1 jaar, tot consul voor 5 jaren en tot volkstribuun voor zijn leven benoemd was.

Den oorlog in Africa (47—46) tegen de nog overige hoofden der partij van Pompejus (zijne zonen Cnaeus en Sextus Pompejus, zijn schoonvader Metellus Scipio, Cato enz.), die zich aan Juba, koning van Numidië, aangesloten hadden, bracht Caesar ten einde door de overwinning bij Thapsus, 46. — Cato, Scipio en Juba beroofden zich zelve van het leven, de zonen van Pompejus ontvluchtten naar Spanje en brachten den burgeroorlog naar dat land over. Numidië werd eene Romeinsche provincie.

Naar Rome teruggekeerd, werd Caesar met nieuwe en ongewone eerbewijzen overloden (dankfeest van veertig dagen, oprichting van een standbeeld, benoeming tot dictator voor 10 jaren); hij hield een viervoudige zegepraal over Gallië, Aegypte, Pontus en Africa, verdeelde geld en landerijen onder zijne soldaten, gaf maaltijden en feesten aan het volk met te voren ongekende

verkwisting, vermeerderde den senaat en verbeterde den kalender door het invoeren eener tijdrekening naar zonnejaren (Sosisigēnes). Ten laatste voerde hij nog een

oorlog in Spanje (46—45) tegen de zonen van Pompejus, Cnaeus en Sextus, welke hij in den moorddadigen slag bij Munda (nabij Gibraltar) slechts met de grootste inspanning kon overwinnen. Daarna werd hem de vijfde triumpf en de waardigheid van dictator voor zijn leven (met den titel van *imperator*) aangeboden.

Dood van Caesar, 44. Behalve vele grootsche plannen voor de regeling en het bestuur van het rijk hield Caesar zich bezig met de voorbereidselen tot een oorlog tegen de Parthen (om de rijksgrenzen in het Z. O. te beveiligen en tevens de nederlaag van Crassus te wreken), waarvoor hem volgens de Sibyllijnsche boeken de koninklijke waardigheid buiten Italië (tegen de Parthen) zou worden opgedragen. Dit was te veel voor de vijanden van Caesar (hij werd gehaat door de aanhangers van Pompejus zoowel, als door de senaatspartij en de republikeinen). Er vormde zich eene samenzwering van 60 optimaten, aan welker hoofd de Praetoren M. Brutus en C. Cassius stonden, en Caesar werd op den 15den Maart 44 in de vergadering van den Senaat door 23 dolksteken vermoord.

§ 103.

Het tweede driemanschap, 43.

Na Caesars dood heerschte te Rome verwarring en vrees. Lepidus, Caesars magister equitum, verzamelde troepen op het Marsveld. De moordenaars vonden bij het volk niet de sympathie, waarop zij gerekend hadden. In dien toestand van regeeringloosheid bemachtigde de Consul M. Antonius het testament en alle papieren van Caesar en gaf wat hem lustte voor beschikkingen van den overledene uit. Hij zette het volk tegen de moordenaars op, maar op raad van Cicero werd eene algemeene amnestie afgekondigd. De samengezworenen hadden de stad

verlaten en waagden niet daarheen terug te keeren. Antonius verbond zich met Lepidus en stelde een nieuwe verdeling der provinciën voor, die vooral tegen de partij van Brutus en Cassius gericht was. Cicero, die eerst Rome verlaten had, keerde terug en kwam in zijne beroemde Philippische redevoeringen tegen de maatregelen van Antonius op.

Kort na Caesars dood was zijn erfgenaam en aangenomen zoon, C. Julius Caesar Octaviānus, de kleinzoon van Caesars zuster, naar Rome overgekomen. Hij had door zijne slimme vrijgevigheid het volk, den senaat en ook Cicero voor zich weten te winnen. Decimus Brutus had intusschen geweigerd zijne door den senaat hem aangewezen provincie, Gallia Cisalpina, volgens den eisch van Antonius, tegen Macedonië te ruilen. Antonius trok met een leger tegen hem op, om hem met geweld uit Gallië te verdrijven. De senaat zond, vooral op bedrijf van Cicero, een leger onder Hirtius en Pansa tegen Antonius, Brutus werd door Antonius in Mutina belegerd. Daarom heet deze oorlog de Mutinensische burgeroorlog (44—43). Pansa werd door Antonius aangevallen en in het gevecht doodelijk gewond. Bij een aanval op het leger van Antonius sneuvelde ook Hirtius. Octavianus plaatste zich nu aan het hoofd van het leger, terwijl Brutus den oorlog tegen Antonius voortzette. Antonius vluchtte over de Alpen en vereenigde zich met Lepidus. Octavianus keerde naar Rome terug, waar hij tot consul benoemd werd. Antonius hervatte den oorlog tegen Brutus, die kort daarna te Aquilëja vermoord werd. Octavianus, die wel inzag, dat hij tegen de macht van de saamgezworenen en van Antonius te gelijk niet bestand was, ging Antonius en Lepidus te gemoet, en verbond zich met hen (op een eiland in den Rhenus bij Bononiā) tot het

Tweede driemanschap, voor 5 jaren. Octavianus verkreeg Africa, Sardinië en Sicilië, Antonius Gallië, Lepidus Spanje. Octavianus en Antonius zouden den oorlog tegen M. Brutus en Cassius voeren. In de eerste plaats trachtten

zij zich alle drie door proscriptiën van hunne vijanden te ontdoen. Octavianus offerde Cicero aan de wraak van Antonius op; Cicero werd vermoord (door Popilius Laenas). Brutus en Cassius stonden met hunne legioenen in Macedonië, bij de stad Philippi (42). Antonius trok tegen hen op. Bij eene eerste ontmoeting bleef de overwinning onbeslist (Cassius liet zich dooden), maar in een tweeden slag overwon Antonius. Brutus wilde de nederlaag niet overleven. Vele zijner aanhangers vluchtten op de vloot van den republikein Sextus Pompejus.

Antonius ijfde naar het Oosten (Lepidus kreeg Africa), terwijl Octavianus in Italië bleef; met wreedheid en willekeur verdeelde hij landerijen, den eigendom van anderen, onder zijne veteranen. Van de menigvuldige klachten trokken de verwanten en vrienden van Antonius partij (L. Antonius, broeder van Marcus en consul. — Fulvia), om aan Octavianus den oorlog te verklaren. L. Antonius bezette Perusia, waar Octavianus hem insloot. Zoo ontstond de

Perusijnsche burgeroorlog, 40. Octavianus nam de stad, plunderde en verwoestte haar.

Antonius, die middelerwijl te Alexandria bij Cleopatra was geweest, keerde terug, en verbond zich met S. Pompejus tegen Octavianus. Maar te Brundisium sloten zij (door bemiddeling van Maecenas en Asinius Pollio) op nieuw vrede. Antonius kreeg de oostelijke, Octavianus de westelijke provinciën, Lepidus Africa. Een huwelijk tusschen Antonius en Octavia, de zuster van Octavianus, zou nieuwe waarborgen voor den vrede geven. S. Pompejus verkreeg de drie groote eilanden en Achaja, maar daar men hem misleid had, verontrustte hij Italië op nieuw en werd proconsul. Antonius rustte zich uit tot een tocht tegen de Parthen. Intusschen trok Octavianus, die Pompejus van zeerooverij beschuldigde, tegen hem op. Er werd met afwisselend geluk gestreden, maar reeds deze oorlog gaf aanleiding tot geschillen tusschen Antonius en Octavianus. Eene overwinning van M. Vipsanius Agrippa, den grootsten zeeheld der Romeinen, bij Mylae besliste den oorlog met S.

Pompejus. Lepidus, die zich op Sicilië wilde handhaven, werd door Octavianus van zijn gebied beroofd en naar Rome teruggezonden (Pontifex Maximus tot aan zijn dood). Pompejus werd te Milete in het jaar 35 gedood.

Antonius trok in 36 tegen de Parthen; maar hij was ongelukkig. Van Alexandria ondernam hij tochten naar Armenië, en schonk het veroverde aan Cleopatra en hare kinderen weg. Intusschen oefende Octavianus zijne legioenen door oorlogen in Illyrië, Pannonië en Dalmatië. Het gedrag van Antonius wekte te Rome verontwaardiging, vooral toen hij zijne edele gemalin Octavia verstooten had. Aan Cleopatra werd de oorlog verklaard. Bij Actium ontmoetten de beide vlooten elkander; die van Octavianus werd gekommandeerd door Agrippa. Cleopatra nam het eerst de vlucht; Antonius volgde haar, en de overwinning was aan den kant van Octavianus, die daardoor alleenheerscher werd (hij stichtte bij Actium de stad Nicopolis). Antonius en Cleopatra vluchtten naar Alexandria en brachten zich beiden om het leven. Aegypte werd een Romeinsch wingewest. Octavianus regelde de aangelegenheden van Aegypte, dat eene Romeinsche provincie werd, en hield in het voorjaar van 29 een zegepraalenden intocht (drievoudige triumf over Dalmatië, de overwinning bij Actium, en Aegypte). De tempel van Janus werd gesloten.

DERDE TIJDVAK.

ROME ONDER KEIZERS, 30 v. CH.—476 N. CHR.

§ 104.

De dynastie van Octavianus (1), 30 v. Chr.—68 na Chr.

1) C. Julius Caesar Octavianus Augustus (30 v. Chr. tot 14 n. Chr.) liet zich bij de buitengewone macht, die hij als *imperator* reeds in handen had, allengskens nog alle hoogere staatsambten, later ook de wetgevende macht, opdragen, en vereenigde onder den naam van princeps de geheele regeering in zijn persoon. Alle tien jaren liet hij zich door den van hem afhankelijken senaat in al zijne waardigheden op nieuw bevestigen. Daarnevens bleven de ambten der republiek en de senaat in naam voortbestaan, maar zonder invloed. Augustus ging meestal slechts met zijne vertrouwden te rade.

Ter verdediging van de grenzen van het Romeinsche rijk voerde hij de staande legers in de grensprovinciën aan den Rijn, den Donau en den Euphraat in; ter bescherming van zijn persoon nam hij eene lijfwacht van 10 *Cohortes praetorianae* aan, en tot behoud der rust in de stad richtte hij 3 *Cohortes urbanae* op.

De oorlogen, die Augustus voerde, werden ondernomen minder met het doel om nieuwe veroveringen te maken, dan

(1) Tib. Claudius Nero, gehuwd met Iivia, die later de derde vrouw van Octavianus werd.

Tiberius, † 37.

Drusus, † 9 v. Chr.

Germanicus, † 19.

Claudius, † 54.

Agrippina, gehuwd met Domitius, Caligula, † 41.
later met Claudius.

Nero, zoon van Domitius, † 68.

gehuwd voor de tweede maal met Poppaea Sabina.

wel om reeds gemaakte te handhaven. Zoo werden, om Spanje tot rust te brengen, de nog niet overwonnen Cantabriërs en Asturiërs door Agrippa geheel ten onder gebracht; de oostelijke grens van het rijk werd door een veldtocht tegen de Parthen beveiligd, wier koning op de tijding van de komst van Augustus in Syrië de gevangenen en vaandels teruggaf, die op het leger van Crassus waren buit gemaakt; maar de belangrijkste verovering was die der landen ten zuiden van den Donau, waarvan hij zich tot beveiliging der noordelijke grens wilde meester maken, van Raetië, Vindelicië en Noricum, welke Drusus en Tiberius, de stiefzonen van Augustus, ten onder gebracht hadden. Pannonië was reeds in 33 door Octavianus onderworpen. Daarentegen leidden de veldtochten naar het binnenland van Germanië, door Drusus en later door Tiberius ondernomen, tot geene duurzame veroveringen, en de poging om een Romeinsch stadhouderschap in dat land te vestigen, werd door den vorst der Cheruscers, Herman (Arminius), verijdeld, die den stadhouder Quinctilius Varus in het Teutoburgsche woud overwon, 9 na Chr. De Rijn bleef ook voortaan de grens van Germanië tegen de heerschappij der Romeinen. Augustus stierf te Nola, 13. (Zijn huislijk ongeluk — zijne voortreflijke vrienden Maccenas, Agrippa, Asinius Pollio en Messala Corvinus).

Tiberius (14—37) kwam eerst op rijpen mannelijken leeftijd (toen hij 56 jaren oud was) aan de regeering, en maakte den door Augustus aangenomen stelregel, het Romeinsche rijk niet door nieuwe veroveringen uit te breiden, tot den zijnen. Daarom riep hij zijn (door hem geadopteerden) neef Germanicus uit Germanië terug, toen deze na eene overwinning op Arminius (bij Isdistavisus) op het punt stond, om de door zijn vader Drusus gegrondveste heerschappij der Romeinen in Germanië te herstellen. Daar zijne arglistige moeder Livia zijn neef onophoudelijk als een gevaarlijk mededinger bij hem trachtte in verdenking te brengen, zond hij hem naar het Oosten, waar

hij Cappadocië en Commagene, in welke de koningen gestorven waren, tot Romeinsche provinciën maakte, maar weldra stierf (19, door vergift?). Gedurende elf jaren liet Tiberius de regeering aan Sejānus, den bevelhebber zijner lijfwacht, over, terwijl hij zelf op het eiland Caprëae zijn leven in eenzaamheid doorbracht. Door treurige voorvallen in zijne familie was zijn karakter allengs verbasterd. Sejanus berokkende zich zelve zijn val door het plan om zich meester van de regeering te maken en werd vermoord; Tiberius vierde thans door de vervolging der vrienden van Sejanus zijne wreedheid bot, totdat hij vermoord werd, op bedrijf van

3) C. Caligūla (37—41), die zich spilziek en vooral tegen de rijken uiterst wreed betoonde. Wegens een tocht naar Britannië, waarvan hij als eenigen buit schelpen medegebracht had, verlangde hij een triump en goddelijke eer. Nadat Caligula vermoord was, wilde de senaat de republiek herstellen, maar de lijfwacht (Praetorianen) vierhief den oom van den vermoorden keizer, den broeder van Germanicus, den geleerden

4) Claudius (41—54) op den troon, die weldra de regeering aan zijne schandelijke vrouwen (Messalina en Agrippina) en snoode vrijgelatenen overliet. Onder hem begonnen de veroveringen der Romeinen in Britannië; Mauretanië en Thracië werden Romeinsche provinciën. Agrippina doodde Claudius door vergift, en verhief haar zoon (uit een vroeger huwelijk)

5) Nero (45—68) op den troon. Hij regeerde in den beginne, onder de leiding van zijn leermeester Seneca en den praefect Burrus, goed, tot dat Poppaea Sabīna hem verleidde zijne moeder en gade te vermoorden en haar te huwen. Men verdenkt hem te recht dat hij den grooten brand in Rome, door welchen van de 14 deelen (regiones) der stad 3 geheel vernield werden, terwijl slechts 4 onbeschadigd bleven, gesticht heeft, om zich eene schoonere residentie (Neronia) te kunnen bouwen; maar hij wist de schuld op de Christenen te schuiven, door wier wreede vervolging hij meende zich te kunnen rechtvaardigen. De stad werd, met van alle kanten afgeperst

geld, op grooter schaal hersteld, en voor den keizer het zogenoemde gouden huis gebouwd (m. z. bl. 157). Italië en Griekenland moesten hem als tooneelspeler, zanger en held in de wedspelen bewonderen, totdat de legioenen in Spanje Galba tot kiezer uitriepen, die ook door den Senaat erkend werd. Nero vluchtte verkleed naar het landgoed van een zijner vrijgelatenen, en liet zich, toen zijne vervolgers hem bijna bereikt hadden, door een zijner dienaren dooden.

§ 105.

Galba, Otho, Vitellius en de drie Flavii, 68—96.

Galba werd na eene regeering van zeven maanden door Otho, deze na drie maanden door den gulzigen Vitellius, en deze wederom na acht maanden door

T. Flavius Vespasiānus (69—79) van den troon gestooten. Vespasianus deed alle mogelijke moeite om rust en orde in het door de tyrannen geteisterde rijk te herstellen. Hij verbeterde de krijgstucht, voltooide de herstelling der stad, die hij met prachtige gebouwen (het colossēum) versierde, bevorderde het onderwijs door het aanstellen van bezoldigde leeraars der welsprekendheid, vulde den senaat aan, en verbeterde door zuinigheid den staat der finantiën. Een opstand der Germanen (Civilis en Cereālis), reeds onder Vitellius uitgebarsten, werd gedempt. Een onder Nero ontstane opstand der Joden had de verwoesting van Jeruzalem door Titus, den zoon van Vespasianus (70), ten gevolge. Iul. Agricōla hernieuwde den oorlog in Britannië, en het gelukte hem om door zachtheid en rechtvaardigheid de Britten tot het aannemen van Romeinsche beschaving over te halen.

Titus (met den bijnaam *amor et deliciae generis humani*, 79—81). Gedurende zijne voortreffelijke en slechts al te korte regeering werden door eene plotselinge en daarom des te verschrikkelijker uitbarsting van den Vesuvius de steden Herculānēum en Pompēji onder de asch bedolven; te Rome woedde

de pest, en een brand, die drie dagen duurde, legde een gedeelte der stad in de asch. Zijn jongere broeder

Domitiānus (81—96) deed na een goed begin zijner regeering de tijden van Nero herleven. Hij verbond met een bespottelijken trots en eene kinderachtige verwaandheid eene ontzaglijke zucht tot verkwisting, die hem tot verdrukking en wreedheid dwong. Agricola voltooide de verovering van Britannië en beveiligde het tegen de invallen der Picten door eene lijn van forten van de eene zee tot aan de andere. De keizer zelf ondernam een krijgstoct naar Duitschland, in het gebied der Chatten, op welken hij misschien den grooten wal aanlegde, die de grens tusschen den Rijn en den Donau vormde (*Limes Transrhenānus*, *Limes Transdanubiānus*). Hij voerde een ongelukkigen oorlog tegen de Daciërs en was gedwongen door eene schatting den vrede van hen te koopen; desniettemin hield hij een triumftocht en liet hij zich Dacicus noemen. Door zijne eigene vrouw, welke hij ter dood wilde laten brengen, werd hem zijn ondergang berokkend. Hij werd door hovelingen, die de keizerin tot die daad had aangezet, vermoord. Volgens een senaats-besluit moest zijn naam van alle openbare gedenkteeken verdwijnen.

§ 106.

De gelukkigste tijden van het Romeinsche rijk,

96—180.

Nerva (96—98), een oud senator, werd door de moordenaars van Domitianus met de keizerskroon begiftigd, en adopteerde den bij het leger zeer beminden Hispaniër

Trajānus (89—117), die het rijk nog meer trachtte uit te breiden, en de stad door heerlijke gebouwen verfraaide.

Hij weigerde aan de Daciërs de schatting, die Domitianus hun had toegestaan; toen zij voortgingen de Romeinsche landen door hunne strooptochten over den Donau te verontrusten,

onderwierp hij na een tweemaal hernieuwden oorlog Dacië. Op een tocht tegen de Parthen, wier koning zijn eigen broeder met de heerschappij over Armenië begiftigd had, maakte hij Armenië, Mesopotamië en Assyrië tot Romeinsche provinciën, terwijl de stadhouder van Syrië in Arabia Petraea veroveringen maakte, zoodat onder zijne regeering het Romeinsche rijk zijn grootsten omvang bereikte. Zelfs Nubië kwam onder de heerschappij van Rome, en bleef daaraan tot in het midden der derde eeuw onderworpen.

Hadriānus (117—138), de geleerde landgenoot en bloedverwant van Trajanus, die de opvolging op den troon aan de gunst der keizerin te danken had, gaf bij een vrede met de Parthen de veroveringen aan gene zijde van den Euphraat, waarin men zich slechts met zeer veel moeite kon staande houden, terug, en wijdde zijne geheele kracht en zijn ganschen ijver aan de verbetering van het inwendige bestuur des rijks. Hij was de eerste, die beseftte dat de Romeinsche keizer de heer der wereld was, en zijne zorg niet tot Rome en Italië mocht bepalen. Hij reisde zelf, meestal te voet, door al de provinciën van zijn rijk, liet in Britannië een muur (in plaats van de forten van Agricola) tegen de Picten oprichten, en voerde overal een beteren staat van zaken in. Gedurende zijn bestuur verbrak bijkans geen oorlog de rust, waarin de staat verkeerde; alleen de stichting eener Romeinsche volkplanting op de puinhopen van Jeruzalem gaf aanleiding tot een vreeslijken opstand der Joden, die eerst na een driejarigen oorlog (131—133) kon gedempt worden. [^]Hij werd opgevolgd door zijn aangenomen zoon

Antonīnus Pius (138—161), die door eene vreedzame, zachte en rechtvaardige regeering zich den bijnaam van een tweeden Numa verwierf. Zijn geadopteerde zoon, de Stoicijnsche wijsgeer

Marcus Aurelius Antonīnus Philosöphus (161—180) voerde, terwijl Italië door pest, aardbevingen en overstromingen geteisterd werd, een 13jarigen oorlog met de Mar-

*7 Men zegt, dat Hadrianus stierf en zijn
eigen ziele aldus aanprak. 1/ Animum a regula
blan dulap. 2/ Hospes, comesque corporis/ 3/ Quae
abit in loca/ 4/ Pallidula rigra nudula/ 5/ ut
ut sole clavis jocos/*

comannen en Quaden, die, verbonden met andere Germaansche volken, in de bezittingen der Romeinen ten Zuiden van den Donau gevallen waren, daar alles verwoest hadden, en vervolgens op een tijd, dat de meeste legioenen in het Oosten tegen de Parthen streden, op hunne strooptochten tot in Italië gekomen waren. Marcus Aurelius trok negenmaal tegen hen te velde, en stierf na een langen, met afwisselend geluk gevoerden oorlog, waarvan Pannonië het hoofdtooneel geweest was, te Vindobōna (Weenen), voor dat hij er in geslaagd was om de grens van het rijk aan deze zijde volkomen tegen de invallen der barbaren te beveiligen. (Begin van het opdringen der Germanen naar het Romeinsche gebied.)

§ 107.

Het verval van het rijk onder de heerschappij der Praetorianen, van Commodus tot Diocletianus,

180—284.

Commōdus (180—192), de zwakke zoon van Marcus Aurelius, maakte, door den vrede te koopen, een einde aan den oorlog met de Marcomannen en liet de regeering aan den bevelhebber zijner lijfwacht over, om des te ongestoorder zelf als Romeinsche Hercules in kampspelen en diereengevechten op te treden en zich aan de laagste zinnelijke genietingen te kunnen overgeven.

Gedurende de 91 jaren, die tusschen den dood van Commodus tot op de heerschappij van Diocletianus verliepen, regeerden 24 keizers, die meestal in het leger door de legioenen benoemd werden, en voor het grootste gedeelte den troon door moord verkregen en verloren; slechts 5 van hen stierven een natuurlijke dood.

Reeds terstond in het eerste jaar na de regeering van Commodus ging het bewind driemaal in andere handen over, terwijl eerst Pertinax, vervolgens Juliānus, die het hoogste bod gedaan had, en eindelijk Septimius Sevērus (193—211)

den troon bemachtigden. Behalve twee krijgstochten naar Asië, tegen de Parthen, ondernam deze, reeds hoogbejaard, nog een oorlog tegen Britannië, dewijl de Schotten den door Hadrianus aangelegden wal vernield hadden; hij drong tot de meest verwijderde streken van het bergland door, en legde verder noordwaarts een nieuwen wal aan. Zijn zoon en opvolger, de wreede Caracalla (211—217), liet zijn broeder en deelgenoot in de regeering, Geta, met 20,000 man, die zijne partij aanhingen, vermoorden, schonk aan de bewoners van alle provinciën het Romeinsche burgerrecht, om hen des te beter tot het betalen der bovenmatige belastingen te kunnen dwingen, en reisde de provinciën door, met het eenige doel om aan de bewoners nog meer geld af te persen. Zijn zoon (?) en tweede opvolger, de jeugdige Heliogabälus, gaf zich aan de schandelijkste genietingen, ondeugd en dwaasheden over, terwijl zijne moeder en zijne grootmoeder den staat regeerden en zelfs in den senaat verschenen. Beter regeerde zijn neef en opvolger Alexander Sevērus (222—235), onder de leiding van zijne moeder en van eenige senatoren. Hij voerde niet zonder gunstigen uitslag een oorlog tegen Artaxerxes, den stichter van het Nieuw-Persische rijk (der Sassaniden), die de oude Persische monarchie in haar geheelen omvang trachtte te herstellen. Onder zijne opvolgers werd het rijk niet alleen door de steeds menigvuldiger invallen van Germaansche volksstammen, maar ook door inwendige tweedracht al meer en meer verzwakt. Tegen Galliēnus (260—268) stonden 19 tegenkeizers op, de zogenaamde 30 tyrannen, die allen vermoord werden, met uitzondering alleen van Odenāthus van Palmȳra, die het bewind over het Oosten verkreeg en op zijne gemalin Zenobia overdroeg. Aureliānus (270—275) maakte aan dit Palmyreensche rijk een einde door de gevangenneming van Zenobia en de verwoesting van Palmyra (Londraginus); maar aan den anderen kant moest hij Dacië aan de Gothen inruimen. Een inval van de Allemannen in Italië deed

omdat hij de eenheid des rijk's herstelde.

tegen de barbaren te beschermen. De Germanen ontmoetten op hunne herhaalde invallen den krachtigsten tegenstand onder Probus (276—282), die de barbaren niet alleen uit Gallië verjaagde en over den Rijn terugdreef, maar hen ook in Germaanië zelve tot aan de Elbe terugdrong. Maar eindelijk moest hij, om de grenzen van zijn rijk te beveiligen, Germaansche stammen naar den Rijn en den Donau als bewakers der grenzen overplanten en Germaansche huurlingen in de Romeinsche legioenen opnemen (terugkeer der Franken uit Pontus naar den Rijn?). Gedurende den vrede hield hij zijne soldaten met het maken van straatwegen, kanalen, wijnbergen, het droogmaken van moerassen enz. bezig. *en werd hiervan door de soldaten verward.*

§ 108.

De tijden der verdeeling van het rijk tot op de alleenheerschappij van Constantijn den Grooten, 284—324.

Diocletianus (284—305) deelde, om de verdediging der grenzen gemakkelijker te maken, de regeering met Maximianus en liet aan dezen het bestuur der westelijke provinciën over. Toen de invallen der Germanen aan den Rijn en den Donau hoe langer zoo menigvuldiger en heviger werden, benoemden beiden een Caesar (zoo noemde men den vermoedelijken opvolger van den troon), Galerius en Constantius Chlorus, en onder deze vier regenten was nu het rijk verdeeld. Zoo was men in staat om de invallen der aan de grenzen wonende volken af te weren, en Galerius veroverde zelfs in een oorlog tegen de Persen 5 provinciën aan gene zijde van den Tigris. Door Galerius aangezet, verbood Diocletianus de uitoefening van den Christelijken godsdienst, en gaf aanleiding tot eene wreede vervolging der Christenen in het geheele rijk. Aan zijn hof te Nicomedia voerde hij Oostersch ceremonieel in, maar na eene ziekte legde hij uit eigen beweging de regeering neder, en overreedde Maximianus hetzelfde te doen (Diocletianus stierf op zijn landgoed te Salona in Dalmatië).

Het rijk bleef desniettemin onder vier heerschers verdeeld; want de beide Caesars Galerius en Constantius werden keizers, en benoemden op hunne beurt twee Caesars. Toen Constantius op een tocht tegen Britannië gestorven was (306), werd daar zijn zoon Constantinus tot keizer uitgeroepen. Deze wist zich van alle mederegenten (hun getal was tot 5 gestegen en er waren dus 6 keizers) te ontdoen, en werd in het jaar 324 alleenheerscher van het geheele Romeinsche rijk.

§ 109.

Van de alleenheerschappij van Constantinus tot de splitsing van het rijk door Theodosius, 324—395.

Constantinus de Groote, alleenheerscher (324—337), nam na de derde overwinning op zijn mederegent Maxentius den Christelijken godsdienst aan, die zich snel van Judaea over de geheele Romeinsche wereld verspreid en reeds sedert de 1ste eeuw de bezorgdheid der keizers opgewekt had (vandaar de tien vervolgingen der Christenen door Romeinsche keizers) en maakte dien tot godsdienst van den staat. Op het einde van zijn leven ontving hij zelf den doop. Ook riep hij de eerste algemeene kerkvergadering te Nicæa bijeen (325), waarop de stellingen van den bisschop Arius omtrent de natuur van Christus voor kettersch verklaard werden. Hij verplaatste de regeering (in 330?) naar het (volgens een plan, dat met dat van Rome groote overeenkomst had) nieuw gebouwde Constantinopel (Nieuw-Rome), ontwierp eene nieuwe verdeeling van het rijk (in 13 dioecesen en 116 provincien), bracht een geheel nieuwe organisatie in de staats- en hofambten, scheidde het burgerlijk bestuur ten eenenmale van het militaire gezag, en schiep een nieuw belastingstelsel. Toen hij te Nicomedië gestorven was, verdeelden zijne drie zonen

Constantinus II, Constantius en Constans het rijk onder elkander; maar Constantius werd weldra alleenheerscher. Zijn neef Julianus (*Apostata*) werd, ten gevolge zijner over-

winningen op de Franken en Allemannen, door de legioenen tot keizer uitgeroepen (te Parijs), en Constantius stierf op een tocht, dien hij tegen hem ondernomen had. Hij was in den Christelijken godsdienst opgevoed, maar de hevige godsdienst-twisten vervreemdden hem van die leer; daarenboven had hij door den omgang met heidensche wijsgeeren en de inwijding in de Grieksche mysteriën het heidendom lief gekregen; hij trachtte derhalve dit te herstellen en te verbeteren. Uit haat tegen de Christenen nam hij ook de Joden onder zijne bescherming, en gaf hun verlof tot het herbouwen van den tempel te Jeruzalem, waarin zij echter (zoo als men zegt door vuur, dat uit den grond opsteeg) niet konden slagen. Hij vond zijn dood in een oorlog tegen de Persen, die onder zijn opvolger Joviānus met de teruggave van 5 provinciën aan gene zijde van den Tigris (p. 219) eindigde. Diens opvolger

Valentiniānus I deelde het bewind met zijn broeder Valens, en gaf hem de oostelijke provinciën. Sedert dezen tijd bleef het rijk bij voortdoring in een oostersch en een westersch rijk verdeeld; slechts Theodosius vereenigde nog eens beide deelen in het laatste jaar zijner regeering, maar verdeelde het rijk bij zijn dood in 395 op nieuw onder zijne beide zonen: Honorius verkreeg het Westen en Arcadius het Oosten. Het oostersche rijk werd verontrust door de Hunnen, die in 375 uit het Oosten van Asië naar Europa gekomen waren, en door de Alanen, Oost- en Westgothen, die voor de Hunnen de vlucht genomen hadden; keizer Valens werd door hem bij Adrianopel verslagen (378), en verbrandde in eene hut. Zijn opvolger Theodosius nam de Gothen in het Romeinsche leger op.

§ 110.

Het Westersche Romeinsche rijk tot op zijn ondergang.

395—476.

De zwakke Honorius, die de residentie van Rome naar Ravenna overbracht, kon niet beletten dat verschillende pro-

vinciën van zijn rijk aan vreemde, derwaarts verhuisde volken verloren gingen. De Burgundiërs vestigden zich in Gallië (407), de Vandalen, Alanen en Sueven in Spanje (409), de Westgothen vielen onder Alarik tweemaal in Italië, belegerden, veroverden en plunderden Rome (410), maar werden onder Alariks opvolger Athaulf naar Gallië en Spanje gevoerd (412) (m. z. Schets van de Aardr. en Gesch der Middeleeuwen, p. 22).

Onder den zoon en tweeden opvolger van Honorius, Valentinianus III, werd aan de Romeinen ook de noordelijke kust van Africa ontnomen door de Vandalen, die, uit Spanje verdreven, zich in 429 onder Genserik daar nedergezet hadden; Britannië, dat de Romeinen reeds vroeger (426) uit eigen beweging verlaten hadden, bemachtigden de Anglen en Saksen onder Hengist en Horsa (445?). Daarentegen werden de Hunnen, die onder hun koning Attila in Gallië gevallen waren, door den Romeinschen veldheer Aëtius, die zich met Theodorik I, den koning der Westgothen, verbonden had, in de Catalaunische velden (bij Châlons sur Marne) verslagen, 451. Attila ondernam nog één verwoestenden tocht naar Italië (omtrent dezen tijd wordt Venetië gesticht), maar liet zich door geschenken tot den terugtocht bewegen, en stierf kort daarna. Met zijn dood ging ook het rijk der Hunnen te niet.

Nog 9 keizers volgden in het bijkans tot Italië beperkte rijk snel op elkander. De eerste van hen, Maximus, wilde de weduwe (Eudoxia) van den door hem vermoorden keizer Valentinianus III tot een huwelijk dwingen; zij riep Genserik, den koning der Vandalen, te hulp, die met eene vloot den Tiber opvoer; Maximus werd vermoord, Rome 14 dagen lang door de Vandalen geplunderd en Eudoxia naar Carthago gebracht (455). De meeste der volgende keizers leefden in afhankelijkheid van den Gothischen vorst Ricimer, den bevelhebber der in Romeinschen dienst staande vreemde huuroepen; allen konden zij hun gezag slechts daar doen gelden, waar zij zich juist bevonden en werden of gedood of door geweld gedwongen, afstand van den troon te doen. Ten laatste was niet eens Italië

meer onder ééne heerschappij vereenigd, terwijl twee aanvoerders van Germaansche troepen, Odoacer en Orestes, over de door hunne troepen bezette landstrecken regeerden. De laatste keizer Romulus Augustulus, de zoon van Orestes, werd door Odoacer, den aanvoerder van Herülers, Rugiërs en andere Germaansche huurtroepen, in Pavia belegerd en na de bestorming dier stad gevangen genomen, en in Italië ontstond op de puinhoopen van de westersche Romeinsche monarchie een Germaansch rijk, 476 (m. z. Schets van de Aardr. en Gesch. der Middeleeuwen, pag. 26).

§ 111.

Aardrijkskundig overzicht van het Romeinsche rijk.

A. Bezettingen in Europa.

1) Italië tot aan den Rubico sedert 266 (1). Het reeds in 222 onderworpen Gallia Cisalpina werd ten tijde van Caesar, Ligurië en het gebied der Carni, Istri en Veneti eerst onder Augustus bij Italië gerekend. Sicilië benevens de in de nabijheid gelegen eilanden (het Carthaagsche gedeelte sedert 241, het geheele eiland sedert 210). Sardinië (238) en Corsica (231). 2) Hispania (206; maar eerst sedert het jaar 25 volkomen onderworpen). 3) Gallia Transalpina tot aan den Rijn (het zuidelijk gedeelte, *Provincia Romana* genaamd, reeds sedert 121, het geheel 56). 4) Britannia (geheel 85 na Chr.) 5) Het zuidwestelijk Germania. 6) De provinciën ten Zuiden van den Donau: a) Raetia benevens Vindelicia (15); b) Noricum (15); c) Pannonia (33); d) Moesia (29). 7) Illyricum (gedeeltelijk 228, geheel 167). 8) Dacia (106—270 na Chr.). 9) Macedonia (148). 10) Thracia (46 na Chr.). 11) Achaja of Griekenland (146). 12) Creta

(1) Alle getallen, waarbij het tegendeel niet uitdrukkelijk is opgegeven, slaan de jaren vóór de geboorte van Christus.

(66, tot ééne provincie vereenigd met het in 96 door erfenis verkregen rijk van Cyrene).

B) Bezittingen in Asië.

1) Asia Proconsularis (sedert 130; het bevatte de landen aan de westkust van Klein-Asië en het grootste gedeelte van Phrygië). 2) Cilicia (102) benevens Pamphylia en Isauria. 3) Bithynia (74). 4) Syrië met Phoenicië (64) en Palaestina (44 na Chr.). 5) Cyprus (58). 6) Galatia (25). 7) Cappadocia (17 na Chr.) benevens Pontus en Klein-Armenië. 8) Groot-Armenië (114—117 na Chr.). 9) Mesopotamië (115—117 na Chr.). 10) Assyrië (115—117 na Chr.). 11) De *provincia insularum* (sedert Vespasianus?).

C. Bezittingen in Africa.

1) Aegypte (30), benevens de woeste landstreek aan de kust, westelijk tot aan Cyrene. 2) *Africa propria* (146), benevens Numidia (46). 3) Mauretania (40 na Chr.). 4) Nubia (sedert Trajanus).

§ 112.

Beschaving der Romeinen.

Bijkans in alle takken van beschaving waren de Grieken de leermeesters der Romeinen.

1) Godsdienst. De oudste nationale goden hadden deels betrekking op landbouw en herderlijk leven, zoo als Saturnus, Janus, Faunus, deels op de stichting van den Romeinschen staat, zoo als Mars, Quirinus. De Romeinsche Jupiter was, even als de Grieksche Zeus, bij uitstek de God van den hemel en de luchtverschijnselen, als regen, donder, bliksem.

Reeds vroeg deed zich in den Romeinschen godsdienst de invloed der Etruriërs, en vooral der Grieken, bespeuren. Van Cumae, de oudste Grieksche volkplanting in Italië, kwamen de Sibyllijnsche boeken, Grieksche goden en godsdienstige gebruiken naar Rome. De verovering van Beneden-Italië en vooral later die van de Grieksche staten in het Oosten gaf

aan den Romeinschen godsdienst eene geheel Grieksche tint, waartoe vooral de kennismaking met en de toenemende beoefening van de Grieksche letterkunde en de menigte van Grieksche godenbeelden bijdroegen, die uit de veroverde steden naar Rome kwamen. De Grieksche mythen werden op Romeinsche godheden overgebracht. Het verval van de republiek sleepte ook het verval van den met den staat zoo nauw verbonden godsdienst na zich, die reeds lang tot een werktuig der staatkunde verlaagd was.

Het doel toch van den Romeinschen godsdienst was geenszins leering, opbouw en heiliging van den mensch, maar gebeden, geloften, offeranden en feesten waren slechts middelen om de goden aan de bereiking van zelfzuchtige doeleinden dienstbaar te maken.

Daarom kwam het bij het gebed geenszins aan op de bedoeling en gezindheid van den biddende, maar alleen op het juiste opzeggen der formulieren en het stipte opvolgen der voorgeschreven ceremoniën. In meer belangrijke gevallen trachtten men het gewenschte (vooral overwinning en verovering) door geloften te verkrijgen, bij welke vervulling men de grootste nauwgezetheid in acht nam. De gebruiken bij het brengen van offeranden weken van de Grieksche slechts weinig af. De feesten namen, vooral sedert de Romeinen zich niet meer met landbouw bezig hielden, maar eene bij uitstek krijg-zuchtige natie werden, in getal en pracht (spelen in den schouwburg, het Amphitheatrum en den Circus) voortdurend toe (nagenoeg 50, waarvan sommige verscheiden dagen duurden).

De uitvorsching van den wil der Goden en het lot der menschen geschiedde deels door de uitlegging der *prodigia*, deels door het onderzoek naar de ingewanden der offerdieren. Beide kunsten waren van Etrurischen oorsprong; de laatste werd slechts door Etruscische *haruspices*, de eerste ook door Romeinsche Augures (m. z. bl. 163) beoefend. Slechts in buitengewone gevallen werden op bevel van den senaat door de daarvoor aangestelde priesters de Sibyl-

lijnsche boeken geraadpleegd, die gewoonlijk de instelling van een nieuw feest of van nieuwe godsdienstige ceremoniën, enkel ook wel een bepaald offer voorschreven.

Over de voornaamste priesters z. m. bl. 163 en 164 — Sedert Constantinus den Groote was het Christendom godsdienst van den staat.

2) De Romeinsche staatsregeling was in den beginne een mengsel van monarchale, aristocratische en democratische grondstoffen; de democratie behaalde na langdurige en zware worstelingen de overwinning, hoewel de senaat, die tot aan het einde der republiek bleef voortbestaan, eigenlijk toch altijd een aristocratisch bestanddeel was. Aan het bestuur van den staat namen deel: 1) De koningen, sedert 509 de consules, die den senaat en de volksvergaderingen bijeenriepen, offerpriesters en opperste aanvoerders in den oorlog, en tot op het ontstaan der praetuur ook rechters waren. 2) De Senaat (bestaande uit 100, 200, 300, 600 en nog meer leden), die over alle openbare aangelegenheden in zijne vergaderingen beraadslaagde en besluiten nam; op zijn voorstel besliste 3) het volk over wetgeving, keuze van ambtenaren, oorlog en vrede. Dit geschiedde in den beginne slechts door de Patriciërs in de *comitia curiata*, sedert Servius Tullius door het geheele volk in de *comitia centuriata*, en toen de tribus tot de eigenlijke en wettige verdeeling van de natie verheven werden, ook in de *comitia tributa*, hoewel langen tijd slechts onder goedkeuring der *comitia curiata*. De hoogste ambtenaren van den staat waren behalve de consuls: de *dictator* (m. z. bl. 168); de 2 *censores* (m. z. bl. 172); de *praetores* (in den beginne slechts 1) [m. z. bl. 175], later 2, 4, 6, 8); de 3 *Aediles curules*, die de politie bestuurden en de leiding der openbare spelen hadden; de *quaestores* of betaalmesters (2, 4, 20); de volkstribunen (5, 10), die in den beginne slechts onschendbare beschermers van de Plebs waren, maar later het recht verkregen om wetten voor te stellen en (door hun veto) te verwerpen (Sulla-Pompejus). Al deze ambtenaren werden jaarlijks,

alleen de censoren om de 5 jaren verkozen; dictatoren werden slechts in buitengewone gevallen benoemd. Onder de keizers was de staatsregeling eene despotische. — De bewoners van Italië, Rome natuurlijk uitgezonderd, stonden in zeer verschillende betrekking tot den staat, totdat zij na den oorlog met de bondgenooten (m. z. bl. 196) allen het Romeinsche burgerrecht verkregen; de veroverde provinciën werden door oud-consuls en oud-praetoren bestuurd (*proconsules*, *propraetores*).

3) Het krijgswezen had bij de Romeinen een hooger trap van volmaaktheid bereikt, dan bij eenig ander volk der oudheid. Tot den krijgsdienst in het veld was ieder Romeinsch burger van den ouderdom van 16 tot dien van 45 jaren verplicht, of, zoo als de Romeinen uit den beteren tijd dit beschouwden, gerechtigd. De inrichting van het Romeinsche legioen berustte op de door Servius ingestelde verdeeling van het volk in Centuriën (m. z. bl. 166).

Het legioen bestond gewoonlijk uit 300 ruiters en 4200 voetknechten, deels licht, deels zwaar gewapend, dus in het geheel uit 4500, later uit 6000 man, waarbij nog ten minste een even groot aantal bondgenooten kwamen. Sedert de stichting der monarchie vormde de armee een staand leger, dat ook in vreedstijd bijeenbleef en door zijn eed slechts jegens den keizer tot gehoorzaamheid verplicht was. Twee legioenen vormden in den regel een consular leger. Geregelde soldij verkregen de troepen eerst kort voor den laatsten oorlog met Veji (m. z. bl. 172); belooningen van anderen aard waren aandeel in den buit, burgerkroonen, eerewapenen enz.; voor den Romeinschen veldheer bestond de grootste eer in een zegepralenden intocht. — Over het ontstaan der Romeinsche zeemacht z. m. bl. 181.

4) Van de beeldende kunsten kenden de Romeinen vóór de verovering van Sicilië en Griekenland slechts de bouwkunst, die zij van de Etruscers geleerd hadden, en waarvan zij zich tot het bouwen van tempels, cloacen, den circus en het capitolium, waterleidingen en straatwegen bedienden.

Hoe men het beginsel van schoonheid op de werken der bouwkunst moest toepassen, leerden zij evenwel eerst van hunne onderdanen, de Grieken, en niet vroeger dan in de laatste tijden der republiek en onder de keizers zag men talrijke gebouwen in den Griekschen stijl verrijzen, zoo als tempels, schouwburgen, amphitheatres, gaanderijen, baden en triumfbogen. De meeste en beste voortbrengselen der Grieksche beeldhouwkunst en vele schilderijen werden uit de veroverde Grieksche steden, vooral uit Syracuse en Corinthe, naar Rome overgebracht; dientengevolge ontstond er bij de Romeinen eene soort van liefhebberij om voorwerpen van kunst bijeen te verzamelen, zonder dat Rome zelf ooit groote kunstenaars heeft voortgebracht.

5) Letterkunde. a) De ontwikkeling der Romeinsche poëzij begon na den eersten Punischen oorlog, door de vertaling van Grieksche kunstgewrochten (vooral van dramatische stukken); zelfs in de zoogenaamde gouden eeuw onder Augustus verhief zij zich streng genomen niet boven eene kunstmatige navolging der Grieken; de satire is de eenige dichtsoort, die door de Romeinen uitgevonden en tot groote hoogte gebracht is.

De bekendste Romeinsche dichters, gerangschikt volgens den tijd, waarin zij leefden, zijn: Ennius (annalen in hexameters), Plautus en Terentius (comoediën), Catullus (elegiën), Publius Virgilius Märo (*eclogae*, *Georgica*, *Aenëis*), Tibullus en Propertius (elegiën), Quintus Horatius Flaccus (oden, epoden, satiren en brieven), Publius Ovidius Naso (Metamorphosen, elegiën, *Fasti*, enz.), Phaedrus (fabelen), Persius en Juvenalis (satiren).

6) Proza. Reeds vroeg en dikwijls hadden Romeinsche veldheeren en staatslieden, zooals Brutus, Camillus, Cato, de beide Gracchen e. a., door de kracht eener natuurlijke welsprekendheid een grooten invloed op hunne tijdgenooten uitgeoefend, nog voordat Grieksche rhetoren, niettegenstaande een tegen hen uitgevaardigd senaatsbesluit, te Rome de kunstmatige welsprekendheid onderwezen. Eene reeks van uitstekende

redenaars (Antonius, Hortensius, Cotta), verscheen thans op het forum; onder hen verwierf Marcus Tullius Cicero (106—43) den grootsten roem. Hij was ook de beroemdste der Romeinsche wijsgeeren, hoewel hij geen nieuw wijsgeerig stelsel schiep, maar er zich alleen bij bepaalde zijne medeburgers met de verschillende stelsels der Grieksche wijsbegeerte bekend te maken. Met meer ijver en zelfstandigheid legde men er zich op toe om de geschiedenis des vaderlands te boek te stellen. Dit deden in den beginne de annalisten, later, in meer kunstmatigen vorm, de eigenlijke geschiedschrijvers.

De voornaamste Romeinsche geschiedschrijvers waren: C. Julius Caesar (*de bello Gallico, de bello civili*), Sallustius (*bellum Catilinarium, bellum Jugurthinum*), Cornelius Nepos (*vitae excellentium imperatorum*), Titus Livius (*ab urbe condita libri*), Vellejus Paterculus (*historia Rom.*), C. Cornelius Tacitus (*Agricola, Germania, historiae, annales*), Suetonius (*vitae duodecim imperatorum*), Justinus (uittreksel uit Trogus Pompejus), Eutropius (*brevariium historiae Romanae*), enz.

Van de overige wetenschappen werd voornamelijk de rechtsgeleerdheid door een aantal voortreffelijke juristen (Papinianus, Ulpianus enz.) beoefend, en het Romeinsche recht bleef steeds den grootsten invloed op alle latere wetgevingen uitoefenen.

CHRONOLOGISCHE TAFEL.

EERSTE TIJDVAK.

VAN HET ONTSTAAN DER OUDSTE STATEN TOT OP CYRUS,
558 v. CHR.

Voor CHRISTUS.

Voor 2000? Het oude Rijk der Aegyptenaren. Inval der Hyksos in Aegypte.

Omtrent 2000. Abraham komt in Kanaän.

2000-1250. Het oude Babylonische rijk.

Omtr. 1650. Verdrijving der Hyksos uit Aegypte, en begin van het nieuwe rijk.

„ 1500. Mozes. Verovering van Palaestina door de uit Aegypte terugkeerende Israëlitén.

1205-606. Assyrische heerschappij.

Omtr. 1200? De tocht der Argonauten naar Colchis. De beide oorlogen tegen Thebe.

1194-1184? De oorlog tegen Troje. Aeneas komt naar Latium.

1104? De volksverhuizing der Doriërs of der Heracliden naar de Peloponnesus.

1095-975. Monarchie in Palaestina. Saul.

1068. Te Athene Archonten na den dood van Codrus.

1035-1015. David. Jeruzalem residentie. Einde van den oorlog tegen de Philistijnen. Grootste uitbreiding van het rijk. Opstand van Absalom.

1025-975. Salomo. Prachtige gebouwen. Handelsverdragen met Hiram van Tyrus. Weelde.

975. Splitsing der Israëlitische monarchie in de rijken van Juda en Israël.
- 810? Lycurgus, wetgever te Sparta. Raad, volksvergadering. Ephoren? Gelijkmatige verdeling der grondeigendommen.
776. Begin der rekening volgens Olympiaden.
753. Stichting van Rome. Numitor en Amulius. Romulus en Remus.
- 753-716. Romulus. Oorlog met drie Latijnsche steden en met de Sabijnen. Vereeniging der Romeinen en Sabijnen tot één staat.
- 743-724. Eerste Messenische oorlog. Aristodemus in Ithome.
722. Het rijk Israël door Salmanassar veroverd.
- 715-672. Numa Pompilius. Instelling van priestercollegiën.
- 685-668. Tweede Messenische oorlog. Aristomenes in Ira.
- 672-640. Tullus Hostilius. Oorlog met Alba Longa; de Horatii en de Curiatii. Vernieuwing van den oorlog tegen Rome; Alba sluit verbonden met de Vejenters en Fidenaten. Alba verwoest.
- 640-616. Ancus Martius. Verovering van 4 Latijnsche steden. Plebejers.
624. Draco, wetgever te Athene.
- 616-578. Tarquinius Priscus. Groote gebouwen. Vermeerdering van het getal der senatoren.
- 606-538. Het nieuwe rijk in Babylon.
606. Ondergang van het Assyrische rijk.
594. Solon, wetgever te Athene. Verdeling van het volk volgens het vermogen.
586. Jeruzalem door Nebucadnezar verwoest. Ondergang van het rijk Juda. Babylonische ballingschap.
- 578-534. Servius Tullius. Plebejische tribus. Centuriën.
560. Pisistratus, tyran van Athene.

558. Cyrus legt den grondslag tot het Per-
sische rijk door de overwinning op Astyages
bij Pasargadae.

T W E E D E T I J D V A K.

VAN CYRUS TOT DEN DOOD VAN ALEXANDER DEN GROOTE,
558-323 v. CHR.

- 558-529. Cyrus. Verovering van het Lydische rijk, de
Grieksche steden op de kust van Klein-Asië en van
Opper-Asië tot aan den Iaxartes.
- 546? Ondergang van het Lydische rijk.
538. Ondergang van het Babylonische rijk.
- 534-509. Tarquinius Superbus. Willekeurige re-
geering. Verovering van Suessa Pometia en van
Gabiï. Oorlog met Ardea. Verdrijving.
- 529-522. Cambyses. Verovering van Aegypte. On-
gelukkige tocht tegen Aethiopië en Ammonium.
- 525-332. Aegypte onder de heerschappij der
Persen.
522. Pseudo-Smerdis.
- 521-485. Darius I Hystaspis. Herstelling van het
rijk en verdeeling in 20 satrapiën. Ongelukkige
tocht tegen de Scythen.
510. Verdrijving der Pisistratiden uit Athene.
- 509-30. Rome eene Republiek.
509. Consuls. Samenzwering der zonen van Brutus.
Oorlogen met Veji en Tarquiniï, met Porsena
en met de Latijnen.
- 500-449. De Persische oorlogen.
- 500-494. Opstand der Ioniërs.
494. Uitwijking van de Plebs uit Rome. De volkstribunen.
- 493-479. Verdedigingsoorlog der Grieken
tegen de Persen.
492. Eerste veldtocht der Persen naar Griekenland,
Macedonië onderworpen.

490. Tweede veldtocht der Persen onder Datis en Artaphernes. Nederlaag der Persen bij Marathon.
- 485-465. Xerxes I.
480. Tocht van Xerxes naar Griekenland. Slagen bij Thermopylae, Artemisium, Salamis.
479. Slagen bij Plataeae en Mycale.
- 478-449. Aanvallende oorlog der Grieken tegen de Persen.
469. Overwinning van Cimon bij den Eurymedon.
- 465-456. Derde Messenische oorlog.
- 451 en 450. De wetgeving der decemviri. Appius Claudius, Virginia.
449. Slag bij Salamis op Cyprus.
444. Te Rome „tribuni militum consulari potestate.”
Censoren.
- 431-404. De Peloponnesische oorlog.
429. Dood van Pericles.
422. Slag bij Amphipolis. Cleon en Brasidas sneuvelen.
421. Vijftigjarige vrede van Nicias.
- 415-413. De onderneming der Atheners tegen Sicilië.
410. Overwinning van Alcibiades bij Cyzicus.
406. Callicratidas bij de Arginusen geslagen.
405. Overwinning van Lysander bij Aegospotamos.
404. Athene door Lysander veroverd. Dertig tyrannen tot 403.
- 405-396. De laatste oorlog der Romeinen tegen Veji; Veji verwoest.
401. Slag bij Cunaxa. Dood van den jongeren Cyrus.
- 394-387. Corinthische oorlog. Lysander sneuvelt bij Haliartus.
394. Conon overwint bij Cnidus, Agesilaus bij Coronea.
389. De Romeinen bij de Allia verslagen. Rome door de Galliërs ingenomen. M. Manlius verdiedigt het capitolium.

387. Vrede van Antalcidas.
- 378-362. Oorlog tusschen Sparta en Thebe.
376. De wetten van Licinius (aangenomen 366). De Plebejers verkrijgen aandeel aan het consulaat en den ager publicus. Praetoren.
371. Epaminondas overwint bij Leuctra.
362. Epaminondas sneuvelt bij Mantinea.
- 359-336. Philippus II, koning van Macedonië.
- 355-346. De Phocische oorlog, door Philippus ten einde gebracht.
- 342-340. Eerste oorlog der Romeinen met de Samniten. Overwinningen aan den Gaurus en bij Suessula.
339. De heilige oorlog tegen Amphissa.
- 339-337. Oorlog der Romeinen met de Latijnen. Overwinningen aan den Vesuvius en bij Trifanum.
338. Philippus II overwint de Grieken bij Chaeronea.
- 336-323. Alexander de Groote.
334. Alexander overwint de Persen aan den Granicus.
333. Alexander overwint de Persen bij Issus.
331. " " " " " Gaugamela.
330. Alexander vervolgt Bessus en komt tot aan den Iaxartes.
- 327-326. Alexander trekt naar het Westen van Indië.
- 325-304. Tweede oorlog der Romeinen met de Samniten.

DERDE TIJDVAK.

VAN DEN DOOD VAN ALEXANDER DEN GROOTE TOT DE ALLEENHEERSCHAPPIJ VAN AUGUSTUS, 323-30 V. CHR.

- 323-30. Aegypte onder de Ptolemaeën.
321. Nederlaag der Romeinen bij Caudium.

- 312-64. Het Syrische rijk onder de Seleuciden. *Aera Seleucidarum*, 312.
301. Antigonus sneuvelt in den slag bij Ipsus.
- 298-290. Derde oorlog der Romeinen met de Samniten.
295. Q. Fabius Maximus overwint de Samniten bij Sentinum.
- 282-272. Oorlog der Romeinen met Tarente en met Pyrrhus. Overwinningen van Pyrrhus bij Heraclea en Asculum; zijne nederlaag bij Beneventum.
280. Inval der Galliërs in Griekenland. Het Aetolische en Achaëische verbond.
266. De Romeinen voltooiën de onderwerping van Italië.
- 264-241.** De eerste Punische oorlog.
260. De Romeinen behalen bij Mylae hunne eerste overwinning ter zee.
256. Regulus brengt na de overwinning bij Ecnomus den oorlog naar Africa over.
254. Hij wordt door Xanthippus verslagen en gevangen genomen.
242. Overwinning van Lutatius Catulus bij de Aegatische eilanden. Sicilië de eerste Romeinsche provincie.
- 240-237. Oorlog der Carthagers met hunne huuroepen. Sardinië en Corsica worden Romeinsche provinciën.
- 218-201.** De tweede Punische oorlog.
218. Hannibal trekt over de Alpen en overwint aan den Ticinus en de Trebia.
217. Hannibal overwint aan het meer Trasimenus.
216. " " bij Cannae.
212. Marcellus verovert Syracuse.
207. Hasdrubal sneuvelt aan den Metaurus.
206. P. Corn. Scipio voltooit de onderwerping van Spanje.
202. Hij overwint Hannibal bij Zama.
- 200-133. Oorlogen der Romeinen in Spanje.

- 200-197. Oorlog met Philippus III van Macedonië. Overwinning bij Cynoscephalae.
- 192-189. Oorlog der Romeinen met Antiochus den Grooten van Syrië. Overwinningen bij Thermopylae en bij Magnesia.
- 171-168. Oorlog der Romeinen met Perseus van Macedonië. Overwinning bij Pydna. Macedonië, Illyrië en Epirus onderworpen.
- 167-89. Palaestina onder de Maccabaeen.
- 150-146. De derde Punische oorlog.
148. Macedonië eene Romeinsche provincie.
146. Carthago door den jongeren Scipio, Corinthe door Mummius verwoest.
133. Numantia door den jongeren Scipio verwoest.
133. Akkerwet van Tiberius Sempronius Gracchus.
123. Cajus Sempronius Gracchus.
113. Inval der Cimbren in Illyrië.
- 111-106. Oorlog met Jugurtha. — Metellus, Marius, Sulla.
102. Marius overwint de Teutonen bij Aquae Sextiae.
101. Marius overwint de Cimbren bij Vercellae.
- 91-88. De Marsische oorlog of de oorlog met de bondgenooten.
- 88-82. De burgeroorlog tusschen Marius en Sulla.
- 87-84. De eerste oorlog tegen Mithridates. Overwinningen van Sulla bij Chaeronea en Orchomenus.
83. Sulla keert naar Rome terug. Proscriptielijsten.
- 82-79. Sulla dictator.
- 80-72. Oorlog tegen Sertorius. Metellus Pius en Pompejus.
- 78-67. Oorlog tegen de zeeroovers. Pompejus.
- 74-64. De derde oorlog tegen Mithridates. Lucullus en Pompejus.
- 73-71. De oorlog tegen de zwaardvechters en slaven. Overwinning van Crassus aan den Silarus.

63. De Consul Cicero onderdrukt de samenzwering van Catilina.
60. Caesar, Pompejus en Crassus sluiten het eerste triumviraat.
- 58-51. Caesar verovert Gallië, en gaat tweemaal naar Germanië en naar Britannië.
- 49-48. Burgeroorlog tusschen Caesar en Pompejus. Overwinning van Caesar bij Pharsalus.
- 48-47. Alexandrijnsche oorlog.
47. Caesar overwint Pharnaces.
46. Oorlog van Caesar in Africa en overwinning op de partij van Pompejus bij Thapsus.
45. Caesar overwint de zonen van Pompejus bij Munda.
44. Caesar wordt vermoord.
- 44-43. De Mutinensische burgeroorlog tegen M. Antonius. Pansa en Hirtius sneuvelen.
43. Het tweede triumviraat tusschen Octavianus, Antonius en Lepidus.
42. De oorlog tegen Brutus en Cassius. Slag bij Philippi.
- 39 v. Chr. — 70 n. Chr. Palaestina onder het huis van Herodes.
31. Agrippa overwint Antonius bij Actium.
30. Octavianus wordt alleenheerscher.

VIERDE TIJDVAK.

VAN AUGUSTUS TOT DE ONTBINDING VAN HET WESTERSCHE
ROMEINSCH E RIJK, 30 v. CHR. — 476 n. CHR.

- 30 v. Chr. — 14 na Chr. Julius Caesar Octavianus Augustus. Veroveringen in het zuidelijke en westelijke Duitschland. In het jaar 4 of 6 (?) wordt Christus geboren.
- 9 na Chr. Arminius overwint Varius in het Teutoburgsche woud.

- 14-37. Tiberius. Germanicus in Germanië. Sejanus.
- 37-41. Caligula. Zijne bespottelijke ondernemingen tegen Britannië.
- 41-54. Claudius. Begin der veroveringen in Britannië.
- 54-68. Nero. Brand van Rome. Eerste vervolging der Christenen.
- 68-69. Galba, Otho en Vitellius door de legioenen tot keizers benoemd.
- 69-79. Vespasianus. Nieuwe oorlog in Britannië.
70. Jeruzalem door Titus verwoest.
- 79-81. Titus. Herculaneum en Pompeji bedolven.
- 81-96. Domitianus. Tocht tegen de Daciërs.
- 96-98. Nerva.
- 98-117. Trajanus. Dacië, Armenië, Assyrië en Mesopotamië worden Romeinsche provinciën. Grootste uitbreiding van het rijk.
- 117-138. Hadrianus. De veroveringen van Trajanus in Asië gaan weder verloren.
- 138-161. Antoninus Pius.
- 161-180. Marcus Aurelius. Oorlog met de Marcomannen en Quaden.
- 180-192. Commodus.
- 193-211. Septimius Severus. Tocht naar Britannië.
- 211-217. Maximinus Thrax.
- 217-235. Alexander Severus. Oorlog tegen Artaxerxes, den stichter van het Nieuw-Persische rijk.
- 235-244. Gordianus.
- 244-260. Gallienus. 19 tegenkeizers.
- 260-275. Aurelianus. Verwoesting van Palmyra. Dacië gaat weder verloren.
- 275-305. Diocletianus deelt het rijk met Maximianus en twee Caesars. Verovering van Mesopotamië en van 5 provinciën aan gene zijde van den Tigris.
- 324-337.** Constantinus de Groote alleenheerscher. Het christendom wordt godsdienst van den staat. Eerste algemeene kerkvergadering te Nicaea (Arius). Constan-

- tinopel wordt residentie. Nieuwe organisatie van het rijk.
375. Inval der Hunnen in Europa. Begin der volksverhuizing.
378. Nederlaag en dood van Valens bij Adrianopel.
395. Theodosius verdeelt het rijk onder zijne zonen Arcadius en Honorius.
407. De Vandalen, Alanen en Sueven komen naar Spanje.
410. Alarik plundert Rome.
412. De Westgothen komen naar Gallië en Spanje.
429. Stichting van het rijk der Vandalen op de noordkust van Africa.
- 445? De Anglen en Saksen komen naar Britannië.
451. Attila in de Catalaunische velden door Aëtius en Theodorik I verslagen.
445. Rome door de Vandalen geplunderd.
476. Romulus Augustulus door Odoacer van den troon gestooten.
-

1869003

D R U K F O U T.

Bl. 23, reg. 1 III: de Babyloniërs en Assyriërs, lees: III en
IV de Bab.

